Sayı: 72 ŞUBAT 1939 Cilt: XII

ÜLKÜ
HALKEVLERİ DERGİSİ

Direktör. M. FUAD KÖPRÜLÜ

İLİM VE MÜNAKAŞA

M. FUAD KÖPRÜLÜ

İlim, geniş ve felsefî bir telâkki ile, hakikati aramak kaygusundan meydana çıkmıştır denilebilir. Maddî muhitini anlamak isteyen insanın tecessüsü, müşahedesi, tecrübesi nasıl maddî ilimleri yaratmışsa, insan topluluğunun türlü türlü tezahürlerini tetkik eden içtimaî ilimler de aynı suretle içtimaî *realite*'yi görmek ve içtimaî hayatı anlamak arzusundan doğmuştur. Maddî ilimlerin tatbikatından doğan bugünkü teknik, nasıl fertlerin ve cemiyetlerin hayat şartlarını baştan başa değiştirmeğe yaramışsa, manevî ilimlerin inkişafı da insanı insan olarak yükseltmeğe hizmet etmiş, insan cemiyetlerine manevî benliklerini öğretmiştir.

Demek oluyor ki maddî ve manevî bütün ilim şûbeleri, mahiyetleri itibariyle birbirinin aynı fakat yalnız tatbikat bakımından farklı metodlara, daha doğrusu bir tek metoda tâbidir. Bundan dolayıdır ki herhangi ilim şûbesinde çalışırsa çalışsın, hakikî ilim adamları arasında müşterek, değişmez bir takım vasıflar vardır. Diğer bir ifade ile, ilmî zihniyet, ilmî görüş, ilmî araştırma şartları, mahiyet itibariyle, bütün ilim şûbelerinde ve ilim adamlarında müşterektir.

Bir ilim kafasının, tetkik mevzuunu teşkil eden hâdiseler karşısında aldığı hususî bir vaziyet vardır ki, hiçbir zaman, hiçbir suretle değişmez: arzın bünyesini tetkik eden *jeolog*, lâboratuvarında çalışan *patolojist*, herhangi bir içtimaî hâdiseyi anlamağa uğraşan *içtimaiyatcı*, önündeki yazılı ve yazısız vesikalardan geçmiş bir devrin hayat şartlarını ihyaya gayret eden tarihçi, hiç şüphe etmeyiniz ki, aynı ruh ile, aynı zihniyetle, aynı mantıkla hareket ederler. Mensup oldukları ilim şûbeleri, yani tetkik ettikleri hâdiseler birbirinden ne kadar farklı olursa olsun, bu

adamların birbiriyle çok kolay anlaşabildiklerini görürsünüz. Çünkü hepsi aynı mantık terbiyesi almış, hepsinin kafası aynı şekilde teşekkül etmiştir.

İlmî tenkit ve ilmî münakaşa, işte bu türlü yetişmiş insanlar arasında olabilir; ve ancak bunlar arasında olduğu zamandır ki bundan bir netice çıkabilir. Muhtelif ilim şûbelerine değil aynı ilim şûbesine mensup insanlar arasında da, pek tabiî olarak birbirinden farklı - hattâ bâzan birbirine tamamiyle zıt - görüş tarzlarına sahip olanlar bulunabilir; fakat bu ayrılıklar, o ilim şûbesinin metodlarında, mütearifelerinde, halledilmiş, kat'îleşmiş meselelerinde değil, henüz münakaşa mevzuu olan şüpheli problemleri üzerinde olur: iki kimya âlimi, kimyanın bugünkü meseleleri hakkında münakaşa edebilirler; fakat, meselâ orta zamanın simya nazariyelerine bağlı kalmış bir adam onlarla münakaşaya kalkmak isterse, omuz silkip geçerler. Çünkü o zavallı, bugünkü kimya ilminin umumî esaslarından tamamiyle gafil ve bugünün ilmî zihniyetinden tamamiyle mahrumdur.

Bizim şimdiye kadar lâyikiyle anlayamadığımız bu hakikat, müspet ilimler için olduğu kadar içtimaî ilimler için de aynı kuvvetle varittir: Bugün filolojinin, tarihin, bir takım teknik usulleri vardır ki, bütün dilciler ve tarihçiler onlara riayete mecburdurlar. Meselâ herhangi bir tarihî vesikanın dahilî ve haricî tenkidi için riayeti icap eden şartlar, muayyen ve malûmdur; daha bu iptidaî esasları bilmeden, bu şartlara riayet etmeden tarihî araştırmalara kalkan bir adamla, herhangi tarihî bir mesele üzerinde künakaşa abestir. Halbuki, aynı çalışma metodlarını bilen ve tatbik eden iki tarihçi arasında böyle bir münakaşa yapılacak olursa, ondan müspet bir netice çıkabilir. Bilhassa tahlilî mahiyetteki tarih meseleleri üzerinde böyle bir neticeye varmamak âdeta imkânsızdır diyebiliriz. Yalnız terkibî mahiyetteki meselelerde ve izah tarzlarındadır ki, tarihçiler arasında birbirinden çok farklı görüş ve anlayış ihtilâfları bulunabilir.

İşte, XIX ve XX nci asırlarda garpta ilmin ve teknik'in büyük terakkisi, her ilim şûbesine mensup adamlar arasındaki serbest münakaşalar sayesinde olmuş, birçok ihtilâflı meseleler, uzun münakaşalardan sonra, umumun kabûl ettiği mütearifeler sırasına geçmiştir. Âlimler arasındaki görüş ve anlayış farkları ise, her meselenin muhtelif cephelerden tetkikına vesile olmak suretiyle, ilim için büyük bir kazanç olmuştur. XIX-uncu asrın başında, büyük âlimler arasında büyük ihtilâflar doğuran birçok meseleler vardır ki, XX nci asırdaki mektep çocukları için bile artık halledilmiş birer dâvadan, kazanılmış birer neticeden başka birşey değildir. Tıpkı bunun gibi, bugünün âlimleri arasında büyük münakaşalara sebebiyet veren birçok meseleler de, XXI inci asırda, halledilmiş birer mütearife mahiyetini alacaktır.

Bu sözlerimizle, bilgilerimizin nisbîliğini inkâr etmek ve Ortazaman'a mahsus bir *doğmatizm'e* gitmek istemiyoruz. Yalnız, bugünkü beşerî ilmin kazandığı neticelere göz yummanın, bugünün ilmî zihniyetine ve ilim metodlarına aykırı hareketlerin affedilmez bir cehalet ve gaflet olacağını kuvvetle tekrar edelim. Türkiye, Ortazaman fikirlerinin ve Ortazaman metodlarının hâkim olduğu geri bir memleket değildir; Türk ilmi ve türk tefekkürü, müstakil bir mahiyet almak için, bugünkü dünya ilmine hâkim olan metodları tamamiyle benimsemek, ve Ortazaman zihniyetinden tamamiyle kurtulmak mecburiyetindedirler.

Bu hakikati, ister cehaletlerinden isterse daha başka sebeplerden, hâlâ anlamak istemeyen zavallı insanlarla münakaşaya girişmek, abesle uğraşmaktan başka birşey değildir.

HAYATA VEDA

Yıkılan bir kalptir, kırılan ümit;
Ebedî çıpınış hayat, çocuğum.
Bir başka dünyaya açılan geçit,
Ölümle geçilir heyhat, çocuğum ! . .

Renk, şekil kaybolur, söner gözde fer;
Rüzgâr zehir eser, gökler ağ olur.
Bir başka âleme ilk ve son sefer,
Yapana, ağlayan, şep çırağ olur.

Ne varsa çözülür dünyada her bağ,
Ebedî âlemde ruh ışık olur.
Kuş bir çığlık salar: Hayata vedâ!
Bu ses gönülde nur; sarmaşık olur . .

MEHMET NECATİ ÖNGAY

TILISIM

Ne şair şairdir, ne şiir şiir,
Gözleri can alan yar olmayınca . .
Kuşlar dilleşmese aşkıma dair,
Kışın tadı gelmez kar olmayınca . .

Her mevsim bir tılsım yaratır, geçer,
Ömür sevgilerden damlalar içer,
Her yiğit mutlaka bir güzel seçer,
Yaşanmaz bir tılsım var olmayınca . .

Neyeleyim dünyayı yar olmayınca . .

M. N. ÖNGAY

ANADOLU PALEOLİTİKİNE DAİR BİR NOT

Prof. Dr. ŞEVKET AZİZ KANSU

Bugün Anadolu'nun *yontulmuş taş kültürü* devrine ait ve tipolojileri itibariyle şimdilik ancak garbın yontulmuş taş kültürü (Paleolitik) nümuneleriyle mukayese edebileceğimiz ve bumukayese neticesinde kronolojik bir tasnif tecrübesi yapabileceğimiz Türk ve ecnebi keşifler bize ümit verici bir şekilde gözükmektedir.

Bu notta 2 Nisan 1938 de yâni geçen yıl Toroslar'ın cenubunda ve Adıyaman kazasının şarkî cenubisindeki Çakalsuyu vadisi istikametinde bir yürüyüş esnasında tesadüf ettiğim ve gerek morfoloji ve gerekse tipoloji bakımlarından bize tipik bir müsteriyen *uc* teşhisinde karar kıldıran kırmızımtrak renkte çakmak taşından yontulmuş bir âletten bahsedeceğim.

Bu çakmak taşından âletin resimde de görüleceği üzere bir yüzü ve iki kenarları yontulmuştur. Düz olan yüzünde bir *vurma yumrusu* (bulbe de percussion) ile bir çukurcuk ve zirveye mukabil olan kaidede bir *vurma yüzü* (plan de frappe) görülmektedir. Âletin yontulmuş yüzünde üç büyük yontma sathı vardır ki bu satıhlar buralardan üç adet oldukça büyük bir nevi çakmak taşı *yonga* larının yâni lam ların atıldığı anlaşılmaktadır. Kaidenin yanlarından uca doğru giden sağ ve sol kenarlarda ise gayet itina ile yapılmış ufak çentik'lerin yâni (retouche) ların mevcudiyeti görülmektedir. Bu çentikler, malûmdur ki çakmak taşı âletlerinin *işe yarayan kısımlarını* (partie fonctionelle) teşkil ederler.

İşte gerek tipoloji ve gerekse morfoloji itibariyle bu bulduğum âlet garbın *orta paleolitik* veya . mousterien) adı verilen yontulmuş taş devri kültürünün bu nevi nümuneleriyle kolaylkla kabili mukayesedir. Bu âletin yüksekliği 0,072, genişliği 0,038 milimetre ve eni de 0,01 santimetredir.

Geçen yıl Malatya vilâyetinin Adıyaman kazası civarında bulduğum bu orta paleolitik kültürüne ait teknik hususiyetler gösteren âletin Bay Pittard'ın ayni civardaki üst paleolitik devre ait olduğunu 1928 denberi iddia ettiği fakat bugün daha etraflı tetkiklerle Neolitik kültüre kadar çıkacağı anlaşılan auringacien çakmak taşı âletleri buluntulariyle hiçbir alâkası yoktur.

Bu kısa nottan sonra, 1936 yılının ilkbaharında Ankara civarında Çubuk barajı şosesi ve Çubuksuyu kenarındaki graviyelerde keşfine muvaffak ol-

duğum ve gerek tipolojileri ve gerekse morfolojileri itibariyle alt paleolitik kültürün üst tabakalarına ve orta paleolotiğe aidiyetleri kat'î olarak tesbit edilen *Eti yokuşu* (Levalloiso-mousterien) paleolotik buluntuları esnasında Anadolu'da ve bilhassa Orta Anadolu yaylasında yontulmuş taş devri kültürünün en eski epoklarına ait vesikaların bulunacağını ve buluntuların bir gün bu vesikaları bize bırakan fosil adamların iskeletlerinin keşfi takip edeceğini gerek derslerimde ve gerekse bu hususta neşrettiğim risalelerde tekrar etmiştim.

(Ankara ve civarının prehistoryasında yeni buluşlar. İkinci Türk Tarih Kongresi. İstanbul : 1937. Türkçe ve fransızca). Filhakika benim bu kanaatım bugün tahakkuk etmiş bulunuyor ve kanaatımın bu suretle tahakkuk ettiğini görmek beni çok sevindirmiştir :

Bu yılın sonbaharında Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Jeoloji Profesörü Bay Leuchs Ankara'nın garbında ve Orman Çiftliği'nin biraz uzağında Dumlu köyü civarında bir gezinti esnasında tipik ve basalt'den yontulmuş *el baltası* adı verilen *Şelleen* bir âlet bulmuştur.

Profesör bu âlet hakkında benim fikrimi sorduğu zaman kendisine derhal bu âletin paleolitik kültür çağının en iptidaî merhalesine tekabül eden Şelleen epoka ait olacağını söyledim. Profesörün âleti bulduğu yere tekrar beraber gittik. Burada bir istratigrafi yoktur. Bununla beraber Avrupa'nın birçok yerlerinde bu tarz Şelleen baltaların sathıda bulunduklarını da unutmamalıdır. Bu gezinti esnasında Balta'nın bulunduğu yere varmadan evvel sürülmüş bir tarla sathında da ben de birçok çakmak taşı buldum. Esaslı bir tetkikten sonra bu ikinci buluntu hakkında söyleyebileceğim.

Görülüyor ki biz bugün Anadolu'da ve Orta Anadolu'da yontulmuş taş devrinin muhtelif epoklarına ait zincirin halkalarını bulmaya başladık. Bu halkaların bize şimdiden öğrettikleri büyük bir hakikat Anadolu'nun dördüncü zamanın en eski zamanlarından itibaren insanlığa bir yurt ve yol olduğudur. Birçok İngiliz, Alman, Amerikan ve Fransız paleontolog ve antropolojistleri bize Büyük Asya yaylalarının memeli hayvanların doğuş ve tekâmül yeri olduğunu ve insanın da bir memeli hayvan olduğuna göre bu hayat lâboratuvarından meydana çıktığını söylemektedirler. Bu nazariyeyi ispata uğraşanlar az değildirler. Mesele ne olursa olsun yine görülüyor ki Anadolu, Asya yaylalarından kopup gelen beşer muhaceretlerinin hem ikinci bir merkez-durağı hem de bir geçidi olmuştur. O halde biz Anadolu'da bu uzak insan cedlerinin hem kültür bakiyelerine hem de fosil kemiklerine tesadüf edeceğiz. Birinci nokta bize meyvalarını vermeye başlamıştır. İkinci nokta da talihli genç Türk araştırıcılarının çalışma mükâfatı olacaktır.

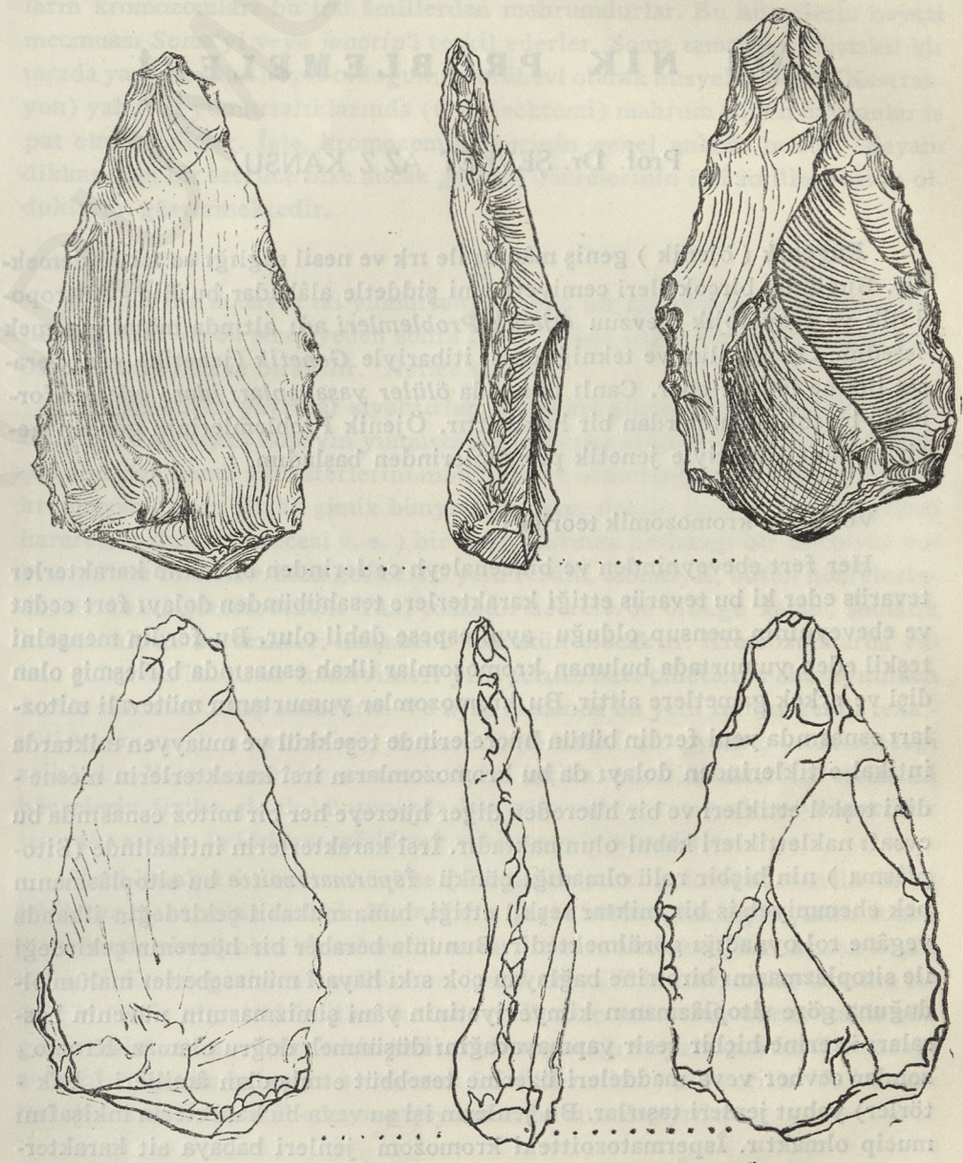

Arka yüz Yan yüz Ön yüz

Çakal Vadisi (Adıyaman) musteriyen formadaki çakmak taşı âleti.
(Hepsi tabii büyüklükte).

A N T R O P O L O J İ

ÖJ NİK PROBLEMELERİ

Prof. Dr. ŞEVKET AZ Z KANSU

Eugenik (öjenik) geniş mânası ile ırk ve nesil sağlığı ve ıslahı demektir. Bugünün birçok ileri cemiyetlerini şiddetle alâkadar bu Bio - Antropolojik ve sosyolojik mevzuu *Öjenik Problemleri* adı altında mütalâa etmek istedim. Öjenik ilim ve tekniği esası itibariyle *Genetik* (jenetik) yâni veraset ilmine istinat eder. Canlı dünyada *ölüler yaşayanları idare ederler* formülü birçok bakımlardan bir hakikattır. Öjenik Problemlerinin gözden geçirilmesine tabiatiyle jenetik prensiplerinden başladım.

Verasetin kromozomik teorisi :

Her fert ebeveyninden ve binaenaleyh cetlerinden birtakım karakterler tevarüs eder ki bu tevarüs ettiği karakterlere tesahübünden dolayı fert ecdat ve ebeveyninin mensup olduğu ayni espese dahil olur. Bu ferdin menşeini teşkil eden yumurtada bulunan kromozomlar ilkah esnasında birleşmiş olan dişi ve erkek gametlere aittir. Bu kromozomlar yumurtanın mütevali mitozları esnasında yeni ferdin bütün hücrelerinde teşekkül ve muayyen miktarda intikal ettiklerinden dolayı da bu kromozomların irsî karakterlerin mesnedini teşkil ettikleri ve bir hücreden diğer hücreye her bir mitoz esnasında bu evsafı naklettikleri kabul olunmaktadır. İrsî karakterlerin intikalinde (Sitoplâsma) nin hiçbir rolü olmadığı çünkü *İspermatozoitte* bu sitoplâsmanın pek ehemmiyetsiz bir miktar teşkil ettiği, buna mukabil çekirdeğin ilkahda yegâne rol oynadığı görülmektedir. Bununla beraber bir hücrenin çekirdeği ile sitoplâzmasını birbirine bağlayan çok sıkı hayatî münasebetler malûm olduğuna göre sitoplâzmanın kimyeviyetinin yâni şimizmasının nüvenin hassaları üzerine hiçbir tesir yapmayacağını düşünmek doğru olamaz. Kromozomlar cevher veya maddeleri üzerine tesebbüt etmiş olan âmilleri (Faktörler) yahut jenleri taşırlar. Bu jenlerin işi şu veya bu karakterin inkişafını mucip olmaktır. İspermatozoitteki kromozom jenleri babaya ait karakterleri beyzanın kromozomlarındaki jenler de anaya ait olan karakterleri taşırlar veya naklederler. Bununla beraber yumurtanın mütevali inkisamlarından tevellüt eden hücreler arasında iki soy tefrik etmek lâzımdır. Birinci soy hücreler -ki yalnız bunların kromozomları irsî âmilleri ihtiva ederler- bunlar tenasülî hücrelerdir.Ve heyeti umumiyesi germeni veya jenotip'i teşkil ederler. İkinci soydakiler diğer bütün organları teşkile yarayan hücrelerdir. Bun-

ların kromozomları bu irsî âmillerden mahrumdurlar. Bu hücrelerin heyeti mecmuası *Soma*'yi veya *jenotip*'i teşkil ederler. Soma tamamen müstakil bir tarzda yaşar, bunun böyle olduğunu tecrübevî olarak husyelerinden (Kastrasyon) yahut ta yumurtalıklarında (Ovariecktomi) mahrum edilen hayvanlar is pat etmektedirler. İşte, kromozomik teorinin genel anlamı budur. Şayanı dikkat olan bir tecrübe bize ancak germen höcrelerinin irsî âmillere sahip olduklarını göstermektedir.

Tecrübe :

Beyaz bir kobayın iki yumurtalığı, siyah bir kobayın yumurtalıklariyle değiştirilir. Ve bu ameliyeden sonra beyaz kobay diğer beyaz bir erkek kobayla ilkaha maruz bırakılır. Netice şudur :

Doğan bütün yavrular siyahtırlar. Bu vakıa gösteriyor ki dişi beyaz kobaya aşılanan siyah kobayın yumurtalıkları beyaz kobayın somasından hiçbir şey almadan kendi karakterlerini muhafaza ve nakletmişlerdir. Eğer yumurta kromozomlarının fiziko şimik bünyesinde ister dahilî, ister haricî (derecei hararet, tuzluluk derecesi v. s.) bir tesir tahtında herhangi bir tahavvül vukua gelirse bu tahavvülün neticeleri yeni ferdin, tabiatiyle, bütün höcrelerinde kendisini gösterecektir. Yâni tenasülî höcrelerde olduğu kadar, somatik höcrelerde de bu tesirleri müşahede mümkün olacaktır. Kromozomlarda vukua gelen bu karakter tahavvülleri yeni ferdin bazı cihetlerce ebeveyninden farklı olmasını intaç edecektir. Ve ayni zamanda bu yeni ferdin kendi tenasülî kromozomları vasıtasiyle de bu değişiklikleri zürriyetine nakledeceği aşikârdır. Yumurtanın kromozomlariyle intikal eden karakterler, tenasülî höcrelerin fiziko şimik bünyesinde bir tahavvül vukua getiren yabancı bir tesirden masun kaldıkları müddetçe sâbit ve müstakardırlar.

Yeni karakterlerin tezahürüne (Mutation) anî istihale adı verilir ki bu hâdiseye makar olan fert bir *Mutant*'dır. Şayet herhangi sebeple yalnız somaya müessir olmuş olan bir tahavvül nazarı itibara alınırsa (bir tarafın kesilmesi, cildin renginin tahavvülü v. s.) sırf tenasülî kromozomlar üzerine tesebbüt etmiş olan irsî âmiller bu tahavvüllerden müteessir olmayacaklarına göre mezkûr tahavvülün kabili intikal olamayacağı ve yalnızca ferdî kalacağı aşikârdır. İşte bu hale mutationa mukabil (Somation) adı verilir. Ve karakterleri verasetle intikal eden mutasyondan bu suretle ayrılır.

Mütasyonlar

Âni istihaleler bazı ferdlerde yeni karakterlerin âni tezahürleriyle kaimdirler. Bu yeni karakterler ebeveynin karakterlerinden az veya çok farkla bulunurlar. Ve zürriyetlere tamamen intikal ederler. Bu suretle yeni ırklar ve hattâ yeni espesler teşkil ederler ki bunlar yeni müktesep karakterleriyle temadiye başlarlar. Binaenaleyh âni istihalelerin iki karakteristiği vardır :

1 — Âni olarak ve zahirî bir sebebe merbut olmadan tezahürleri.
2 — Müktesep tahavvüllerin veraseti.

Esası tecrübeye müstenit olan mutasyonist doktrin, binaenaleyh, istihaleci olan Lamarck doktrini ile uzlaşamaz. Çünkü Lamarck akidesine göre canlı fertler ancak yavaş ve mütevali istihalelerle değişir. Ve bu suretle vukua gelen istihaleler zamanla ehemmiyet kazanarak eskilerin yerlerini tutan yeni espeslerin teşkiline müncer olur. Bundan başka âni istihalelerde yalnız yeni şekillerin tezahürü âni olarak vukua gelmez. Fakat bu yeni şekiller ebeveyn ve cetlerinin yanı sıra yaşamağa da devam ederler. Şu şartla ki, yaşamağa mecbur oldukları haricî muhitin şartlarına tamamen ve hemen intibak etmiş bulunsunlar. Yoksa bunların erkenden ortadan kalkmağa mahkûm oldukları bir vakıadır. Mutasyonlar vasıtasiyle vukua gelen tahavvüller herhangi bir şekilde olabilirler. Bu tahavvüller gelişi güzel tezahür ederler. Bazan faydalı, bazan faydasız ve hattâ zararlı olabilirler. Fakat ne olurlarsa olsunlar bu yeni karakterler daima veraset vasıtasiyle intikal ederler. O suretle ki mutasyonlardan tevellüt eden yeni şekiller, yeni bir diğer mutasyon vukua gelinceye kadar tam istikrarlarını muhafaza ederler. Ve Lamarck'cılarla, Darvinciler'in kabul ettikleri gibi de daimî bir tahavvül içinde bulunmazlar.

Belli başlı âni mütasyonlar

Esaslı mütasyonlar tecrübî olarak nebatatta mütalea edilmişler ve Avusturyalı bir rahip olan Johan Mendel tarafından 1865 - 1869 muhtelif bezelye ırklarını tesalüp ettirmek suretiyle ilk defa ortaya konmuştur. Bu tecrübelerin neticesinde, Mendel bugün (Mendel kanunları) adı verilen kanunları tesise muvaffak olmuş ve bu suretle mutasyonlardaki yeni karakterlerin intikal tarz ve kaideleri tesbit edilmiştir. Mendel'in elde ettiği neticeler daha sonraları birçok nebatatçıların müşahedeleriyle de teyit olunmuştur. Bunların içinde Holandalı bir nebatatçı olan *Vries'in* 1900 de Oenothera Lamarckiana (eşek kulağı çiçeği) üzerine olan tetkiklerini zikretmek lâzımdır. Bu çiçeğin (eşek kulağı - Onagre) binlerce ayaklar ı arasında -ki bunlar ekimlerde tahassül ediyorlardı- bu müellif, bir on kadarının diğerlerinden tamamen farklı karakterler gösterdiklerini ve hakikaten iki yeni espes vücuda getirdiklerine kat'î olarak hükmetmiş ve bunların yeni karakterleriyle çoğaldıklarını ve ayni zamanda ilk espeslerle beraber yaşadıklarını kaydetmiştir. Diğer mutasyonlar tohum ekmekle değil bilâkis organların basit mütilâsyonları (sakat edilmesi) ile elde edilmişlerdir. Meselâ bu suretle büyümekte olan Mısır saklarının burkulması yahut kesilmesi sayesinde bu yeni yetişen mısırların tek cinsli çiçekler verecekleri yerde iki cinsli çiçekler verdikleri ve bu çiçeklerin tohumlarının *daimî* yeni varyetelere müncer oldukları görülmüştür. Hayvan dünyasında mutasyonlar hakkında tecrübî

etüt, bu son 30 yıl esnasında birçok araştırmalara mevzu teşkil etmiştir. Bilhassa *Nancy* Profesörlerinden *(Cuénot* - 1908) beyaz sıçanları kül renkli sıçanlarla birleştirerek bu sahada esaslı tetkiklere yol açmıştır. Bundan sonra Amerikalı biyolojist *Morgan* sirke sineği adı verilen Drozofilâ'lar üzerinde serilerce tesallüpler yapmak sayesinde 400 den fazla yeni sirke sineği elde etmeye muvaffak olmuştur (1911 - 1912). X yâni, Röntgen şualarının Drozofiller üzerine de tesir etmesi şayanı dikkattir.

Bir tütün fidesinin tam çiçeği üzerine tesir eden X şuaatı % 80 mutasyonların tahassülüne sebebiyet verir. Mutasyonistler b uâni ve irsî tenevvuların tabiatta, bilhassa kesretle, vukua geldiğine kanidirler. Ve eğer halihazırdaki favna ve flora bize tahavvül etmiyor, ve sabit kalıyor gibi gözüküyorsa bu hâl şüphesiz bu âni istihalelerden pekâz bir miktarının haricî şartlara tamamen ve hemen intibak eylemelerinden ve böylece kendilerini idameye muvaffak olmalarından ileri gelir. Hâlbuki bu mutasyonların büyük birkısmı muhitle ahenksizlik içerisinde bulunduklarından ve uygunsuz şekiller olduklarından bizzarure ortadan yokolurlar. Çünkü intibaka müsait değildirler. Büyük bir Biyolojist olan *Loeb'*in dediği gibi (tabiatta dezarmoniler ve silinmeye mahkûm eboşlar bir kaidedir).

Mütasyonların izahı

Mutasyonist mekteb canlı varlıkların tekâmülünü icabettiren iki soy âmilin mevcudiyetini kabul eder.

1 — Yumurtanın muayyen bir fiziko şimik bünyeye sahip olması. Bu ebeveynden intikal eden irsî hamuledir. Ve yumurtaya erkek ve dişi gametin birleşmesiyle geçer.

2 — Dış ve iç muhitlerin şartlarıdır ki bunlar yumurta inkisama başladığı andan itibaren yeni vaziyete icrayı tesir ederler. İç veya dış bir sebeple husule gelmiş bulunan tahavvül yumurtanın fiziko şimik bünyesinde vâki olursa bu tahavvülün neticeleri bu yumurtadan tevellüt eden yeni organizmanın bütün höcrelerinde gerek soma, ve gerekse tenasülî höcrelerinde (germen) görülecektir. O suretle ki bu yeni uzviyet tekâmülünü ebeveynin ayni bir istikamette takip etmeyecek bilâkis bu sonunculardan az çok farklı bir ferde müncer olacaktır. Tahavvüle sahip olan bu ferdin yumurtaları bu tahavvülü zürriyetine nakledecekler ve bu suretle bu tahavvül irsiyet kazanmış olacaktır. Bu hâl âni bir istihaledir. Tenasül höcrelerinin tahvil edici tesirlere bilhassa hassas oldukları anın bu höcrelerin teşekkül ve olgunluk anları olduğu zannedilmektedir. Bazı müellifler bazı *hormonlar'*ın yumurtanın terkibinde mutasyonlara müncer olacak teşevvüşleri ikaa muktedir âmiller arasında sayılabileceğini düşünmektedirler. Bir mutasyonun vukua gelmesi için tenasül höcreleri üzerine tesirin zarureti yalnız bir faraziye değildir. Bilâkis, bilhassa Amerikalı bir biyolist olan *Tower'*in esaslı birtakım tecrübeleri üzeri-

ne istinat eder. Yok, eğer iç ve dış âmiller tesirlerini yalnız yumurtanın inkisama başladığı andan itibaren icra ederlerse bu avâmilin husule getirdiği tenevvü yeni ferdin ancak somasına müessir olacaktır. Bu suretle bu yeni fert ebeveyninden az veya çok bir fark gösterecektir. Fakat bu tenevvuu mucip olan avâmil tesirlerini yumurtalar inkisama başlamadan evvel yapmamış olduklarından dolayı germen değişmemiş bulunduğundan bu tenevvüu zürriyetine intikal ettirmeyecektir. Bu suretle husule gelmiş olan tenevvular tamamen ferdî kalacaklar ve irsî olmayacaklardır. Bunlar geçici varyeteleri teşkil edeceklerdir ki bunları bildiğimiz gibi mutasyonlardan tefrik için somasyon adıyle anıyoruz.

Melezlerde veraset — Mendel kanunları

Melezler (Hybride) malûm olduğu üzere birbirinden bir veya birçok karakterlerle ayrılmış iki ırka mensup iki ferdin tesâlübünden tevellüt ederler. Meselâ piğmantasiyonla birbirlerinden ayrı olan beyaz bir sıçanla kül rengi bir sıçanın tesâlübü yahut uzun kıllı bir köpekle kısa kıllı bir köpeğin tesalübü mahsülleri. İşte, İbridasyon = melezleşme vâkıası içindedir ki mutasyonlar çok açık bir surette tezahür ederler.

Eğer iki beayz sıçan tesalüp ettirilirse bunların zürriyetleri daima beyaz olacaktır. Fakat şayet bir kül renkli sıçan bir beyaz sıçanla tesalüp ettirilirse -ki bunlar ayrı iki ırktırlar- ebeveynin karakterleri melez olan zürriyete *Mendel* tarafından tecrübî olarak ispat edilmiş bazı kanunlara tâbi olarak taksim ve tevzi olunacaklardır :

1 — Ancak tek bir karakterle birbirlerinden ayrılan iki sâf ırka mensup fertlerin tesalübü hepsi birbirlerine benzeyen melezleri doğurur.

2 — Şayet bundan sonra bu ilk jenerasyon yâni dölün iki melezi tesalüp ettirilirse ebeveyn karakterlerinin ayrıldığı ve ikinci dölün melezlerinde 1/4 pedere ait sâf ırkın 1/4 anaya ait sâf ırkın ve yarı yarıya da tesalüp ettirilmiş olanların ayni melezlerin ortaya çıktığı,

3 — Bu ikinci döl melezlerinin tesalübünün de üçüncü bir fert döllerini doğurduğu ve bunların da şu suretle taksim oldukları görülür :

Dörtte bir ana ırkı,

Dörtte bir baba ırkı ve yarı yarıya da kendi ana ve babalarının ayni melezler.

Ayni taksim ve tevzi - melezlerden mütevellit ve müteakip bütün döllerde tekerrür eder.

Bu kanunlara nazaran melezler kendilerine hâs karakteleri yahutta kabili rüyet karakterlerini bütün zürriyetlerine intikal ettiremezler. Bu zürriyetler içinde dişi veya erkek sâf ırkın esas karakterini taşıyan fertlerde daima mevcuttur.

Mendel Kanunlarının tecrübî delilleri

Birinci tecrübe : Profesör *Cuénot*'nun yaptığı gibi muhtelif defalar kül rengi dişi bir sıçanı beyaz erkek bir sıçanla tesalüp ettirelim. Burada bu iki sıçanın tek bir karakterle yâni Pigmantasyonla birbirlerinden ayrıldıkları görülmektedir. Bu en basit bir haldir. Diğer neticeler beyaz renkli bir dişiyi kül renkli bir erkekle tesalüp ettirmekle de ayni olacaktır. Bu mükerrer tesalüplerden tevellüt eden bütün fertlerin bilâistisna anaya ait olan kül renği karakterini gösterdikleri görülecektir (F - 1). Yâni I inci döl.

Bu neticeler çok basit bir surette izah olunabilir. Şu şartla ki organizmada şu veya bu karakterin tayininde müessir olan bazı âmillerin kromozomlar tarafından ihtiva edildiği faraziyesi kabul olunursa.

Dişi beyazlar kromozomlarında tesebbüt etmiş olan bir kül rengi âmiline (G) ve bir de beyaz âmile (B) tesahüp edeceklerdir ki bunların biri kül rengi, diğeri de beyaz rengi tevlit eder. Erkek gametlerde kezalik bu iki (B) ve (G) âmillerine sahiptirler. Yumurtayı teşkil için birleşen bu dişi erkek gametler görülüyor ki yumurtaya kendilerine ait olan B, G faktörlerini nakletmektedirler. Şimdi, şayet kül rengi (G) faktörünün faaliyetiyle beyaz faktörü olan (B) ye galebe çaldığı kabul olunursa (B) faktörünün *Latente* yâni hafî halde kaldığı ve kül rengi faktör tarafından domine edildiği ve binaenaleyh bu sonuncu faktörün yumurtalardan çıkacak höcrelerde yalnız kendi kudretini tezahür ettirmek imkânını bulacağı ve binaenaleyh melezlerde yalnız kül renginin tehassülüne sebep olacağı anlaşılır.

Bnunla beraber bu ilk dölün kül rengi sıçanları sâf kül renginde değildirler. Çünkü bunlar faâl halde bulunan kül rengi âmilinin yanında hafî halde kalmış (domine edilmiş) beyaz faktöre de sahiptirler. Vüzuh için bu melezlere külrengi - beyaz adını vermek ve bu suretle mutlak olarak yalnız kül rengi faktörüne sahip olan sâf kül rengi sıçanlardan onları tefrik etmek muvafıktır.

İkinci tecrübe :

Bu sefer bu birinci dölün melezlerinden ikisini tesalüp ettirelim. Ve bu nazariyenin tahmin ettiği neticeleri araştıralım. Bu melezlerin ana ve babalarından tevarüs ettikleri beyaz ve kül rengi âmiller onların tenasül höcreleri de dahil olduğu halde bütün höcrelerinde mevcutturlar. Fakat bu tenasül höcreleri yumurta ve yahut ispermatozoit şeklinde farklaştıkları zaman bu âmillerin ayrılışı yahutta (Disjonction) vukua gelir. Yâni ancak beyazların yarısı kül rengi âmilini ve diğer yarısı da beyaz âmilini muhafaza eder. Ayni hâl erkek gametler için de vâkidir. Yâni bu gametlerin yarısı kül renği âmilini diğer yarısı da beyaz âmili taşırlar. İlkah anında bu erkek ve dişi iki soy gametlerin birleşmesi ancakş dört kombinezon tarzında mümkün olur.

A — Dişi gamet (G) X erkek gamet (G) = yumurta (G. G) = sâf kül rengi sıçan yahut homozygot sıçan.

B — Dişi gamet (G) X erkek gamet (B) = yumurta (B. G) = kül rengi beyaz melez. Yahut heterozygot.

C — Dişi gamet (B) X erkek gamet (G) = yumurta (B. G) = kül rengi beyaz melez. Yahut yine heterozygot.

D — Dişi gamet (B) X erkek gamet (B) = yumurta (B. B) = sâf beyaz sıçan, yahut homozygot. Burada (B) beyaz. (G) gri = kül rengi rümuz - larıdır..

Görülüyor ki herbiri (B) yahut (G) âmillerini ihtiva eden iki gameti iştirâk ettiren bir ilkah vukua geldiği zaman bu gametlerin yumurtalarında bu B, G âmilleri bulunacaklardır. Ve melezlerde ya sâf beyaz, yahutta sâf kül rengi olacaklardır. Yukarki sıralamada (A ve D) vak'aları gibi bilâkis B ve G âmilleri yumurtalarda müşterek bulundukları vakit bu yumurtalar ayni zamanda G ve B âmillerine sahip melezlere sebep olacaklardır. Fakat B âmili kül rengi âmilinin tahtı tahakkümünde bulunduğuna göre (B) âmili hafî kalacaktır.

Burada ancak kül rengi müdahale edeceğinden melezler kül rengi ola - caklardır. Bu kül rengi melezler gayri saftırlar. Çünkü bunlar hafî halde beyaz âmilini de muhafaza ederler. Bunlara kül rengi - beyaz adı verilir. Yukarıki cetveldeki B ve G vak'aları gibi, teori, kül rengi - beyaz melezlerden müteşekkil birinci dölden doğan ikinci döl melezlerinin dörtte bir sâf kül rengi, dörtte bir sâf beyaz ve yarı yarıya da kül rengi - beyaz melezleri ihtiva edeceğini göstermektedir. İşte bilhassa birinci dölün kül rengi - beyaz melezleri arasında yapılan tesalüplerle bu neticeler elde edilmektedir. Bununla beraber herbir kategori melezlerinin taksim ve tevzii en aşağı 100 fert üzerinde yapılacak bir seri uzun tesalüpler neticesinde nazarı itibara alınmalıdır. Çünkü gametlerin dört tarzdaki kombinezonu tesadüfe göre olduğundan müsavi miktarda tahakkuk etmeleri şansı ilkah miktarının çokluğuyle kaimdir. *Mendel*'in nisbetler kanunu ancak bu şartlar dahilinde kabili tatbiktir. Birçok tesalüpler yukarda söylediğimiz gibi tek bir karakterle değil fakat bir - çok karakterlerle birbirlerinden ayrılan ırklar yahutta melezler arasında yapılmıştır. Muhtelif âmillere sahip olan gametler bu vak'alarda daha çokturlar. Ve binaenaleyh bazan çok karışık imtizaçlara sebebiyet verirler. Fakat dikkat edilmelidir ki, bu karışık kombinezonlar dahi *Mendel* kanunlarına daima uygun olarak vukua gelirler.

İkizler (Les jumeaux)

İkizler iki beyzanın ve hattâ tek bir beyzanın inkişafından mütevellit olduklarına göre birbirlerinden farklı iki varyete gösterirler.

Bi-Ovuler (iki yumurta) ikizler

İki beyza ayni zamanda olgunluğa vasıl olabilirler. Bu iki beyzanın matüritesi ya iki yumurtalıkta yahut ayni bir yumurtalığın iki ecrübesi içinde yahutta ayni ecrubenin içinde vukua gelebilir. Ayni zamanda olgunlaşmış bulunan bu iki beyza Simültane yahut ta hem zaman bir ilkaha müsaittirler. Bu halde bir ovular bir hâmil vukua gelir.

Buna ayni zamanda (Bivitellin) çift yumurta ikizler yahutta bikoriyal hâmil denilir. Bu viziyette her iki yumurta yanyana inkişaf ederler. Biovüler ikizler ayni bir münasebeti cinsiyeden tahassül edebilirler. Ve muhtelif münasebetlerden de tevellüt etmeleri vâkidir. Bu hali bir beyaz ve bir siyahla arası yakın cinsî münasebetlerde bulunmuş olan bir ananın çok farklı çocuklar dünyaya getirmesiyle anlayoruz. Bu hale *süperfekondasiyon* adı verilir.

Diğer taraftan bilovüler ikizlerin mütevali devrei nifasiyelerde olgunlaşmış bulunan yumurtalardan tevellüt etmeleri meselesi de mevzuubahistir. O vakit bu hale *süperfetasiyon* adı verilir. Bu halin mümkün olabilmesi için nazariye itibariyle iki şart lâzımdır :

1 — Bir hâmil başlamış olmakla beraber yumurtlamak devam edebilir. (Bu hâl mümkündür. Fakat mutlak olarak ispat edilememiştir).

2 — İspermatozoit beyzaya nüfuz için yoluna devamda bir engel bulmamıştır. Bu hâl hâmlin üçüncü veya dördüncü ayına kadar vâkidir.

Bivitellin ikizler dünyaya getirmek kabiliyeti malûmdur ki irsîdir. Davenport bu vakıayı istatistik tetkikleriyle şüpheden âri kılmıştır. Ailesi ef - radı içinde ikizler bulunan bir kadının herhangi bir kadına nazaran ikizler doğurması şansı 4,5 nisbetindedir. Ailesi efradı içinde ikizlere malik bulunan bir erkeğin herhangi bir erkeğe nazaran ikizler tevlit etmesi 2,4 defa daha fazladır.

Bonnevi diğer taraftan ikizlerin ikizler tevlit eden aile efradından laha fazla ikizler tevlidi şansına malik olmadıklarını tesbit etmiştir. Biovüler tevem hâmlin uzun boylu aile ve ırklarda daha fazla olacağı ve bu vakıanın bir nevi fizyolojik bir zenginliğe aidiyeti söylenmişse de bu nokta kat'î bir şe - kilde halledilmiş değildir.

Tek yumurta ikizler

Üniovüler (tek yumurta ikizler) tevem hâmil hayvan espeslerinde fizyolojiktir. Halbuki insan espesinde ve diğer espeslerde bu hâl patolojik bir hâdisedir. Bu vakıayı tevlit eden mekanizmalar müteaddittirler :

1 — İki ispermatozoit bir beyzaya dahil olabilirler. Ve onu telkih ederler (Polyspermie). Bu nüfuz bazı espeslerde bir vakıadır. Fakat alelekser tek bir asters inkişaf eder. Ve tek bir rüşeym teşekkül eder.

2 — Bir (veya iki) ispermatozoit, iki çekirdeğe sahip olmak gibi höc - revî bir hilkat acaipliği arzeden bir beyza içine nüfuz edebilirler.

3 — Beyzaya iki başlı yahutta iki kuyruklu anormal bir ispermatozoit nüfuz edebilir. Yâni herhalde bu beyzaya iki Santrozon nüfuz eder. (Centrozom ispermatozoidin boynunda bulunur). Bu anomalinin çok defa tek beyzalı ikizler tevlit eden frengililerde fazla bir nisbet gösterdiği görülmektedir.

4 — Bazı espeslerde tek beyzalı hâmil telkih edilmiş bir yumurtanın telkihten az veya çok bir zaman sonra ikiye bölünmesinden mütevellittir. Tek beyzalı hâmillerde tek bir meşime (plâzanta) vardır. İki ceninin kan deveranları bu meşimede geniş bir surette iştirâk ederler. Bazı defa eviyenin anormal bir vaziyeti ceninlerden birisine kanın daha çok gitmesini mucip olur. Ve bu hâl bir ceninin diğerine nazaran daha çabuk büyümesini muciptir.

Diğeri kurban olur ve ölebilir. Fakat canlı olarak doğarsa mahrumiyetlere alışmış olan bu çocuk himaye görmüş olan kardeşine nazaran daha çok canlıdır. Ve daha çok kabiliyeti hayatiyeye sahiptir.

Nihayet tek beyzalı ikizler yanyana inkişaf ederler. Ve onların amniyozları birbirine karışır. Ve o vakit bu ikizlere tek amniyozlu - Mono amniyotik ikizler adı verilir. Bu varyete bir Monstruozite gibi telâkki olunur. Ve çok defa bu ikiz çocuklar diğerlerine nazaran çok ağır suiteşekküller arzederler. Kaynaşma daha ileriye de gidebilir. Yalnız iki aminiyoz değil fakat iki ceninde birbirine yapışabilir. O vakit çift monstrlar doğar. Ünivitellin hâmiller, hemen daima, beşer espesinde patolojik vakıalardır. Bunlar frengi ve belki de diğer hastalıkların tahtı tesirinde zuhur ederler. Bu halin belki daima patolojik olması mümkündür. Fakat bazı espeslerde bu tarz tekessürün fizyolojik olduğunu da unutmamalıdır.

— Sonu var —

T A R İ H

ORTAZAMAN TÜRK - İSLÂM DÜNYASINDA
Â D E T L E R

Prof. A. MEZ

— 71 inci sayıdan devam —

Fuhuş bizim bazı cemiyet rasyonalistlerinin kabul ettikleri gibi evlenmemiş olanlar için bir tâviz vasıtası değil, belki tâ bidayette hadım edilmek ne dereceye kadar dinî bir tâamül ise bu da öyle idi. Bu âdet İslâmiyette de inkişaf etti. İslâmiyette taaddüt i zevcat ve ahlâk her nekadar evli olmayan erkek ve kadınların büyük bir istisna teşkil etmelerini mucip ve fıkıh, evli bir erkeğin zinâ işlemesi halinde recmedilmesini âmir ise de fuhuş yine İslâmiyette tâammüm etmişti. Filhakika ispat keyfiyeti öyle esaslı bir delile lüzum gösteriyordu ki fuhuş icra edenlere ceza verilmesi kabil değildi [56]. 300/912 senesinde Çin'de ve fuhuşhane ile fuhuş vergisine tâbi tutulmakta olan muayyen nizama tâbi bir fuhuştan bahseden Müslüman bir seyyah sözünü şöyle bitiriyor : " Allah'a şükür ki hak bizi böyle denemelerden masun kıldı „ [57]. Fakat bundan elli sene sonra ise 'A d u d e d d a u l a h (vefatı 372/982) İslâmiyete muhalif düşünce taşıyordu; Persis'de dansözler ile fahişeleri tekâlîfe bağlamış ve bu tekâlîfi iltizama vermişti [58]. Mısır'daki Fatimîler arkadan ayni yola gittiler [59]. 400/1009 senesinden sonra olması muhtemel olan bir efsâneye göre, 'A d u d e d d a u l a h yapmış olduğu izdivaç teklifini hakaretle reddeden Prenses C a m î l e 'yi kötüler mahallesine gitmeye icbar etmiş ve bu sebeple Prenses Dicle'ye atılarak intihar etmişti [60]. Pazar yerlerini idare eden âmirin her gün fahişeleri âleni olarak müzayedeye koymasını ve herkesin artırma işareti olarak piskopos yüzüğü denilen bir yüzük alması Laadicea şehrinin hususiyetlerindendi. Şayet fahişeyi müzayede ile uhdesine alan şahıs geceleyin bir kadınla birlikte görülürse piskopos yüzüğü gösteremediği halde mutlaka tecziye edilirdi. Bu muamele herhalde şehrin tekrar Bizanslılar'a intikali zamanına ait olarak rivayet edilmektedir [61]. Bundan başka M u -

[56] Buna ait latifeler *Muhâdarât al - udabâ*da dır 1, 1929.

[57] *Salsalet et - tawârîh* ed. R e i n a n d, s. 70; A b û Z a i d es - s î r â f î'nin ilavesi; bak. Mas. I, 296.

[58] A l b i r û n î *India transel.* by Sachan 11, 157; Muq. 441.

[59] M a q r î z î, *Chitat* 1, 89.

[60] Guzûlî, Matâli el - budûr 11, 48.

[61] *Ibn al - Gifti* ed. Sippert, s. 298.

qaddasî de Sûs şehrinde -Havzistan'ın makarri- câmi kapıları yanında fuhuşhane kapılarının bulunduğunu görmüştü [62]; İbn Hauqal ise Mağrib'de fahişelerin umumî ve alenî olarak mevcut olmadıklarını bildiri - yor [63].

323/934 senesinde müfrit müslimanlardan olan Hanbelîler hükûmet merkezinde hergün vukua gelmekte olan ahlâksızlığa karşı mücadele ediyorlardı; bunlar kibarların evlerine hücum ediyorlar, şarap fıçılarını boşaltı - yorlar, şarkıcı kadınları dövüyorlar, âletlerini parçalayorlar ve erkeklerin kadınlar ve çocuklarla birlikte sokaklarda dolaşmalarını menediyorlar - dı [64]. Sokakta bir kadın ile konuşan birine şu yolda tâzirde bulunuluyordu: eğer konuştuğun kadın senin karın ise adamlar önünde onunla konuş - mak çirkindir; eğer karın değilse daha da çirkindir „ [65]. Kadının evini terkedip sokağa çıkmasını sofiyane ahlâk hoş görmezdi. İslâmiyet'in ilk devirlerini ihyâ etmek isteyen Halife al - Hâkim bütün kadınlara sokağa çıkmalarını ve kunduracıların onlara kundura yapmalarını yasak etmişti. Ebelerle cenaze yıkayan kadınlar bu hususta tahrirî müsaade almak mecburiyetinde idiler [66]. Bu âdet yavaş yavaş sofuluk çerçevesinden çıkarak kibarlara hâs bir âdet olmuştu ve İspanya'da da İspanyollar'ın tesiriyle XVII- nci asrın ortalarında sokaklarda görünmez olmuştu [67] „.

" Herhangi bir dâvetli hane sahibine : " Hanımı çağır da beraber yemek yiyelim ! „ derse üç defa değnek cezasına hak kazanmış olurdu „ kaydı 4./- 10. uncu asırda ağızlarda dolaşırdı [68] „. Eski Yunan hetär -yâni sosyete kadını- leri gibi umumî ziyafet sofralarında mevki alan serbest kadınlar vardı. Bunlar amatör değildiler; bunlar yüksek içtimaî sınıflarda yetişmiş, sosyete âdabına hakkiyle vakıf her türlü güzelleştirecek vesaitle mücehhez, irfan ve sanat sahibi ve erkeklerle tam bir serbesti ile görüşebilecek bir kabiliyette kadınlardı. Bu hâl, yâni ev kadını ile sosyete kadının ayrı ayrı yetiştirilmesi hâli hem evi hem de sosyeteyi kadından mahrum etmediği için iyi bir intiba tevlit ediyordu.

Bu hetär'lerin ekserisi köle idiler; mamafih âzat edilenleri çokluk teş-- kil eden ve bir ücret mukabili bu vazifeyi gören kadınlar da vardı. Meşhur

[62] s. 407.
[63] *Ibn Hauqal*, s. 70.
[64] *Ibn al - Athîr* VIII, 230.
[65] Mâwerdî, Cuest. polit. ed. Enger, s. 418.
[66] *Jahja ibn Sa'îd*, fol 124 a. Kindî'ye zeyl ed. Guest, s. 606. Wüstenfeld'e göre Mısır valisi (11, s. 58) bu adedin Mısır'da daha 253/867 tarihinde yasak edildiğini yazıyor, Kindî (vefatı 350/961) başka suretle ifadede bulunuyor (ed. Guest. s. 210).
[67] Stendhal, *Promenades* 11, s. 358.
[68] *Iqd* I, 218.

bir flâvta çalan kadın gündüz iki dinar, gece ise bir dinara çağırılıyordu [69]. Bağdatlı hanımı âşk mektupları ile tâciz ederek yemeden ve içmeden kesildiğini, geceleri uykusuz kaldığını anlatan ve kendisine hiç olmazsa geceleri rüyada görünerek iltifat etmesini yalvaran mecnuna, Bağdatlı hanım haber göndererek, iki dinar gönderdiği takdirde rüyada değil hakikatte kendisine mülâki olabileceğini bildirmişti [70]. Zaten bu haller kanunun hükümlerine uygun olduğu kadar memleket âdatına da uyuyordu. Kıptılar'ın karılarına vermiş oldukları serbestliğin nevi arapların dikkatini de celbetmişti. Bu hâli şu yolda izah ediyorlardı : Meşhur Firaun'un imhasından sonra memlekette yalnız kadınlar ile köleler bakıye kalmışlar ve nihayet bunlar da birbirleriyle evlenmişlerdi. Kadınlarda bu izdivaca eski kölesi olan şimdiki kocalarının hâkimi olmayı şart koşmuşlardı [71]. Mısır'ın müslüman kadınları da bu âdetten tamamiyle mahrum kalmamışlardı : " Bir kadının iki kocası mevcut „ olduğunu Muqaddasî söyler [72]. Şiraz kadınları da bu hususta şöhret sahibi idiler [73]. Herat kadınları da " Helyotrop fidanları çiçek açtığı zaman kediler gibi kızarlardı „ [74].

300/912 senesinde kadınların yüksek mesleklere intisap etmek için iddia ve talepte bulundukları anlaşılıyor; zira İbn Bessâm : " Kadınların yazıcılık, vergi memurluğu ve vaızlık nelerine gerek ? Bu işler bize taallûk eder ! „ [75] diye bir şiirinde söylenmektedir. Takrirleri ehemmiyet ve hararetle dinlenen teoloğ kadınlar, ve vaızlar da vardı [76]. Bir kadının kadılık yapabilecek kabiliyette olduğunu söyleyen hukukçular da mevcut - tu [77]. Orta sınıflar için nakledilen hikâye ve rivayetlerde daima tek kadınlı izdivaçlar bahse mevzu kılınmaktadır. Hamadânî 'nin makamelerinde şöyle bir hikâye anlatılmaktadır : bir tâcir evine bir misafir dâvet eder ve ona yolda giderken karısını şu yolda mediheder : " Efendim, eğer onu görecek olsanız, önünde bir önlük olduğu halde evde dolaşır, bir ocaktan ötekine, bir tencereden öteki tencereye koşar, ateşi ağzıyle üfler, yemeklere eliyle tuz ve büber atar. Ocak dumanının güzel yüzünü tozlandırdığını görsen gözünü şöyle ferahla açarsın. Ben onu severim; çünkü o da beni sever„ [78]. Fatimîler'in Halifesi al-Mu'izz 'in de asıl maiyetine bir kadın ile iktifa etmelerini tavsiye ettiği rivayet edilmektedir- "bir adama bir

[69] Ag. XIX, 136.
[70] *Abulqâsım*, s. 73.
[71] Maqrîzî, *Chitat* I, 39.
[72] s. 200.
[73] *Muq.* s. 427.
[74] *Muq.*, s. 436.
[75] Qalqasandî, *Subh al a'şâ*, Cairo, I, s. 40.
[76] Meselâ, *Ibn al - Causî* 126 a, 146 a. Mekka'daki Kerimah meşhurdu; bu kadın bütün *Sahih-i-Buharî*'yı beş günde öğretmeye muktedirdir (*Jâq. Irşâd* I, 247).
[77] Yuk arda s. almanca metin 224.
[78] ed. Beirut, s. 108.

kadın kâfidir „ [79]. Şair Abu'alâ da karısına başka bir kadın terfik etmemeyi hayırlı görürdü, "zira eğer refakat iyi birşey olmuş olsaydı Allah ta arkadaşsız kalmazdı [80]. Kibarlar koyunlarına aldıkları kadın köleleri kullanırlardı. 4./10. uncu asrın halifelerinin analarının hepsi köle idiler. Bunlar nâdiren hür kadınlar ile evlenirlerdi ki böyle bir kadın hususî surette al-Hurrah ismini taşırdı [81]. Eski bir muharrir kölelerin niçin hür kadınlardan daha çok sevildiğine sebep olarak bunların bizzat erkek tarafından seçildiklerini, hür kadınların ise güzellikten hiçbir şey anlamayan kadınların delâletiyle temin edildiğini söylüyor [82].

Dulların yeniden kocaya varmaları şer'an caiz olduğu halde pek fena bir nazarla telâkki edilmektedir. 3./9. uncu asra ait bir tarihte babasının ölümünden sonra anası tekrar evlenen bir dosta hitap eden bir kâtibin vazifesî vazifelerin en müşkili olarak gösterilmektedir. Şu arzuda bulunmakla bu müşkil vazife halledilmiş oluyor : " Mukadderat ona tâbi olanların arzularından büsbütün başka yolda tecellî etmektedir... Allah onu hizmetkârları için seçti, sana da onun ölümünü beğensin; çünkü mezar en kibar bir kocadır„ [83]. Chwârezmî (vefatı: 393/1003) de annesi tekrar evlenen müverrih Miskwaihîye buna benzer hitapta bulunmuştu: " . . . Evvelce Allah'a valideni sana bağışlaması için niyazda bulunmuştum; şimdi ona yalvarıyorum ki çabucak ölsün; zira mezar kibar bir kayın-baba; ölüm ise ciddî bir namuskârlıktır... Şükür Allah'a ki tekvasızlıkla hamlık onun tarafındadır „ [84].

Bir kızın doğumu için saadet temennisinde bulunmak âdet olmuştur; şair al-Ridâ da kardeşine şöyle hitap ediyor :

" Saadet küheylânı parlak ve mesut bir günde sıçrayarak geldi,

Bir yavru bütün güzelliğini görenler tarafından öpüldü,
Ve sen onu, ey gıpta edilen, onu kollarına basacaksın ! „ [85].

Fakat Chwârezmî 'nin bir kızın ölümü münasebetiyle vaki tâziyesini ihtiva eden bir mektubu şu temenni ile bitmekte idi : " Allah sana onun yerine erkek kardeş ihsan etsin!„ [86]. Avrupa'nın cenubunda yaşayan milletlerin dilinde hiç te hoşumuza gitmeyen pek çok şeylerin bulunmuş olması sadece kadınların erkek sosyetesinden hariç bırakılmalarından ileri

[79] Maqrîzî, *Chitat* I, 352.
[80] Kremer, ZDMG, cilt 38, s. 509.
[81] *İbnal - Cauzî*, fol. 121 b.
[82] *Fusûl al - Câhiz*, Brit. Mus. Or. 3/38, fol. 61 a.
[83] *Baihaqî* ed. Schwally, s. 449; *Camhara*, Ş-aizarî'nin Leiden, fol. 200 b.
[84] *Rasî'il* ed. Constant., s. 173.
[85] *Dîwân* I, 245.
[86] *Rasâ'il*, s. 61.

gelmiş değildir. Eski Arap devresini 3./9. ve 4./10. uncu asırlara mensup Arap âlemi ile karşılaştırırsak eski devrin hikâyeleri, nükteleri, nutuk ve şiirlerinin sonrakilere nazaran çok daha nezih olduğunu ve muahhar devirlerde kabayıha karşı hoşa gidici bir alâkanın uyandığını hayretle görürüz.

Zevkın bu değişmesinde İslâmiyetten evvelki, Arap olmayan şarkın zevkının tekrar galebe çalmış olması âmil olmuştur; hâlâ bugün bile bedevî diğerlerinden daha 'afif olarak tanınmaktadır [87]. Bilhassa hicviyeler tamamiyle galiz ve edebe mugayir hususların hâkimiyeti altındadır. Daha eskiden hamselerinde toplanmış olan hicivler Buhturî'ninkilere nazaran -ki bunun modası bile geçmişti- çok daha tertemizdi. Abbasî hükûmdar ve şairi İbn al-Mu'tazz (vefatı : 296/909) âşk mektubunun arkasına yazdığı cevapta " benim yazım senin yazın ile gulâmperestlik ediyor „ [88] kaydını tesbit etmişti. Müteakip asırda bu vaziyet daha ziyade kötüleşti.

Bidayette, 319/931 senesinde bir vezir, münezzeh olması lâzımgelen hafifmeşrebane sözleri ve bayağı ifadelerinden dolayı mevkiinden düşürülebiliyordu „ [89]; fakat asrın sonunda Rai 'in maruf veziri Sâhib en kaba iymalarda bulunuyor [90], hattâ edebî bir hükmü kaba ve galiz sözlere büründürüyordu [91]; Bağdat'ta resmî bir ziyaret münasebetiyle Bağdat veziri kendisini hemen kabul etmediğinden umumî kâtip es-Sâbî 'ye şu beyti yazıp göndermişti :

" Ben kapının önünde bir hadım gibi iktidarsızım,
Diğerleri sicut membra vrilia girip çıkıyorlar „ [92].

Arap nesrinin medar-ı iftiharı olan bu umumî kâtip bu müstehcen ifadeyi düşmanlarının yüzüne tükürmek müsaadesine malik olduğu zaman memnuniyetle ağzına almakta tereddüt etmez [93]. İbn el-Haccac gibi asıl Muccan'ların bu kabil müstehcenatı vaziyetin ne merkezde olduğunu gösterir.

Bir şair bazı çocukları Basra'nın büyük câmii içinde nasıl iğfal ettiğini anlattıktan sonra uzlaşmaktan imtina' eden olursa ona şu nasihatı veriyor :

" Ona dirhem sikke ile yanaşırsın, o zaman rıza gösterir; zira dirhem havada olanı aşağıya çeker ve çölde yaşayanı yakalar „ [94].

[87] Landberg, *Proverbes arabes* XVI., yukarıda s. 258' e bak (almanca metin).
[88] *Dîvân*, s. 87.
[89] *Arîb*, s. 161.
[90] *Jatimah* III, 102 ff.
[91] *Jatimah* III, 130.
[92] Jâq. İrşâd II, 338.
[93] *Jatimah* II, 63 ff.
[94] Jatimah II, 130; Jâq. *Irşâd* VI, 317.

Hâmdanî de şu yolda istihza ediyor :

" Sen yaradılıştan bir gündelikçisin, öyle bir gündelikçi ki bir metelik görünce diz üstüne düşer „ [95].

Bu söz muasırlarından birçokları için doğrudur.

Eski âlem yine göründü ve bu âlemde para bütün diğer kıymetlerin hepsine hâkim oldu ve bu âlemde herşey satılıktı. Para hiylesine dayanan namussuzluk saltanatın en yüksek mevkiine kadar tesirini gösterdi. 321/933 senesinde Halife al-Qâhir şarap ve şarkıyı menederek muganniyelikte kullanılan cariyelerin satılmalarını emretti. Bu suretle muganni cariyeler piyasasında hasıl olan düşüklükten istifade ederek ucuzca toplattı; zira al-Qâhir taganninin büyük meftunlarındandı [96]. Buna mukabil Mısır'ın o zamanki hükümdarının hikâyeleri biraz ferah vericidir. O adamların eşyalarını ellerinden alırken munsifane bir hisle hareket ederdi. Muzâhim ibn Râ'iq hikâye ediyor : " 600 dirheme kendime bir kürk yaptırttım. Kürk güzel olduğu ve onu giymekten büyük zevk duyduğum için Şam'da Ichşîd'ın nezdine giderken giydim. Kürkü görünce Ichşîd evirip çevirip hayranlıkla baktıktan sonra dedi ki : " Böyle güzel birşey ömrümde görmedim ! „ Ichşîd çıkar çıkmaz Fâtik bana geldi ve dedi : " Otur, Ichşîd sana hıl'ati fahire giydirecek „. Bir bohça esvap getirdi, kürkü arkamdan çıkarttılar, katlayıp büktüler ve kürkü alıp gittiler; ben de yapayalnız kaldım. Biraz sonra tekrar geldiler ve dediler ki- " Ichşîd şimdi yatıyor, yarın tekrar gel ! „ gitmeye hazırlanıp kürkü istediğim zaman da : Hangi kürk ? diye istizah ettiler, biz senden kürk falan almadık. Akşam tekrar Ichşîd'a geldiğim de bir de ne göreyim, sırtında kürküm yok mu ? Beni görünce gülerek şöyle dedi : " Sen hiç utanmıyor musun , öyle ya sen babanın oğlusun ! Kaç defa arzumu sana hissettirdim, fakat hiçbir netice vermedi, nihayet teşekkür etmeden kürkü elinden aldım „ [97]. Mâderâ'î'nin Ichşîd'e verdiği bir bahçe eğlencesinde hükûmdarının önünde bir havuzun üstüne halılar serilmiş, altın ve gümüş edevât ile kâfurdan ve ânberden heykeller dikilmişti, muganni ve muganniyeler şarkı söylüyorlardı. Nihayet hükûmdarın önüne birinde altın ve diğerinde gümüş para dolu iki kap kondu. Paralar yerlere serpilmek için hazırlanmıştı. Dinarları kendi arkasına gizletti, yalnız dirhemleri septirtti. Ayrılıp gittiği zaman üstünde oturduğu ve önünde dikilmiş bulunan, yediği ve içtiği şeylerden bakiye kalan ne varsa hepsi altın egerli ve gemli iki beygire yükletilerek onun arkasından gönderildi [98]. Kendi namus ve haysiyetinden mahrum oluşu ile başkalarının şeref ve haysiyeti için olan alâkasızlık birbirine uygun bulunuyordu. 268/884 senesinde İbn Tûlûn oğlu

[95] *Cahiro* 1321/1903, s. 65 ; Paris, fol. 59 a.

[96] *Ibn al-Athîr* VIII, 204.

[97] Sa'd'in *Mugribî*, ed. Tallquist s. 34.

[98] Tallguist 29.

'Abbas'ın isyanını cezalandırmaya mecbur olmuştu. Yüksek bir darağacı dikildi. Bunun üstünde yüksek bir mahalde hükümdar, önünde çizgili kaftan giyinmiş, başı sarılı ve kunduraları giyinmiş elinde kınsız bir kılıç ile oğlu, oğlunun önünde dostları dizilmişlerdi ki bunlar isyanda kendisine yardım etmiş ve şimdi esir bulunuyorlardı. Hükûmdar onların ellerini ve ayaklarını kestirmek mecburiyetinde kalmıştı, gövdeleri darağacından aşağı atıldı [99]. Vezir İbn al-Furât'ın oğlu babasının memuriyette istihlâf ettiği şahısı eline geçirdi ve " ona gayri insanî ve ayni zamanda ne zahit bir kimsenin ne de makul bir insanın muvafık göremeyeceği hareketler yaptırdı ". Ona bir maymun postu giydirdikten sonra meykedelerde zıplattırdı [100]. Peygamber (Bedir) vak'asından evvel askerlerini harp nizamında dizdikten sonra sırayı bozan bir Araba dürüşt bir hareketle dokunmuştu; Arap peygamberden bu hareketinden dolayı tarziye talebinde bulununca : Muhammed göğsünü açmış ve askerin intikamını almasını talep etmişti [101]. Bu efsâne Arabın izzeti nefsi hakkında bir fikir verir. Halbuki şimdi dayak cezası âdeta şeref ve haysiyete halel verici bir hareket telâkki edilmemektedir. 4./10. uncu asrın ikinci nısfında ilk defa olarak Bağdat veziri kırbaçlanıyor ve ondan sonra da ferih ve fuhur vazifesi başında kalabiliyordu [102]; 5./11. inci asırda Kahire'ye hattâ evvelce yaptığı ihtilâstan dolayı iki eli kesilmiş olan birisi vezir olmuştu [103]. Biraz evvel dayak yedikten sonra kervanın idaresini eline alabilen zencilerin seviyyesine kadar terakki edilmiş oluyordu [104].

Elde silâh yakalanmış olanlara karşı yapılacak muamele cezalarının ölçüsü ve kendilerine karşı birikmiş olan öfke ile mütenasip olarak icra ediliyordu; bilhassa yabancı harp esirlerine yapılan muamele ile kendi memleketine karşı isyan edenlere edilen muamele ayni değildi. Haç yollarındaki kuyuları yıkarak bu suretle binlerce mü'mini susuz bırakan bedevî reislerine tuz yedirdikten sonra Dicle sahilinde bir yere bağlanırlar ve öylece itlâf edilirlerdi. 289/901 senesinde Karmat reislerinden biri yakalanmış evvelâ dişleri söküldükten sonra bir eli bir merdane ile yukarıya çekilmiş ve diğer eli ise bir taş ile aşağıya sallandırılmıştı; böylece öğleden akşama kadar bırakıldı; ondan sonra başı ve nihayet gövdesi kazıktan geçirildi [105]. 291/903 senesinde Karmat generallerinin en korkuncu olup Müslümanları sığır gibi boğazlamış olan general maiyeti reislerinden bir kaçıyle birlikte Bağdat'a getirilmişti. Halife onu halka teşhir etmek için irtifa beğenemeyordu. Evvelâ onu bir fil üstünde uzun bir sırığa tesbit edilmiş olarak sokaklardan

[99] *Kindî* ed. Guest, s. 224 ; Jâq. *Irşâd* II, 416.

[100] *'Arîb*, s. 112.

[101] Ibn Hisâm, s. 444.

[102] Bak yukarıda s. 85 (almanca metin).

[103] Aynı yerde.

[104] *Vierkandt*'da *Zintgraff, Naturfölker*, s. 264.

[105] Tab. III, 2206.

geçirmek istedi. Alayın geçeceği sur kapılarının kemerlerini yıktırmak için emir verdi. Sonra bu emir hoşuna gitmediğinden 2 ½ arşın yüksekliğinde bir iskemleyi filin üstüne bağlattı ve üzerine generalı oturttu. Diğer esirler onun önünden develer zincire vurulmuş olarak ve ipek setre ve burnusa bürünmüş olarak geçirildilr. Bunlar arasında ikinci olarak şöhret kazananı sakalsız bir gençti; bunun ağzına bir tahta tıkaç tıkanmış ve bir dizgin ile ensesine tıpkı bir beygir gemi gibi bağlanmıştı; şehire nakledilirken Raqqahda onu tel'in eden halka sövmüş ve yüzlerine tükürmüş olması buna sebep olmuştu.

Asiler hapishaneye taşındılar ve on arşın yüksekliğinde darağacı kuruldu. Mahbus general mahbeste bir bardağı parçalayarak cam parçalarıyle damarlarını kesti; damarları bağlandıktan sonra idam cezası tekrar kuvvetini kazanması için birkaç gün tehir edildi. Asi reislerin elleri ve ayakları balta ile kesildi. Kafa ve gövde ve uzuvları darağacından aşağı atıldı. Yüzünde siyli olan generalin önünde büyük bir ateş yakıldı. Bu ateşin içine atılan odunlar kor haline getirildikten sonra yanar halinde generalin vücuduna sokuldu. Gözlerini açtı, göz kapakları titredi ve ondan sonra bayıldı ve nihayet öldü ! Başı koparıldıktan sonra bir sırığa geçirildi ve herkes : " Allah büyüktür „ diye haykırıştılar. Diğer esirlerin sadece başları koparıldı. Bütün başlar generalin gövdesi ile beraber köprü yanında teşhir edildiler [106]. Bundan bir asır sonra 397/1007 tarihinde Mısır Halifesi al-Hâkim asi reislerden devletini ehemmiyetli surette sarsmış olan Abû Raqwahyı ele geçirdi. " Onu iki hörgüçlü bir deve üzerine oturttu, *turlûr* denilen sivri bir başlık geçirdi ve ona yumruk darbeleri vuracak surette talim ve terbiye görmüş olan bir maymun onun arkasına konuldu; böylece idam mahalline götürüldü; onu deveden aşağı aldıkları zaman çoktan ölmüş olduğu görüldü „ [107]. Sonraki kaynakların bu enteresan hikâyesi yerine o zamanlar Mısır'da yaşayan Jahjâ ibn Sa'îd şu yolda malûmat veriyor : O şehirde gösterildikten sonra et-Tibr câmiinde öldürüldü, ceset orada kazığa geçirildi ve yakıldı [108]. Bu en zâlimane ve en korkunç bir ceza idi ki hükûmet bu cezayı gaddar ve tehlikeli asilerden olup binlerce defa kan dökmüş olanlara revâ görüyordu. El ve ayağın kesilmesi eski şer'î hükümlerden bir hüküm olması düşünülecek olursa -ki bugün bile asilere karşı Fas'ta yapılmaktadır- ve Avrupa'nın muahhar Ortazaman'ının bu gibi ahvalde baş vurduğu korkunç işkence listesi gözönüne getirilecek olursa gerek Bağdat ve gerekse Mısır hükûmeti tarafından icra edilen zulüm ve itisaf hususunda memnuniyete şayan derecede az bir inkişaf gösterilmiş olduğunu görürüz. Yakalanmış asi reisleri şehirlerde dolaştırmak her tarafta kullanı-

[106] *'Arîb*, s. 3 ff.
[107] *Ibn al-Athîr* IX, 144 ; *Ibn Taqrîbirdi* ed. Popper, s. 99.
[108] s. 191.

lan bir âdet idi ki bu teşhir katırlar [109], filler [110] ve en çok revaçta olan iki hörgüçlü deve üstünde yapılırdı [111]. Kabahatlılar muhtelif surette giydirilirdi; gâh bir mücrim kıyafetinde mantardan burnus ve kırmızı aba esvap içine sokulurdu [112], gâh da müstehziyane gülünç bir kılık içinde bir dibâ ve ipek [113] tilki kuyruğu takılırdı [114], yahutta burnusa ip ve çıngırak [115] takılırdı, uzun burnus, renkli caket ile kadınların kılığına sokulurlardı [116]. 4./10. uncu asırda mücrimler teşhir direği ile beraber dolaştırılırdı. Odundan bir sehba *(niqniq)* deve üstüne tesbit edildikten sonra mücrim onun üstüne bağlanırdı [117]. Hamdanî'lerden Husain -303/915 senesinde Bağdat'ta teşhir edilmişti- in sehbasını mücrimin ipek caketinin altına gizlenmiş olan bir adam sağa ve sola büküyordu [118]. Halife'nin nüfuzu kalmadığı ve hükûmdarların artık asi değil belki muharip olarak islâm binası dahilinde döğüştükleri zamanda bu cezalar harp esirleri için ortadan kalktı. 307/919 tarihinde Jûsuf ibn Abissâc yakalandı; bu zat Halifeye karşı isyan etmiş şimali garbî İran'da hususî bir devlet kurmuştu. Yakalanıp Bağdat'ta teşhiren iki hörgüçlü bir deve üzerine diba bir caketle ipli ve çıngıraklı bir burnus içinde sokaklarda dolaştırıldığı zaman şehir halkı bundan müteessir oldu; çünkü bu adam esirlerine böyle hakaretle muamelede bulunmamıştı [119]. Görülüyor ki bu gibi ahvalde bir düşmanın mevzuubahs olmayıp bir asinin tecziyesi karşısında bulunulduğu hissi artık kaybolmuştu.

Buyî'lerden İmâdeddaulah'nın Faris'de aleyhine kıyam eden general, abadan ve tilki kuyruğu ile ip ve çıngırağı ile burnusu birlikte taşıyordu. Muzafferiyet kendisine teveccüh edince bunları kullanacaktı; halbuki mağlûp oldu ve yakalandı Buyî'lere onun birlikte getirdiği levazımı hatırlattılar. Halbuki o bunun alçaklık ve bayağılık olacağını söyledi [120].

İstintak hâkiminin zulmüne -ki bizde en eziyetli bir şekilde cari bulunuyordu- işkenceyi ve hattâ maznunun yüzüne haykırmak suretiyle zorla elde edilen itirafı bile hakka muhalif kabul eden İslâmiyetin şer'î ahkâmı karşı koyuyordu. Halbuki cismanî mahkemelerde sille tokat ile sualler soruluyordu : " Kırbaç, halat, sopa, sırta, karına, enseye, baldıra, ayağa, maf-

[109] *Jahja Ibn Sa'îd*, s. 121.
[110] *Ibn al-Athîr* VIII, 49; *Mas.* VIII, 169; 'Arîb. 77.
[111] 'Arib, s. 64; *Mas.* VIII, 169, 198.
[112] *Zubdat al-fikrah*, Paris, 179 b; Hamdanîler'in esiri Mûnis.
[113] Karmatlar, Chariciler (Mas. VIII, 169) ve tavasî Vasîf (Mas. VIII, 198), Hamdanîler'den Husain ('Arîb, s. 57) Jûsuf ibn Abissâc ('Arîb, s. 77.)
[114] *Zubdat al-fikrah*, fol. 182 b; ibn al-Athîr VIII, 205.
[115] *'Arîb*, s. 77.
[116] *Misk.* VI, 501.
[117] *Misk.* VI, 17.
[118] *'Arîb*, s. 57.
[119] 'Arîb, s. 77.
[120] Ibn al-Athîr VIII, 205

sal ve adalelere vurulan kayış [121] ve sopa kamçıdan daha hafif telâkki ediliyordu [122] „. Diğer işkenceleri para koparmak için yalnız vergi daireleri ile diğer idarî makamlar icra ederlerdi. İşkencenin en mergup spesyalitesi mücrimin bir kol veya ayağını yukarıya kaldırmak ve pelteleşinceye kadar asılı tutmaktı [123]. Müslüman hâkimlerin en zâlimane cezaları zinâ esnasında mücrimi recmetmek -fakat bu ceza hiçbir zaman icra edilememişti; çünkü bunu icra için elde edilmesi imkânı olmayan kat'î delillere istinat etmek hukukan lâzımgeliyordu-, sokak soygunculuğu için el ve ayağın kesilmesi [124], hırsızlık için yalnız elin kesilmesi idi. Ruhun öldükten sonra vücuda tekrar gireceği itikadı mevcut olduğundan cesedin hırpalanması cezanın ehemmiyetli surette şiddetlendirilmesi demekti. Ceset salip şeklinde kolların gerilmesi suretiyle kazığa bağlanıyor [125], nöbetçi konuyor ve gece önünde ateş yakılıyordu [126]. Bu zamanda canlı olarak hiçbir kimse çarmıha gerilmemiş veya kazıklanmamıştı. 309/921 tarihinde idam edilmiş olan H a l l â ç hakkında bazı kaynaklarda şu malûmat mevcuttur : " Ölünceye kadar kazıkta bırakıldı [127] „. Daha doğru haberlere göre ise H a l l â ç faaliyetinin başlangıcında mücrim kazığına bağlanmış ve ondan sonra habsedilmişti, fakat bu ölümünden sekiz sene evveldi; nihayet kırbaç darbeleri altında ölmüştü.

— B i t m e d i —

Almancadan çev. : ***CEMAL KÖPRÜLÜ***

---

[121] *Mas.* VIII, 154.

[122] *Wuz.*, s. 102

[123] bak s. 127 almanca tab; keza Wuz. 381; 'Arîb, s. 184.

[124] Kit. al - Charâc 108.

[125] Bu sonuncu şekil A n b a r î'nin 367 senesinde kazığa gerilmiş olan bir mücrim hakkında yazdığı şiirden anlaşılmaktadır. H a m d a n î' nin ujûn es - siyarı'ne göre A h m e d S a'î d e l - B a ğ d â d î'nin *Nedim al-' Arîb*'inde s. (43).

[126] Aynı yerde.

[127] Istachrî, Bibl - Gegogr. I, 149, bunu istinsah eden *Ibn Hauqal*, s - 210.

F O L K L O R

F O L K L O R

ARNOLD VAN GENNEP

İKİNCİ FASIL

— 71 inci sayıdan devam —

Folklorun sahası

İlk zamanlarda folklorun sahası oldukça mahduttu : yalnız az çok fantezinin yarattığı veya sırf hayalî bir dünyada geçen peri masalları ve başka fevkattabiî hikâyeler folklorik mevzular telâkki olunuyordu.

Bu hikâyelerin muhtevalarını yakından tetkik etmek suretiyle, onların muhayyel şeylerden çok daha fazla şeyleri mevzu olarak kullandıkları, bundan başka, itikatların ve eskiden müstakil sistemler halinde organize edilmiş bulunan âdetlerin bakiyelerini muhafaza ettikleri keşfedildi. Meselâ periler, vazıhan görülüyor ki hakikî bir külte mevzu olmuş bulunan eski ulûhiyetlerin peszinde şekilleridir : Roma paganizminin, daha sonra da hıristiyan dininin yayılması bunları evvelâ hurafeler sırasına, sonra da şiir hayâlleri ve edebî temler sırasına geçirmişti.

Bu türlü tetkikler folklorun, tâbir caizse, derinliğine doğru bir ilerlemesi sayılabilir. Buna muvazi olarak genişlemesine bir ilerleme de vuku buldu: peri masallarına, köylerde ağızdan ağıza dolaşan bütün hikâyeleri ilâve etmek ve bunların ne dereceye kadar edebî bir menşee sahip olup olmadıklarını araştırmak icap etti. Meselâ, azizlere (evliyalara) ait menkıbelerin hepsi yazma külliyatlardan veya matbu *hagiographie* kitaplarından gelmeyorlar; bunlardan öyleleri var ki söylendikleri yerde doğmuşlardır ve yahut evvelce putperest ulûhiyetlerine ait bulunan, daha eski hikâyelerin hıristiyan azizlerine adaptasyonudurlar. Aynı şekilde, köylülerin ağzından toplanmış şarkıların hepsi Ortaçağa ait külliyatlardan gelmiyorlar: Bu türkülerdeki bazı temler tam mânasiyle köylü olan icatlardır; ve bu hususî sahada da mukayeseli ve tarihî geniş tetkiklere girişmek icap ediyordu.

Köylülerin faaliyeti, bundan başka, herçeşit merasimlerin, meselâ, düğün ve cenaze ritlerinde olduğu gibi evliya ziyaretlerindeki merasimlerin, muayyen bir sıraya göre tertibinde de orijinal ve şahsî bir şekilde tezahür ediyor. Keza onların estetik mahsulleri de, hiç olmazsa bazı istikametlerde, bilhassa kullanılan eşyaya ve onların tezyinatına taallûk eden şeylerde, şehirlerin ve sarayların yüksek mahsullerinden farklıdır.

Görülüyor ki bugün folklorun sahası edebiyatın tetkiklerine ve lisaniyata, dekoratif sanatın ve müziğin tetkiklerine temas eden müteaddit şubeleri ihata ediyor. Bunun neticesi olarak folklorun hudutları daima çok kat'î olarak çizilmemiştir. Bundan dolayı folklor tahtıa edilmiştir. Fakat, beşerî faaliyetlerden bahseden başka herhangi bir ilmin kat'î hudutlarını çizmek teşebbüs edilince görülecektir ki böyle bir gayretin önüne çıkan engel her yerde aynidir. Meselâ iktisat, yahut yüksek sanat ve estetik tetkikleri lisaniyat veya coğrafya nereden başlar ve nerede biterler? Böyle bir tahdit hususunda müşkilât çok defa o kadar büyüktür ki otuz sene kadar bir zamandır, eskiden birbirinden müstakil gibi telâkki olunan bir veya birkaç ilim üzerine birden binen birçok disiplinlerin teşekkül ettiği görülüyor : Fizik, kimyadan, riyazî astronomiden, beşerî coğrafyadan, ilâh.. bahsediliyor; halbuki bu ıstılâhları teşkil eden kelimelerin ayrı ayrı etimolojik mânaları onların bu şekilde yanyana getirilmelerini menedecek mahiyettedir. Buna rağmen bu vaki bir hâl ise, bu demektir ki tabiatte -ben beşerî faaliyetleri de tabiatın içinde sayıyorum- sarih ve kat'î tahditler yoktur, belki medler ve cezirler, bir kutuptan diğerine gayrimahsus intikaller vardır. Bunun içindir ki öz lisaniyat, kendi hususî metodiyle, semantik ve Almanlar tarafından icat olunmuş " eşya ve kelimeler „ disiplini diye maruf disiplin vasıtasiyle folklorun sahasına taşmış bulunuyor.

Netice itibariyle, mühim olan şudur ki : Bizim ilmimiz sosyal hayatın, başka hiçbir ilmin ilk plâna koyarak meşgul olmadığı hususî bir unsuriyle, onu ön plânda tutarak, meşgul oluyor. Bu hususî unsur *halka mahsus* (populaire) tâbirinin gösterdiği unsurdur. Meselâ edebiyat tarihi, ismi malûm, hüviyyeti tesbit edilmiş şahıslara, bir kelime ile fertlere ait eserlerle meşgul olur; buna mukabil halk masal ve efsaneleri ferdî bir muharrire sahip değildirler; ağızdan ağıza dolaşırlar, muayyen miktarda birtakım üniversel kategorilere göre tasnif edilirler, ve onların edebî bünyelerindeki hiçbir şey onlara hususî bir muharrir göstermeye, veya menşeleri olarak bir devir tayin etmeye, yahut ta onları diğer edebî kategoriler içinde tasnif etmeye imkân vermez; onlar ayrı bir kategori teşkil ederler.

Bu fark kahramanları hayvanlar olan masallar (fables) da gayet vazıhtır; Esope'un, Phèdre'in, La Fontaine'in masalları hususî, ferdîleşmiş bir edebî şekil altında kendilerini gösteriyorlar; fakat ayni masallar, amorphe (şekilsiz), lâalettayin, ferdîleşmiş bir bünye ile, başka bir tâbirle, " halka mahsus „ hüviyyetleriyle, bugün de, hattâ eskisinden daha fazla, dolaşmaktadırlar. Ayni şekilde Perrault'nun XVII nci asrın tipik, sarih bir edebî şeklini iktisap etmiş bulunan " Cendrillon „ adlı masalını, halk içinde toplanmış aynı tipte fakat edebî bakımdan alelâde, fena tanzim edilmiş, karışık hikâyeler olan masallardan ayırmak mümkündür.

Şarkı için, mobilyeler için, çinilerin ve porselenlerin tezyinatına mukabil olmak üzere topraktan mamûl kablar (desti, çömlek, ve saire) için, hülâsa halk hayatının bütün tezahürleri için aynı şey vakidir. Bu müşahedeler bile bize meseleyi daha yakından tetkik etmeyi mümkün kılarlar. Eğer edebiyat, musıkî, sanat tarihi, ferdî mahsulleri mevzuubahs ediyorlarsa, folklor, bilmukabele, kollektif mahsulleri mavzuubahs eder; bundan başka, yüksek edebiyat ve sanat mahsulünün mahdut, ve muayyen bir zaman ve mekânda milletin vasatîsinin fevkında duran bir zümreye hitap etmesine mukabil folklorik mahsul aynı zaman ve mekânda bu milletin kalabalık zümrelerine hitap eder; eğer şöyle bir *anachronisme* yapmak cür'eti gösterilebilirse, bu bir türlü " büyük sanayi mahsulü „ dür.

Fakat bu derhal şöyle bir itiraza yol açacaktır : Zamanımızda kalabalıklara tahsis edilmiş eşya filvaki " sınaî „ şekilde ve seri halinde imâl olunuyorlar: Ahır fenerlerinden ineklerin boynuna takılan çıngıraklara, tefrika romanlarından askerlerin köylere kadar yaydıkları müzikli kahve şarkılarına, Saint - Sulpice mahallesinde imâl olunan evliya heykellerinden gazetelerin resimli ilâvelerine kadar, herşey külliyetli miktarda " *tiraj* „ yapıyor ve köylerimize sevkediliyor, öyle ki yavaş yavaş muhtelif istikametlerde, vaktiyle millî olan fakat daha bugünden enternasyonal olmaya temayül eden bir yeknesaklık teessüs ediyor; meselâ testerelerimiz, bellerimiz, evlerimizdeki kapkacak -ki menşeleri itibariyle az çok amerikan işidirler- köy hayatımıza gitgide Avrupa'nın diğer memleketlerindekine benzer bir yeknasaklık veriyorlar.

Fakat eskiden -bu eskilik büyük şehirlere olan yakınlığa göre az veya çoktur- hâl böyle değildi. Paris civarının folkloru uzun zaman var ki kaybolmuş bulunuyor; Lyon, Marsilya civarının folkloru da kaybolmaya yüz tutmuştur, halbuki Grenoble'dan, Lille'den, Nantes'dan veya Bordeaux'dan birkaç kilometre ötede hâlâ halk masalları ve şarkıları dinlemek, ve çok eski âdetlerin, mevcudiyetlerini muhafaza ettiklerini müşahede etmek mümkündür. Modern büyük sanayi halk hayatı için, bilhassa halk hayatının aynı zamanda pratik ve estetik olan faaliyetleri için bozucu, hattâ bazen de mahvedici bir âmildir. Fransa'da, hâlâ tereyağı kalıplarının ve tırpan saplarının, ocak plakalarının veya sokak kapısı üzerindeki taşların oyulup işlendiği kaç yer vardır ? Herhalde çok az ! Eskiden şayanı hayret tezahürleri tanınan mahallî sanatların, yâni kiliselerdeki, katedrallerdeki heykeller ve mobilyalar gibi, manzum masallar ve köy mobilyaları derecesinde anonim ve kollektif olan sanat eserleri işçiliklerinin kayboluşunu da görebilirsiniz.

" Kollektif „ dedim, bununla " müştereken yapılmış „ demek istemem. Bu tâbirleri karıştırmaktan sakınmak icap eder. Roman kiliselerinin, taşa minyatürlerden alınmış tezyinî ve tasvirî unsurların nakliyle meydana gelmiş oymalı büyük kapılarını (bu hususta "Culture Moderne„ -Librairie

Stock- koleksiyonunda Mlle Jalabert'in mükemmel küçük kitabına bakınız) bir köyün bütün sâkinleri bir araya gelerek işlememişlerdir, belki bu oymalar memlekette dolaşan birkaç mütehassısın işidir. Yalnız, her hususî halde, bu işçilerin ne isimleri, ne sayıları, ne geldikleri yer, ne de kaynakları malûm değildir. Buna mukabil onların tezyinî motiflerinde, birçok yerlerde müşterek bulunan ve bilhassa elbiselerde ve şahısların tiplerinde ve ifadelerinde tekerrür eden unsurlar müşahede olunur: Bunlar, ihata eden hayattan alınmış, ferdî tasavvurlara ve hususî hislere değil, kollektif hislere ve müşterek itikatlara cevap veren hususiyetlerdir. Edebiyat ve müzik için de ayni şey vâkidir : halk vokabüleri, edebî şekli, temi, ritmi, melodisi kendilerine hâs ferdiyetten mahrumdurlar, ve bir yerden başka yere, bir köyden diğerine gezerler, çünkü heryer için umumî, müşterek, kollektif olan, teşkil edici unsurlardan meydana gelmişlerdir. Esasen bazan bu maşerî mülkün hareket - noktasını veya kaynağını bulmak mümkündür. Hiç olmazsa âlimler bu ferdî hareket noktasını bulmaya gayret ediyorlar. Zira, sosyolojinin diğer şubelerinde olduğu gibi folklorda da esas meseleyi, her hususî halde, ferd ile kalabalığın münasebetini tayin teşkil ediyor. Bütün kütleye birden icat, hattâ şekil tağyir hassası isnat olunamaz: İşe karışan âmillerin her tahlilinde şu müşahede edilir ki asıl icat bir tek ferdin işidir, bu ferdin mahsulü daha sonra bu ferdin kendisiyle veya eseri ile temasa gelen başka fertler tarafından tadil edilir; bu fertler artık bir küçük maşer teşkil etmişlerdir ki bu, gittikçe daha kalabalık olan diğer topluluklar üzerinde tesir eder, ve sonunda " halk kütlesi „ dediğimiz şeyi teşkil eder. Matbaanın icadından, ve bilhassa gazetelerin taâmmümündenberi keşiflerin veya çok mühim tadilâtın bu ferdî karakteri görünebilir hale gelmiştir.

Fakat eskiden mucit -çok nâdir istisnalar bir tarafa- meçhul kalıyordu; meselâ hâlen elbise kopçasının, ve bilhassa, ikinci demir devrinde Şampanya'da meydana gelmiş olması muhtemel, çok mühim bir icat olan, civata ve somun çivisi ile başlıca modern sanayi tekemmüllerinin esas mihverini teşkil eden vidayı kimin bulduğu malûm değildir. Bu şartlar içinde vidanın halka mahsus, kollektif bir icat olduğu söylenebilir, zira bir defa bulunduktan sonra bu vida fikri o kadar basitti (mamafih bütün Mısır, Yunan ve Roma, ilâh... klâsik medeniyetleri bunu bilmeyorlardı), ve o kadar kolay kabili tatbik idi ki vida, icat edilir edilmez herkesin müşterek malı oldu. Böylece vidanın keşfi folklorun mevzuu olabilirdi, fakat nisbeten eski olduğu için arkeolojinin sahasına giriyor.

Bu, folklorun sahasının zarurî olan bir tahdîdidir, aksi taktirde o başka komşu ilimlerin sahasına girerdi. Folklor eğer eski vâkıalarla, tarihî veya arkeolojik vâkıalarla, uğraşıyorsa, bunu tâlî olarak yapmaktadır, zira hâle ait her vâkıanın mukaddemleri vardır ki, biz yenisini anlamak için onu eskilerden tefrik etmeye de çalışmalıyız. Fakat folkloru alâkadar eden şey, yaşayan,

bilâvasıta temas edilen vâkıadır; isterseniz başka bir tâbirle buna, etnografyanın yaptığı neviden bir biyolojik sosyoloji de diyebilirsiniz. Muhtelif eyaletlerimizde kullanılmakta olan eşyayı müzelerde toplamak şüphesiz iyi bir iştir; fakat bu folklorun tâlî bir faaliyetinden, ölü kısmından başka birşey değildir. Bizi asıl ilgilendiren, bu eşyanın hâlen yaşayan kimseler tarafından kullanılması, gözlerimizin önünde icra olunan âdetler ve bu âdetlerin mudil, ve bilhassa ruhî şartlarının araştırılmasıdır. İmdi, içtimaî hayat durmaden değişiyor, bunun neticesinde folklorik anketler de birgün sonra eremezler.

Eğer folklorun bu cephesi daha iyi anlaşılmış olsaydı iki asırdanberi köylerimizdeki hayata ve köylülerimizin psikolojisine dair bugün baha biçilmez eserlere sahip olacaktık; halbuki bu tetkik sahasında şimdi, Young'un veya Ardoin-Dumazet'ninkiler gibi Fransa'da yapılmış seyahatlere ait birkaç hatıra kitabıyle, ve bütün rejiyonalist romancılar tarafından taklit olunan George Sand'ın, Balzac'ınkiler gibi tasvirî parçalarla iktifa etmemiz lâzım geliyor. Bu romancıların ilmî araştırmalarını ise, edebiyat endişesi mütemadiyen tağyir etmiştir; ve komik veya trajik istisnaları değil de hakikî mahallî halk hayatını tasvir eden rejiyonalist romanlar nâdirdir.

Böylece burada folklor, kollektif psikoloji adıyle anılan bilgiye bağlanmış oluyor; bu psikoloji ise köy hayatında, sınaî ve şehirli kütleler arasında olduğundan tamamen başka şekilde kendini ifade eder. Filhakika kollektif psikoloji köylerde, çok defa çok eski, bazan şairane, bazan kaba saba şekilde tecellî etmekle beraber, kendilerini icra eden kimselerin sayısı dolayısiyle, bütünü içinde nazarı itibara alınmış millî hayatın sâbit unsurunu teşkil eden bu "ananevî zincir„ in hakikî halkaları olan her çeşitten âdetler vasıtasiyle ifadesini verir. Eğer köy hayatının derin bir şekilde tetkiki bukadar uzun bir zaman bukadar ihmâl edilmişse, sebebi, onun " yüksek „ sıfatiyle tavsif olunan muhitleri alâkadar etmemesi, hattâ dahası var, bu muhitler tarafından nefretle karşılanmasıdır. XVII nci asır muharrirlerinin köylere karşı takındıkları tavrı hatırlatmak lüzumsuzdur sanıyorum; hattâ XVIII nci asırda bile halk örf ve âdetleriyle ilgilenenler nâdirdir; bunun neticesinde büyük ihtilâlin infilâklarını, sırf siyasî ve iktisadî infilâklardan başka türlü tefsir edenler de nâdir olmuştur. Bugün bu hususta terakki vardır; fakat daha yukarda mevzuubahsettiğimiz ayni kablî hükümlerin kurbanı olmuş bulunan dialektoloji (lehçeler ilmi) de olduğu kadar folklorda da aranacak ve keşfedilecek daha bir sürü şey vardır.

Şu halde folklor, tasavvur olunduğu gibi dağınık ufak ve az çok merak âver ve eğlendirici vâkıaların basit bir kolleksiyonu değildir; o hususî olarak köylülerle ve köy hayatiyle, köy hayatından sanayi ve şehir muhitlerinde yaşamaya devam eden şeylerle meşgul olan sentetik bir ilimdir.

Böylece folklor iktisat ilmine, müesseseler tarihine, hukuk tarihine, edebiyat, sanat tarihlerine, teknolojiye, ilâh... temas eder, fakat, vâkıaları, onların, içinde tekâmül ettikleri muhitleri ile olan aksülâmelleri içinde olmaktan ziyade bizatihi vâkıaları tetkik eden bu disiplinlerle karışmaz. Bundan başka folklor sadece eski müesseselerin bakiyelerini, yâni hurafeleri ve peszinde vâkıaları tetkik etmez, fakat aynı zamanda günlük vâkıları, benim " doğan vâkıalar „ diye adlandırılmasını teklif ettiğim şeyleri de tetkik sahasına alır. Bunun neticesinde ilmimiz, kollektif ve ferdî, psikolojiye de temas eder; fakat o psikolojiden, kendi öz sahası olan şahıslar ve vâkıalar kategorisiyle ayrılır. Meselâ evliya ziyaretleri, bazı cepheleriyle kollektif psikolojinin hususî bir şubesini teşkil etmekle beraber, folklora aittirler. Ayni şekilde halk şarkıları da, metinleri bakımından edebiyatın, melodileri bakımından da müzikolojinin birer şubesini teşkil etmekle beraber, folklorun şümulüne girerler : Folklorcu onların hususî bir muhitte -ki bu Chopin, Schumann ve başka ferdî müzisyenlerin ilhamlarını aldıkları muhittir- teşekkül ve intişarlarını tetkik eder.

Burada benim folklora tahsis ettiğim saha ilk " traditionnistes „ (ananeciler) lerin kabul ettiklerinden çok daha geniştir. " Traditionnistes „ ler yalnız masal ve efsaneleri, şarkıları, itikat ve ananeleri, sihir ameliyelerini, ilâh... " anane ile intikal eden „ şeyler telâkki ediyorlardı. İlmimizin yaptığı terakkiler bizi onun sahası içine bütün merasimlerin, oyun ve rakısların evliyalara ait halk kültünün, evin ve köyün, ev takım ve kapkacağının, her çeşit alât ve edevatın, büyük küçük sanatların, halk tarafından yaratılmış veya eski devirlerden bakıye kalarak yaşamakta devam eden müesseselerin, nihayet " halktan kimseler „ i, " yüksek kimseler „ den ayıran duyuş ve ifade tarzlarının tetkikini ilâve etmeye bizi mecbur etmiş bulunuyor.

Bununla müvazi olarak usullerimiz de eskisine nazaran hem daha geniş, hem de daha kat'î bir mahiyet almıştır.

Fransızcadan çev. : ***PERTEV N. BORATAV***

T A R İ H

GAZNELİ MAHMUT

GAZNE DEVLETİNİN MENŞEİ VE KAREKTERİ MESELESİNE DAİR

A. Y. YAKUBOVSKİY

I

1934 yılında Rus Akademisi'nin Şarkıyat Enstitüsü, İran'ın en meşhur şairlerinden sayılan Firdevsî'nin bininci yılını tesit etmiş ve bu münasebetle şairi ilim muhitine tanıtan birçok raporlar okunmuştur. Muhtelif bakımlardan şairi ilmî surette araştıran bu raporların neşri ozaman karara alınmış ve dergi halinde birinci cildi Firdevsî adile 1934 yılında akademi tarafından neşredilmiştir. Maatteessüf ikinci cildinin çıkıp çıkmadığından bir türlü haberdar olamadım. Birinci cilde dahil olan raporlar içerisinde azçok Türk tarihini alâkadar edeni Yakubovskiy'in: ***Maxmud Gaznevî, k voprosu o proiszojdenii i xaraktere gaznevidskogo gosudarstva,*** adlı bir tetkikidir. 51-96 sahifeleri arasını tutan bu araştırmayı ruscadan türkçeye çevirirken, asıl manaya makalenin kıymetine halel getirmeyen birkaç yerini hazfettim. Sair hususlarda makalenin netnine sadık kaldım.

Gazne Devleti'ne ve onun en parlak hükûmdarı bulunan Mahmud'a tahsis edilen V. V. Bartold'un : *Türkestan ve epoxu mongolskogo naşestviya* = " *Mogol istilâsı devrinde Türkistan* „ adlı eserindeki sayfalar, bu çok mühim eserin en değerli sayfalarını teşkil etmektedir. Takriben bundan otuz beş yıl evvel, dikkate şayan bu devre hakkında eserde yazılmış olan bahisler, şimdiye kadar hâlâ eskimemiştir, nitekim *Türkestan*'ın kendisi dahi, her nekadar, içerisindeki ileri sürülen birçok fikirlere artık geçirilmiş bir merhale nazariyle bakmamız icabettiği halde, umumî heyetiyle hiç te kıymetini kaybetmemiştir. Maamafih, Bartold'un *Türkestan*'ının muasır şarkıyata ait tarihî araştırmalar arasında mevkii yüksek olmakla beraber, bir eserin yazılışı tarihinden, 35 yılın geçmesi çok büyük ve uzun bir müddettir. Bahusus ki bu zaman zarfında değil yalnız bir yığın yeni malzeme neşredilmiş, hattâ meselenin künhüne varmaya kadar bizi yükseltebilecek yeni âlemşümul bakışlar dahi teessüs etmiştir.

İşte, yalnız bu düşüncelerle hareket eden makale müellifi, İran'ın büyük şairi Firdevsî'nin birinci yılı jübilesi münasebetiyle, despotik idaresi muhitinde, feodol şarkın en büyük ve muazzam mahsulü sayılan" Şahnâme „ nin

zamanında itmam edildiği hükûmdarın tarihî tavsifi tecrübesine teşebbüs eylemiştir.

Gazneli Mahmud'u sırf kendisinden taklit edilmesi lâzımgelen bir hükûmdar nümunesinin yaratılması icabettiğinden, mevcudiyetini şahsında görmek istedikleri ve fakat Mahmud'ta bulunmayan birçok vasıfları ona bahşetmeleri dolayısiyle, zamanca kendi devrine en yakın bulunan kaynaklar üzerine dahi, karakterize etmek o kadar da kolay değildir. Bu noktadan Selçuk Veziri Nizam-ül-mülk'ün fevkalâde dikkate şayan olan *Siyasetnâme* adlı eseri calibi dikkattir. Burada, müellif prensipleri ve aynı zamanda siyasî idareye dair pratik nasihatları izah ederken, ekseriyetle yakın maziye, yâni Gazne Devleti'nin siyasî hayatına baş vurmaktadır. Aşağı yukarı mezkûr eserin bilûmum mesul noktalarında, müşkil ve karışık vaziyetler zuhurunda, müracaat edilmesi lâzımgelen hekimâne siyasî tedbirler nümunesini göstermek isteyen Nizam-ül-mülk, daima Gazneli Mahmud'un tecrübesine müracaat etmektedir. Filvaki, Nizam-ül-mülk'ün hayatının sonu (1092), Mahmud'un ölümünden (1030) altmış iki yıl daha sonrasına müsadif olduğunu bilmekle beraber, bu ekskürziyonlardaki talimî muhayyeleyi hakikî tarihî faktlardan ayırmak müşkildir.

Lâkin, bizce malûm olmayan muayyen bazı sosyal muhitin, kendi siyasî ideâllerini Mahmud'un şahsiyetinde görmesi ve kendisinde hükûmdar nümunesi bulması keyfiyeti bile, bizi bu şüphesiz parlak ve zeki şahsiyet üzerinde durmaya icbar eden kâfi bir sebeptir.

Umumiyetle, herhangi bir şahsiyetin tarihî karakterinin, faaliyet gösterdiği sosyal muhitten ayrı, yazılmasına artık imkân olmadığı çoktanberi tahakkuk etmiş bir hakikattır. Bilhassa, bu keyfiyet birçok afakî sebepler ve malik olduğu şahsî vasıflar yüzünden, XI inci asrın ilk rubunda Şark'ın Ön ve Ortaasya'sında cereyan eden fevkalâde büyük hâdiseler idaresi başına getirilen bir siyasî şahsiyet için daha fazla mevzuubahis olmaktadır. İşte, bundan dolayıdır ki Mahmud'ta mevcut olan şu veya bu vasfı tayin ederken, ister istemez onun yaşadığı muhite yahut onun malik bulunduğu vasıfların tayinine yardım eden, yahut ta bunlara nisbeten hiç te ehemmiyetsiz olmayarak bu vasıfları kendisinde inikâs ettiren Ortaasya'nın yahut İran'ın sosyal hayatına defatle müracaata mecbur oluyorum. Bundan maada, bir yığın düşünceler dolayısiyle, Mahmud'la sıkı bir surette bulunan Gazne Devleti'nin teşekkülü için lâzımgelen siyasî sebepleri meydana çıkarabilmek için, Samânî'ler devrine muhtasar bir bakış atfetmek lâzımdır.

Abbasî hilâfetinin hakikî bir mahsulü ve ondan türeme bir devlet sayılan Samânî'ler Devleti, tekmil devlet hayatı sisteminde ve kuruluşunda hep onun ananesini yaşatmakta idi. Merkezî ve mahallî idare makineleri, saray teşkilâtı (dergâh) hep Abbasî hilâfeti nizam ve usûlünü tekrarlar gibi idi. Mamafih, Abbasî ananeleri askerî teşkilâtta olduğu kadar diğer hiçbir sahada

kuvvet bulmamıştır. Malûm olduğu veçhile, Abbasî ordusunun bilhassa seçme askeri esas itibariyle hep muhtelif milletlerden satın alınma kavimlerden müteşekkil idi. Gulâmlar bu askerî kuvvetin vahid-i kıyasîsi idi. Burada ben, IX uncu asır başlangıcında Amin'le Me'mun arasında zuhur eden iğtişaş zamanlarında Bağdat'taki Abbasî askerini tasvir eden ve aslı itibariyle Soğud'lu olan IX uncu asır Arap şairlerinden *Hureymi*'nin bazı şiirlerini nakletmeye lüzum görüyorum.

V. A. Eberman'ın tercümesinde bu şiirler şöyledir :

Nerede onun muhafızları ve bekçileri ?
Nerede tazyık gören ve tazyık eden ?
Nerede harem ağaları ve kara halk ?
Nerede onun ahalisi ve onu yükselten ?
Nerede Pretoryan - Slavyanlar, ve sokaklarda koşan sarkık dudaklı habeşler ?
Ordu maiyetten ayrıldı, bitkin bir halde (Bağdat'ta ufak) kıtalar halinde serseri serseri dolaşıyorlar.
Onun Berberlerden mürekkep kıtaları, Sind, Hind, Slav, Nubi kıtalariyle karışmıştır.
Tıpkı kuş sürüsü gibi, eğlence için gönderilmiş olan ecnebiler Araplar'a kumanda ediyorlar . . . [1].

İşbu az şöhret bulmuş fakat muktedir Arap şairinin birkaç mânidar sözü, durmaksızın -tarihî kıymeti de bundadır- Abbasî milislerinin sosyal teşekkülü karakterini kaydederken, Abbasî'lere hâs vasıfları diğer kaynaklara nisbeten daha iyi tasvir etmiştir. Bu ordunun esasını, muhtelif memleketlerden ve eyaletlerden derlenip terbiye görmüş genç gulâmlar teşkil etmekte idi. XI inci asrın ikinci yarısında, değil yalnız Abbasî muhitinde, hattâ Samânîlerin nizam ve intizamından uzakta yaşamış olan, yukarıda ismi geçen Nizam-ül-mülk, eski sistem ordu teşkilâtının şiddetli taraftarı idi. Onun fikrine göre en çok itimada şayan orduyu ancak terbiye görmüş gulâmlar teşkil edebilirler. Ve bunlar sıkı bir surette tesbit edilen vakıtlarda muayyen ücret yahut ganaim hissesi almak şartiyle, hükûmetin esas temelini vücuda getiriyorlar. Nizam-ül-mülk, kendi devrinde cari olan " ıkta „ dağıtılması sistemine menfî nazarla bakarak diyor ki : " Eski padişahların zamanında ordu teşkilâtı öyle kurulmuştu ki, " ıkta „ dağıtılmazdı; herbir askere rütbesine göre hazineden yılda dört defa olmak üzere nakıt maaş veriliyordu. Bundan maada herbir askere lâzım olan levazım ve elbise veriliyordu. Vergi memurları - 'Ummal - ahaliden vergi toplayarak hazineye teslim ediyorlardı; hazineden ise her üç

[1] A. Eberman, *Al-Hureymî, Soğutlu arap şairi*, ZKV, V, s. 445-446.

ayda bir, muayyen maaş itası usûlü üzerine Pişegânî adını taşıyan maaşlar tevzi ediliyordu. Bu kabil teşkilât ve usul, bugün ancak Gaznevî hanedanında kalmıştır „ [2].

Bu takdirde Nizam-ül-mülk'ün bahsettiği bukadar mühim gulâm miktarı acaba nereden tedarik ediliyordu ? XI inci asır Arap veFars tarihi edebiyatında, askerî hizmete yarar genç kullar için, cenupta Türkistan'ın ziraata yarar eyaletleri ile bunlarla hemsınır bulunan cenubi-şarkî Avrupa ve Asya steplerinin esas mahreç rolünü oynadığına dair birçok malûmata tesadüf edilmektedir.

İbni Ruste [3], Gardezi [4] ve diğer muharrirlerin hikâye ettiklerine göre, göçebeler aşağı yukarı bulundukları tekmil sahalarda kendi esirlerini kul olarak satmakta idiler.

Peçenekler, Kıpçaklar, Kırgızlar ve sair Türk kabileleri mütemadi bir surette birbiriyle harp halinde bulunarak, mağlûpların emvalini zaptettikten sonra, kul diye sattıkları sağlam ve sıhhatlı gençleri de ellerinden alıyorlardı. Şayanı dikkattir ki, nîm göçebe hayatı geçiren Hazarlar, Burtaslar, hattâ ziraatla meşgul bulunan Bulgarlar ve Ruslar dahi insan avlayarak satmakla meşgul olmuşlardır. Bu zamanlarda belli başlı kölemen ticaret merkezlerini cenubi-garbî Avrupa'da İtil (bu sahanın ticaret mahallini teşkil eden Hazaran), Kafkasya'da Derbent ve Orta Asya'da Ürgenç ve İsficab teşkil etmekte idiler.

İşte, toptancı köle tüccarları, sağlam ve genç delikanlıları bu şehirlerden tedarik etmekte idiler. Hattâ Mavera-ül-nehir'in kendisinde bile, vazifeye girebilmeleri için, gulâmları terbiye eden mektepler mevcut idi. Ve icabeden terbiye ve tâlim görüldükten sonra ancak gulâmlar feodallerin sarayına seçme asker olarak dahil oluyorlardı, ya da ayrı ayrı feodallerin hususî muhafızı olarak kalıyorlardı. Terbiye ve mektep görmüş gulâmların birçoğu Ceyhun nehrinin öteki tarafına sevkedilmekte idiler. Bunları Mağrib de dahil olmak şartiyle buraya kadar uzanan sahaların bütün şehirlerinde tedarik etmek mümkün idi.

Bilhassa, hilâfet merkezi bulunan Bağdat'ta gûlâmların kıymeti pek büyük ve yüksek idi.

Nizam-ül-mülk'ün *Siyasetnâme*'sinde Türkmen gûlâmlarının malik oldukları yüksek meziyetlerine küçük bir bahis tahsis edilmiştir [5]. Onun fikrine göre, Türkmen gulâmları yalnız kahramanlıkları ve talimleri çabuk kav-

[2] *Nizam-Al Mülk,* Schefer tabı, farisî Metin, s. 92; fransızca tercümesi, s. 134-135.

[3] G. A., VI, s. 145-146.

[4] Gardizi için bak: V. Bartold, *Otçot o poezdke v Srednyuyu Aziyu s nauçneyïtselyu 1893-1894 yılları,* tercümesi s. 130 ; farisî metin, s. 95.

[5] *Nizam-al-Mülk.* Schefer tabı, tekst, s. 138; ter. s. 94.

ramak karakterine malik olmakla kalmayorlar, aynı zamanda hizmetine alındıkları sülâleye karşı sadıktırlar. V. V. Bartold 'un *Türkestan*'ında tafsilâtiyle nakledilen ve bu eser sayesinde şöhret bulan bu kabil bir gulâmın " yüksek mansaplar „ elde edişine dair, eserdeki bahis, aynen Nizam-ül-mülkten alınmıştır [6].

Alelâde köleden başlayıp altı yıl zarfında talim ve terbiye gören gulâm, Visakbaşı yâni, çadır müdürü, unvanını alırdı. Bu rütbeyi alan herbir gulâmın kendisine tâbi üç gulâmı vardı. Mamafih, bu rütbeyi elde eden gulâm diğer rütbeler dahi alırdı (meselâ : gümüş sırmalarla dikilmiş keçeden mamûl siyah kalpak, Gence'den getirilmiş elbise). Bunun haricinde ayrıca ilkönce Haylbaşı, daha sonraları Hacib gibi unvanlar almak imkânında idi.

Bidayette, alelâde köle sayılan böyle bir gulâm, hattâ Visakbaşı rütbesini elde ettikten sonra dahi, malik olduğu mevkiin kendisine bahşettiği imtiyaza rağmen, asla hür ve serbest insan sayılmayordu (daha yüksek mansaplara malik olduktan sonra ancak azât olmuş sayılırdı). Bununla beraber gulâmlara yüksek bir kıymet veren Nizam-ül-mülk, ne de olsa Sultan'ın seçme ordusunun yalnız bir kavime, veyahut millete mensup efrattan teşkil edilemeyeceğini kabul etmek mecburiyetindedir. Onun fikrine göre, herhangi bir hükûmdar, kendi ordusunun muhtelif milletlere mensup efrattan teşkiline gayret etmelidir. Aksi bir surette teşekkül etmiş olan bir ordudan, iğtişaştan ve isyandan başka birşey beklenemez. Eğer, hükûmdarın ordusunda Deylemîler kıtası yanında Horasanlılar, Gürcü ve Şabinkara kıtaları da bulunursa, ancak o zaman kuvvet elde etmiş olur [7]. Bu fikri ileri süren Nizam-ül-mülk (ekseriyetle yaptığı gibi) misâl olarak Gazneli Mahmud'un sarayındaki nizam ve intizamı misâl olarak göstermektedir. Mumaileyhin bu hususa dair sözleri : " Sultan Mahmud kendi ordusunun efradını Türk, Horasanlı, Arap, Hindî, Deylemî ve Gur gibi muhteif milletler unsurlarından toplamayı itiyat edinmiştir „ [8] mealindedir.

Biraz daha aşağıda göreceğimiz veçhile, Gazneli Mahmud'un sarayındaki nizam ve intizamın nümune olarak gösterilmesi, tamamiyle hakikata tevafuk etmektedir ve Nizam-ül-mülk'ün verdiği malûmat ta şahsına münhasır yekta bir kaynak değildir. Ayni mevzua, Gazneli Mahmud'un devrine mahsus bir eser vücuda getiren *Utbî* de temas etmiştir. Türk kölelerinden mürekkep ordu saraya (dergâha) mahsus bir ordu sayıldığından bu işin müsbet tarafı olduğu gibi menfî ciheti de vardır. Samânî hükûmdarlarının ve bunlardan ön -

[6] Aynı eser, tekst, s. 95 ; terc. s. 139-140; V. V. Bartold, *Türkestan,* II, s. 236.

[7] *Nizam-al-Mülk.* Schefer tabı, teks, s. 92; terc. s. 135.

[8] Aynı eser, s. 92, metin, s. 136.

ceki Abbasî halifelerinin elde ettikleri *tecrübeler,* gulâmların herhangi bir zuhuratta kendilerine, herdaim güvenilebilecek metin bir kuvvet olmadığını göstermiştir. Defatle büyük feodallerin merkeze karşı çıkardıkları iğtişaşlarda, sırf gulâmların bu işe müdahalesi yüzünden, mesele halledilebilmiştir. Bundan maada bu ordunun sülâleleri deviren Pretoriyanlar rolünde harekâta geçtiklerine kerratla Şark tarihinde tesadüf edilmektedir.

Genç kölelerden mürekkep ordu ile yanyana -din mücahitleri- adını taşıyan *gazi*ler de mühim kuvvet olarak mevcut idiler (bunlar bazan e l - m ü t e v v u a yâni, gönüllü adını da taşımakta idiler) [9]. Şimdiye kadar bunların Şark İslâm tarihindeki rolleri kâfi derecede dikkat nazarına alınmamıştır. Mamafih, herkesten fazla bunlara ehemmiyet veren V. V. B a r t o l d olmuştur. *Gazi* ler, feodal devletlerin daima hizmetinde bulunan nizamî kıtalar mahiyetinde olmuşlardır. Kendilerine hâs kooperatif teşekküle, sülâlere (s a l a r - ı g a z i y a n) [10] ve mazbut kanunlara malik olan, bu nevine mahsus gönüllü kıtalarını, İslâm Şark Feodal Cemiyeti'nin ispetsifik karakterini dikkat nazarına almadan anlamak imkânı yoktur. Bir taraftan Bozkır göçebeleri tarafından yapılan akınlara karşı zürra eyaletler hudutlarının kahramanane müdafaası ve mücahedesi şerefi bunlara atfedilmekte idi. Burada geniş bir göçebe muhitine malik Orta Asya sınırlarına dağılmış ve *rıbat* adiyle tesmiye edilmiş olan küçük şehirleri hatıra getirmemiz kâfidir. Buralarda geziler hükûmdarların, dihkanların ve tüccarların nazarında din müdafii kahramanlığını haiz kimselerdi ve bu yüzden hâkim zümerenin telâkkisince cemiyetin müfit âzası sayılabilirlerdi. Diğer taraftan ise, ayni feodal cemiyetin hâkim tabakası için gaziler kadar hiçbir kimse nefret ve korkuyu mucib bir unsuru teşkil edemezlerdi. Bahusus bunların sekizle onuncu asırlar şark tarihinde pek bol olarak tesadüf ettiğimiz köylü harekâtına muntazam ve faâl bir kuvvet halinde iştirâkleri bu korkuyu bais olmaktadır.

Fakat bu gaziler kimlerdir, hangi ahali tabakasına mensupturlar ve gönüllü kıtalarına girmelerini teşvik eden sebep nedir ?

Şimdiye kadar, şark feodalizmesi sistemindeki kölemenlerin oynadıkları rola birkaç defa temas etmişim [11]. Bundan doloyıdır ki burada, vaktile söylediğim fikirlerin ne hepsine ne de esas maddelerin tekrarına lüzum var-

[9] V. V. B a r t o l d, *Türkestan*, II, s. 221.

[10] *Târikh - i - Baihakî*, Bibliotheca Indıca, s. 23.

[11] *Şarkta kölemenlik* adlı raporumun mukaddimesi, G a i m k içtimaında 1923 yılı Haziran'ında okunmuştur. Ayrıca Gaimk'da okuduğum diğer bir rapor *sekizinci asır sonu Orta Asya köylü harpleri* adıyle neşredilmiştir.

dır. Yalnız bir vaka üzerinde durmamız icabetmektedir. Umumiyetle köle - menlik dar ve hususî bir teşkilât olarak kalmamış, bilâkis köy tasarruf hayatının mesul sahalarında mevki sahibi olmuştur (meselâ: sun'î ırva ve ıska işlerinde, ekinde, bağcılıkta, maden işletilmesinde, küçük sanatlarda ve sairede). Mamafih hiçbir sahada idare edici rolünda bulunmamışlardır. Yâni hâkim müstahsil sistemini kuramamışlardır. Ve bu yüzden feodal hayat tarzının normal inkişafına mâni olmuşlardır.

Herhalde kölemenlerin hilâfette, Samânî ve Gazne Devletleri'nde, ordu teşkilâtı üzerine müessir olacak kadar ehemmiyetli rolleri olmuştur.

Biraz yukarıda gördüğümüz veçhile, milis teşkilâtı tamamiyle satın alınmış olan kölelerden -gulâmlardan- mürekkep olmuştur. Bu takdirde bu cemiyet sisteminde *gaziler kıtaları nasıl vücuda* gelebilir ? Burada Samânî Devleti'nin diğer bir hususiyeti dikkat nazarını celbetmektedir. Bu da mesailerine, bilhassa dihkanların ve Samânî hükûmdarları hazinesinin medyun bulunduğu zürra ahali tabakasının yaşadığı hayat şeraitinden ibarettir. Daha Samânî'ler devrinde tamamiyle tesviye edilmemiş olan ve İran prensleri ahvadı tarafından idare edilen eski dihkanlar, tâ Samânî sülâlesi sukut edinceye kadar büyük araziler sahibi olarak kalmışlardır. Bütün hilâfet idaresi altındaki sahalarda olduğu gibi, Samânî'ler devri Orta Asya'sında da aşağıda zikredilen büyük ziraat sistemi esaslarının mevcudiyetine dair kâfi derecede elimizde deliller vardır.

I — *Milk-i Sultani* [12] Sülâlesinin malı olan araziden ibaret olup İsmail Samânî hanedanının serveti menbaını teşkil eden büyük bir fonddur.

II — *Milk-i Haraç :* Birnevi arazi olup kendisinden *mukasama* [13] ve *misaha* [14] nevinden devlet arazi vergisi bulunan *haraç* adlı vergi tarhedilmekte idi.

III — *Milk* [15] : Daha sonraları *Milk-i Hur* adını alacak olan bu nevi arazi, tamamiyle arazi vergisinden muaftır ki, bu hususiyet yüksek ruhanî tabakasiyle (seyyitler, imamlar ve saireleri) hükûmdara yakın zevata verilen bir imtiyazdır.

IV — *Öşrîye :* Haraç yerine öşür vermekle mükellef bulunan arazidir.

[12] *Nerşaxî*, S c h e f e r tab'ı, farsî metni, s. 9; diğer bir yerde s. II (20), N e r ş e h î bunu *mamlake-yi sultan* adıyle tesmiye etmektedir.

[13] Mahsul nisbetinde ayniyetle verilen vergi.

[14] Arazinin nevine ve istihsal edilen mahsulün nevine göre, tesbit edilen sıkı kaideler üzerine alınan karışık (para ve mahsul ayniyeti) vergi.

[15] *Kandiya Malaya*, V. L. V y a t k i n tercümesi, Samarkand vilâyeti kılavuzu, vıp. VIII, s. 254.

Feodal arazi mülkiyetinin imtiyazlı nevilerinden biridir. Bu kategoriye dahil olan arazilerin, Şark'ın Ön Asya eyaletlerindekilerin aynı olduğunu tahmin edebiliriz [16].

V — *Vakıf Arazisi :* Hükûmdar ve feodaller tarafından ruhanî sınıfına ihdâ edilmek suretiyle ruhanîlerin kendi mülkü sayılan arazi nevidir [17].

Vakıf arazisi yukarıda zikredilen dört katogorinin dördünden de vücuda getirebilinir. Bu ise devlet tarafından vazedilen devletî arazi vergilerine temas eden bütün kanunlardan istifade etmekle kabil idi.

IX - XI inci asırlar kaynaklarında arazi satım alımının muhteif çeşitlerine dair bir yığın malûmat mevcuttur. Hattâ Nerşehî sayesinde asırlar boyunca Buhara'nın muhtelif devirlerine ait arazi kıymetlerini dahi elde edebiliyoruz [18]. Fakat *dia* [19], *akar* [20], *mustagal* (?) [21] adlarını taşıyan arazileri işletenler kimler olmuşlardır ? Bu mesele bizi, *arık*'lar vasıtasiyle sun'î ırva ve ıska sistemi üzerine şark ülkeleri arazilerini işleten esas şahıslarla karşı karşıya koymaktadır. Bu şahıslar yahut tipler Irak'ta ve hilâfetin sair Ön Asya'daki sahalarında *munasif, akkar, şerik, âmir, âmil* [22] gibi Arap isimleriyle şöhret bulan, İran ve Orta Asya'da *çari-kar* adını taşıyanlarla diğerlerinden ibarettir. Bunun üzerine, arazi sahipleri bulunan gerek dihkanların, gerek grupların (büyük, orta, küçük) kendi sahibi bulunduk - ları arazileri ufak parçalara ayırarak, doğrudan doğruya arazi üzerinde çalışanların, araziden maada tohum, âlet, davar ve arazi işletilmesindeki bütün ameliyatın kemiyet ve keyfiyetini katmak şartiyle, mahsulün yarısını, üçte, dörtte, beşte, altıda, yedide bir hissesini kira mukabili olarak almak üzere, zürralara kiraladıklarına dair esaslı malûmata malikiz. Köy ziraatının başlıca âmilleri bulunan bunlar, tabiatiyle köylünün bütün hakkını olduğu gibi vermiyorlardı. Çünkü " devlet „ arazisini işleten diğer birçok kimseler de bulunuyordu ki, bunlar hazineye verdikleri haraçtan başka hiçbir mükellefiyete tâbi değildirler. Fakat feodaller arazisi mevzuuna temas edince, derhal gözümüzün önüne yukarıda bahsi geçen kira sistemi üzerine kurulan eksplotasyon sistemi gelmektedir. Malûm olduğu veçhile, kendi köy ziraat işletmesini ark-

[16] IX-XI inci asırlar Orta Asya'sı için narrativ kaynaklarda *öşrîye* arazi sistemine tesadüf edemedim.

[17] *Nerşaxî*, metin, s. 13.

[18] Aynı eser, s. 29-30.

[19] Aynı eser, s. 9, 11, 13.

[20] Aynı eser, s. 13.

[21] Aynı eser, s. 9, 53; *Mustagal* terimi hakkında V. G. A. II, s. 217.

[22] Benim *"VIII inci asır Irak arazi kiraları„* hakkındaki mekaleme bak; Bu makale 1934 yılında tabedilmekte olan Devlet Ermitajı'nın şark şubesi mecmuasında neşredilmektedir.

lar vasıtasiyle sun'î ırva ve ıska usûlünde kuran şark memleketleri, devri kadimden tâ bugüne kadar büyük bir arazi azlığiyle karşılaşmıştır. Ve bu yüzden yukarıdaki kiralama sayesinde fevkalâde büyük bir halk kütlesi tamamiyle arazisiz kalmıştır. Ön Asya ve bilhassa Orta Asya agrer tarihi, büyük ahali kütlesinin arazisiz kaldığına dair bir yığın vesikalara maliktir. Bu kütle ne yapacağını bir türlü kestiremiyor. Hattâ feodal şarkın ziraat hayatında mühim rolleri olan şehirler dahi kendi içerisinde sanatın ve ticaretin inkişafına rağmen işsiz kalan bu muazzam kütleden bir türlü istifade edemeyorlardı.

— *Bitmedi* —

Ruscadan çev. : **A. CAFEROĞLU**

KOŞMA

Açıldı, serpildi bir fidan oldu,
Şu sevgi bağının gülüne bakın.
Bu nura yanmaktan can nasıl kaçar ?
Şu âlev saçının teline bakın.

Ay gibi ufkumda doğdu, yüceldi.
Bağrımı o yaktı, o vurdu, deldi.
En gizli yarama el attı, geldi;
Kınalı parmaklı eline bakın.

O gözler, derindir, derindir derin;
O küskün bakışı su gibi serin,
Gelişi, gülüşü her hâli şirin,
Kıvrılan o ince beline bakın.

Yâr oldu o bana, küstü ağyâre,
Bin minnet, bin selâm yolladım yâre,
Esmedi fakat hiç o hoş diyâre,
Vefasız dağların yeline bakın.

Heryanı şu hasret yolunun yârdır;
Düz yeri dikenli, geçitler dardır.
Sıcak göz yaşımdan damlalar vardır.
Şu gurbet ilinin seline bakın.

Y o l c u yum ! *gözlerim yolları gözler :*
Garibim, gönül hep o yârı özler,
Benzimi sarartan o yeşil gözler :
Bakmaz mı bu hasret iline ? Bakın...

YOLCU

AHLÂK VE İÇTİMAİYAT

Prof. LEVY BRUHL

— Başı 71 inci sayıda —

— IV —

Maddî şe'niyet gibi düşünülecek bir ahlâkî şe'niyet fikrinin ilim mevzuu olması. — " Tabiat „ ın müsbet fikrinin tahlili. — Nasıl " tabiat „ ın hudutları, ilmî bilginin ilerlemesiyle mütenasiben değişiyor? Verilmiş bir vakıalar serisi ne zaman ve ne gibi şartlar altında "tabiat„ ın bir parçası oluyor. — Ahlakî şe'niyetin hususî seciyeleri.

Ahlâkta ameliye ve nazariye münasebetlerine ait olan bu yeni telâkki, şey'î bir maddî şe'niyet gibi, şey'î bir içtimaî şe'niyet bulunduğunu, ve insanın, eğer makul davranmak istiyorsa, bu ikinci türlü şe'niyet hakkında da, birincisi karşısındaki tavrı almasını, yâni ona imkân nisbetinde hâkim olmak için kanunlarını tanımağa savaşması lâzım geldiğini tazammun eder. Bu telâkki ve bu neticeyi herkes benimsemiyor. Maddî tabiatın değişmez ve bizden müstakil bir nizamına, kaynağı ve inkişaf vasıtaları, insan hürriyetinin rol oynadığı şuurda bulunan bir ahlâkî nizam, hâlâ çok defalar, muhalif gösterilmektedir. Bu nokta, *Durkheim* mektebine mensup içtimaiyatçılarla, eski " manevî ilimler „ in mümessilleri arasındaki büyük kavganın esaslı noktalarından biridir. Ahlâkî vakıalar içtimaî vakıalar mıdır ? Umumiyetle içtimaî vakıalar, tamamiyle ilim denecek bir ilme mevzu olabilir mi ? Yahut daima yenilenen ve basit bir şekle ircaı kabil olmayan *bir imkân - Contingence* unsuru, böyle bir ilmin kurulmasına karşı mı geliyor ?

İçtimaiyatın haklılığını, imkânını, seciyeleri ve tarifini birçok defalar arayan çalışmaların sayısını çoğaltmak aklımızdan geçmiyor. Bu neviden denemeler bir zamana mahsustu, bu zaman ise geçti. Bir ilmin imkânı gibi bir meselede yegâne kat'î delil, ilmî seciye taşıyan eserler vücude getirmek olduktan sonra, bu imkânı mücerret olarak ispat neye yarar ? Bir ilim, haklılığını varlığı ile ve ilerilemesinin basit bir tezahüriyle kazanır. Ayni ile, varlığı hakkında müsbet ve mükerrer şahadetler gösteren bir ilmin imkânına cedelcilik (dialectique) yapmak suretiyle itiraz etmenin ne faydası olabilir?

İlmî içtimaiyatın mümessilleri, mezheplerini mücerret istidlâllerden ziyade hakikî çalışmalarla müdafaa etmek yolunu tuttular. Gerçi ilmî içtimaiyatı herkese kabul ettirmiş olmaktan henüz uzaktır. Fakat denemeleri çok yenidir ve çok kuvvetli ananeci telâkkilere, kökleşmiş hurafelere, şiddetli

duygulara çarpmaktadır. Bundan başka hâdiselerin kanunlarla idare edildiklerini tasarlama güçlüğü, onları irademizin karışmasiyle değiştirme kolaylığı nisbetinde büyüktür. Zaruretin felsefî fikri bize, riyaziyede, mantıkta, astronomide yaptığımız " başka türlü olamamak „ tecrübesi vasıtasiyle bu ilimlerden geliyor görünmektedir. Bilmukabele imkân ve önceden göremezlik, kaynağını, şüphesiz hayatiyat hâdiselerini, bilhassa ahlâk hâdiselerini görüşten alıyor. Bu sahada, birşeyin olması veya olmaması ekseriya elimizde gibi sanılıyor. Umumiyetle nebatların ve hayvanların hayatını mahvetmekten daha kolay ne var ? Keza kendimizde zahirde, kendi davranışımızdan daha mahrem ne var ? Bu görünüşlerden, her nekadar haksız da olsa, derhal, bu hâdiselerin fizik, astronomi . . . hâdiseleri gibi kanunlara tâbi olmadıkları neticesini çıkarıyoruz. Bununla beraber bir hayvanın hayatını ister söndürelim, ister devam ettirelim: onun ölümü veya yaşaması değişmez kanunların icabıdır. Mevcut bir vaziyet dahilinde vazifemizi yapmış olalım veya olmayalım, ne bu vazifenin mecburî şekilde gözükmesi, ne de yaptığımız işin şu veya bu halde ,evvelden bilinmesi mümkün neticeleri beraberinde sürüklememesi, irademize bağlı birşey değildir. Meselâ bilerek vazifemi yapmadım ise (vicdanî azap, halkın beğenmemesi suretinde görünen içtimaî karşı gelme, mücazat... gibi) türlü türlü müeyyideler baş gösterecektir. Bu suretle harekete geçen kuvvetler -yâni müeyyideler-, esasen daha evvel tasavvur ve duygular şekli altında işlemekte idiler.

Yalnız kendimizi ve içinde yaşadığımız cemiyeti düşündüğümüz takdirde ahlâkî hüküm ve duygularımızın şuurumuzda doğduğunu, bu yüzden, onların kaynaklarını şuurun ne dışında (içtimaî muhitte), ne de ötesinde (mücerret, metafiziğe dayanan bir şe'niyette) aramağa lüzum olmadığını sanarız. Fakat gayri medenî, yahut, bizim medeniyetimizden başka bir medeniyete mensup bir insanın meselâ bir *Fuégie*'nin, Homer devrindeki Yunanlı'nın, bir Hintli veya bir Çinli'nin ahlâkî hüküm ve duygularını yoklayalım. Bizim vicdanımızdan başka olan bu vicdanlarda bazı ahlâkî hareketler mecburî, bazıları yasak şeklinde tezahür edecektir. Bu mecburiyetler ve yasakları biz, makul veya saçma, beşerî veya vahşî saymakla beraber, bizden başka insanların içinde yaşadıkları cemiyetin dinî itikatları, zihnî vaziyeti ve siyasî, iktisadî teşkilâtı, hülâsa bütün müesseseleriyle gözönüne almakta tereddüt etmeyoruz. Onlar, şu veya bu fiili yapmakla yalnız vicdanlarına itaat ettiklerinden emindirler. O zaman hem bu fiilleri, hem de bunları tayin eden içtimaî şartları gören bizler, vaziyet hakkında daha iyi hüküm veriyoruz. Ferdî vicdanları, ifade eyledikleri içtimaî vicdana nasıl bir bağın bağladığını fark ediyor, bizim medeniyetimizden başka medeniyetlere mensup bu insanların kanaatını ve bu kanaatın niçin husul bulduğunu anlayoruz.

Fakat, ileri sürdüğümüz bu düşünce doğru ise, bu doğruluk diğer ahlâk meseleleri için de muteberdir. İlmî derinleştirmenin bütün beşerî ahlâklara

tatbik edildikten sonra kendi medeniyetimizin ahlâkına niçin tatbik edilememesi anlaşılmıyor. Böyle bir iddia neye dayanıyor ? Uzak Şark'ın medeni halkları için Garplılar barbardırlar. Ellinci asırda gelecek çocuklarımız, medeniyetimiz için, şüphesiz, bazı tarafları itibariyle, *Dâhomé* medeniyetine karşı bugün beslediğimiz nefreti duyacaklardır. Bu daha bilgili, belki de bugünkü insanlıktan daha halim olacak olan yarınki insanlık, artık kendilerine ait bulunmayacak olan âdetlerimizi anlamakla kalmayacak, ayni zamanda bu âdetleri kendisinden başka surette izah etmekliğimizin sebebini de anlayacaktır.

Bu sebeplere rağmen " içtimaî tabiat „ ın, " maddî tabiat „ ın ilmî ve şey'î tetkikine benzer şekilde araştırılması, zahirde tezatlı bir telâkki rengini muhafaza ediyor. Bu iki çeşit " tabiat „ ın birbirine temessülü, yanlış ve zoraki yapılmış birşey gibi görülüyor. İnsanî, ayrı ve biribirine benzemeyen, biri hâdiseleri sabit kanunlarla idare edilen maddî, diğeri şuurun keşfettiği içtimaî iki dünyanın temas noktasında bulunduran ananevî telâkki ile çarpışıyor. Bu iki dünyadan yalnız evvelkisi müsbet ilmin fütuhat sahasına girebilir sanılıyor. İkincisi, yâni içtimaî dünya, müsbet ilmin nazarından kaçan ve müsbet ilme ancak bir başka çeşit muhakeme yapmak fırsatı verir. Kısası " tabiat „ adı, yalnız maddî dünyaya uyar.

İki dünya arasındaki bu ayrılığını, metafiziğimiz, medeniyetimizin ana alâkasını teşkil eden "ruhun ölmezliği„ "insan hürriyeti„ gibi itikatlara bağlamıştır. Bu yüzden " maddî tabiat „ ve " içtimaî tabiat „ ayrılığı, tıpkı o itikatlar gibi, ihtiraslı bir inat ile müdafaa edilmektedir. Fakat her türlü his bir tarafa konulduğu, tamamiyle aklî bakımdan düşünüldüğü takdirde bu müdafaada muvaffakıyet umulamaz. Eğer " tabiat „ den bize verilen şe'niyetin hepsi anlaşılmayorsa, eğer " tabiat „ tâbirinin mânası şe'niyetin sabit kanunlara râm gibi tasarladığımız kısmına hasredilirse, bu " tabiat „ ın bittiği noktayı tesbit dâvasında bir parça indîlik bulunacaktır. Çünkü tabiatn hududu birkaç defalar değişmiştir. " Tabiat „ denen şey, bizim müdrikemiz için ağır ağır teşekkül etti. Bu tabiatın yayılmak için geçirdiği mütevali safhaları yeniden göstermek imkânsız değildir. Lassvvitz, " Atomculuğun tarihi „ isimli güzel eserinde atomculuğun tekâmülündeki birkaç merhaleyi aydınlattı. O bize, insanın ihsas vasıtasiyle daima bilgisini elde ettiği haricî şe'niyet parçalarının -kelimenin sıkı mânasiyle alınan- tabiata, ancak hâdiselerin tamamiyle zihnî, şey'î surette yâni kanunlara râm olarak tasarlandığı günden itibaren nasıl dahil olduğunu gösteriyor. Meselâ eskiler bizim gibi ziyanın ve renklerin hassî idrâkini almakta idiler. Bununla beraber ziya ve renkler şe'nî surette ancak tayfî tahlilin ve ziya hâdisesinin sonraki keşifleri neticesinde, tabiat hakkındaki telâkkimize girmişlerdir. Zira, ancak o zamandır ki bu hâdiselerin, müdrikemiz için tabiatın diğer kanunlariyle birleşen şey'î, mefhumî bir tasavvurunu edinebilirdik.

Nevvton'un ziya ve renkler için keşfettiği şeyi, Yunanlılar daha çoktan sesler için bulmuşlardı. Deha sahibi fizikçiler, bunu belki birgün kokular için yapacaklardır. O gün hasselerimiz için mümkün olan idrâklerin yekûnü değişmeyecek, bununla beraber önceleri tamamiyle hassas olan idrâklerin sadece şey'îleşmesi vakıası yüzünden, tabiat hakkındaki telâkkimizde bir değişiklik olacaktır. Ziya bahsinin verdiği misâl, bir defa şey'îleşmeye başladıktan sonra vukuu o zamana kadar evvelden his bile edilemeyecek olan ve tabiat hakkındaki fikirlerimizi dikkate değer surette zenginleştiren keşiflere nasıl geniş bir meydan açıldığını gösterir.

Umumî surette tabiat telâkkimiz, tecrübe esnasında bize verilen bir şe'niyet parçasının şey'îleşmek maksadiyle nefsîlikten çıkmaya başladığı her anda büyür ve zenginleşir. Şu halde tabiat fikrimiz, ne daima ayni kalmakta, ne de sabit bir muhteva taşımaktadır. Bilâkis doğduğu pek uzak devirlerden biri değişmekten geri kalmıyor. Çünkü doğmağa mecbur idi. Tarihte hiçbir hâdise serisinin hatasız şekilde muntazam görünmediği bir zaman oldu. O vakıtlarda ruhlar ve Allahlar, keyfî tesirleriyle, hemen hemen herşeyi vücude getirir, herşeyi menedebilirlerdi. Bu sıralarda tabiat sahası, tabiatın müphem de olsa bukadar ehemmiyetle tasarlanmış olmasına rağmen, son derecede küçüktü denebilir. O zaman tabiatın hududu, asgarî derecesindedir. Teşekkül yavaş yavaş oldu, büyüdü: bugün bize mekân dahilinde verilmiş olan şeyin büyük kısmını ihtiva etmektedir. Fakat tabiat sahasının tecavüz edeceği azamî dereceyi, hangi hakla ve hangi prensip namına tesbit edeceğiz ? Bu suretle tasarlanmış olan tabiattan, şe'niyetin filân parçasını, meselâ içtimaî hâdiseleri neden kablî olarak çıkarıyoruz ? Çünkü bugün onları tabiata sokmak ihtiyacını hissetmeyoruz. Çünkü kendiliğinden gelen bir duygu bu hale karşı geliyor. Ne zavallı sebepler değil mi ? Duyguya oynatılan rolü burada tenkit etmeksizin, ilimler tarihinde gördüğümüz bir noktayı kaydedelim : Beşer zihni, mahiyeti ne olursa olsun, geçmiş devirlerden bırakılmış bir dünya telâkkisini tatminkâr bulunyor. Asgarî emek kanununu güdüp aldığı zihnî mirası olduğu gibi muhafazaya meyil ediyor. Tabiatın ananevî telâkkisini zenginleştirmeyi arzu ve talep etmek şöyle dursun, kendisine verilen bir zenginliği mukavemet göstermeden hiçbir zaman kabul etmez ve onu, ancak az ve çok uzun bir zaman geçtikten sonra benimser.

Şu halde şey'ileştirme vetiresinin devam etmesine, yeni şe'niyet parçalarının, tabiatın zihnî tasavvuruna dahil olup artık bundan sonra sabit kanunlarla idare edilir gibi düşünülmesine kablî olarak hiçbir şey karşı gelmez. İşte ilmî içtimaiyatın elde etmek istediği, bu neviden bir zaferdir. Rastladığı mukavemet tabiî olup evvelden de keşfedilebilirdi. " Maddî tabiat „ ile ahlâkî dünya arasındaki kat'î ayrılık, bu mukavemetin bir safhasından başka birşey değildir.

Fakat mesele, çoğunu bize tarihin verdiği, yâni yakınıyetsizliğe ve tef-

sire mütehammil olan şahadetlerle bilinen, hiçbir zaman ayni şekilde tekerrür etmemesi dolayısiyle yalnız bir defa vukua gelen vakıalar olunca, kanundan nasıl bahsedilebilir ? İlk noktanın cevabını, zaten bir asırlık olan ilimlerin, meselâ şahadetten başka hiçbir kaynağı olmadığı halde söz götürmez kanunlar tesis eden filoloji ilimlerinin varlığı teşkil eder. İkinci itiraza gelince, bunu biz de kabul ediyoruz. Esasen Leibniz tabiatta birbirinin ayni iki mevcut olmadığını söylemiş idi. Her ağaçta, her hayvan ve her insanda tamamiyle ferdî olan taraf, bilhassa sanatkârı alâkadar eder: Âlim ferdî farklar altında, kanunlardan ibaret olan sabit unsurları çıkarmayı düşünür. İlmî araştırmamızın arzettiği sonsuz güçlüğe rağmen âlim hayatiyatta buna muvaffak oluyor. İçtimaî vakıaları tetkikte bu muvaffakıyeti elde edemeyeceğini kestirmek, hiç değilse indî bir hüküm olacaktır.

Mekân içinde bize verilmiş olan hemen her şe'niyetin birbirinden ayrı, biri hassî ve nefsî, diğeri mefhumî ve şey'î iki tasvirine sahibiz. Sesler ve renkler dünyası fizik ilminin mevzuudur. Nihayet nefsî ve şey'î tasavvurlardan biri diğerini nefy etmeksizin, biri diğerine karşı gelmeksizin, nefsî şekilde sıcaklık ve aydınlık gibi hissettiklerimizi, eter dalgaları olarak şey'i surette tasavvura alışmışız ve ayni ile ahlâkî şe'niyetin biri nefsî, diğeri şey'î tasavvurunu ayni zamanda edinebiliriz. Bir taraftan içinde bulunduğumuz içtimaî şe'niyetin tesirine maruz kalır, onun kendi şuurumuzda tahakkuk ettiğini hisseder, diğer taraftan şey'î surette tasarlanan bu şe'niyette, kendisinin kanunlarını teşkil eyleyen sabit münasebetleri yakalayabiliriz. Bu iki tasavvurun bizde beraberce bulunmasına alışacağız. Haricî dünya ileri sürülünce, bu beraberce bulunma artık bize güçlük çıkarmayacaktır.

Sada bahsinin terakkisi, seselerin bizde uyandırdığı heyecanın kuvvetini hiçe indirdi mi ? Helmhotz *tınnetin* fizikteki nazariyesini keşfettiği zaman Vagner veya Bethoven senfonileri, zenginliklerini kaybetti mi ? Ziya bahsinin renkleri tahlil ettiği gündenberi renklerin inceliğine ve parlaklığına karşı hassasiyetimiz azalmamıştır.

Bunun gibi ahlâkî vakıalar ilmi, bize bu vakıaların şey'î bir tasvirini verdiği, onları " tabiat „ a soktuğu zaman, ahlâkî şuurun derunîliği ne şiddetinden, ne de başka birşeye ircâ edilemeyen orijinalitesinden kaybetmeyecektir.

Bununla beraber bir fark kalıyor: maddî tabiat, insana tesirini, tâbir caizse, daima ayni ve insanın bulunuşuna lâkayd şekilde, hariçten yapar. Hâdiseler bizim irişemediğimiz yer altında, yer yüzünde olduğu gibi, kanunlara göre husul bulur. Fakat âdetler, diller, dinler, sanatlar, bir kelime ile müesseseler, insanın eseridir, insan faaliyetinin nesilden nesile geçmiş olan şahit ve mahsulleri, kısası, tarihinin asil malzemesidir. Zaman ve mekân içindeki bu başkalıkları, tabiatın sabit ve tam bir teşekküllilikten ibaret ana seciyesi ile nasıl barıştırmalı ?

Bu güçlük, yukarıda yokladığımız bir itirazı yeni bir şekil altında ifade

etmekten başka birşey değildir. Bu itiraz, bize basit bir anlayış içinde son derece muhtelif ve birbirleriyle ölçülemeyecek bir şekilde verilmiş olan hâdiselerin zihnî bir tasavvura ve hakikî bir ilme mevzu olabileceğinde kablî bir şüpheye varıyor. Günümüzde, ahlâkî hâdiselerin bu ilmî mahiyeti alamayacakları doğrudur. Fakat bu mahiyeti almaları için, bu hâdiselerin kendilerini şey'î şekilde tasarlanmağa, ve sabit kanunlarını keşfetmeğe yol açan bir nizama tâbi tutmaları kâfidir. Bu bir faraziye değildir : yalnız mekanik değil, fizik ve diğer maddî tabiat ilimleri de bu suretle kurulmuşlardır. Fakat dil bilgisi, dinler ilmi ve ayni neviden olan diğer ilimler için birşey söylenemez. Zira içtimaî vakıaların birçok cinsleri için, bugünkü şey'îleştirme vasıtaları ya yetesiye değildirler, yahut hiç yokturlar. Fakat eğer sadece içtimaiyatın henüz teşekkül devrinde olduğu söylenmek istenirse buna, içtimaiyatın ilim olmadığını eserleriyle ispata çalışanlardan başka hiçbir kimse itiraz etmeyecektir. Asıl mesele, ahlâkî şe'niyetin bundan sonra, " tabiat „ a sokulması, yâni ahlâkî vakıaların; içtimaî vakıalar sırasına girmesi, ve umumiyetle içtimaî vakıaların da diğer tabiî hâdiselerin usulü ile ve ayni sıfatla ilmî araştırmanın mevzuu olarak tasarlanmasıdır.

Bu suretle ahlâkta ameliye ve nazariye münasebetleri tabiî ve anlaşılır bir şekil alacaktır. Diğer ahvalde olduğu gibi burada da işin hissettirdiği acele ihtiyaçlardan doğan kendiliğinden ameliyeyi, ergeç değiştirmesi lâzım olan aklî ameliye, bundan böyle tabiatın ilmî bilgisinde olacak ilerilemeye bağlıdır. Ne muhakeme, ne de düstur ihtiyacını tatmin etmeksizin muhakemeci ve düsturcu bulunan bir " ahlâk ilmi „ nin, bir " mahz ahlâk „ ın, bir " nazarî ahlâk „ ın eseri olan bu içinden çıkılmaz karışıklıktan kurtuluyoruz. Nazariye ve düstur, eşyanın tabiatı icabı, birbirinden ayrılıyor. Artık muhakeme ve nazariye yapan emek, " olması gerek olan „ ı tayin etmek, yâni hakikatta buyurmak için değil, bütün ilimlerde olduğu gibi, verilmiş şey'î bir şe'niyetin, yâni ahlâkî vakıalarla onlardan ayrılması imkânsız olan diğer içtimaî vakıaların bilgisine sarfedilecektir. Keza bütün ilimlerde olduğu gibi bu emeğin doğrudan doğruya gayesi, ancak bilgi edinmektir. Bu bilgi muayyen bir yükselme derecesine geldiği zaman, kanunlarını keşfetmiş olacağı hâdiselere usulî ve aklî bir surette tesir edecektir.

Bu suretle sözde " nazarî „ olan ahlâk ortadan kalkıyor. Vakide devam eden amelî ahlâk, içtimaiyat ismi altında, ahlâkî şe'niyetin nazarî tetkikini deneyecek ilmî bir araştırmanın mevzuunu teşkil ediyor. Bu nazarî tetkik, sonra, tatbikata, yâni mevcut ameliyeyi tadile meydan verecektir. " Ahlâkî ilimler „ in şimdilik ancak ilk merhalesini idrâk edebileceğimiz bu değişikliği, iş sahasında olduğu kadar düşünce sahasında da, mühim neticelerle doludur.

Soience des Moeurs' den çev:. Z.

K Ü L T Ü R

XVII NCİ ASIRDA TÜRKLER'İN DİNÎ TOLERANSLARI

OSKAR KOLLİNG

Eski Kronikler'in çoğu istilâcı Türkler'in harplarını " zâlimane „ ve " hunrizâne „ diye tavsif ederler. XVI ncı ve XVII nci asırların telâkkileri - ne bakarak bu mevzudaki yazıların bitaraf olmadıklarını iddia edebiliriz. Bu muhasameler devrinde harplar daima karşılıklı şiddet ve ihtirasle cereyan etmiş ve itiraf etmek lâzımdır ki Hıristiyanlar da ekseriya aynı tarzda harp etmişlerdir.

Harplerde, Hıristiyanlar da tıpkı Türkler gibi esir almışlar ve sonra bunları fidye karşılığı olarak veya mütekabiliyet esasına göre mübadele etmişlerdir. Bu mümkün olamadığı veya fidyeyi ödeyemedikleri takdirde esirler uzun müddet mahkûm kalmışlar ve çoğu sefalete dayanamayarak ölmüş - lerdir. Bu devrin barbar ahlâkına kurban gidenler bugün bile, yattıkları toprak içinde kendilerini acı ile yâdetmemize lâyıktırlar.

Harp menkabeleri toplamak hususunda bu devrin muharipleri Amerika hindulerinden farksızdılar. Bunlar harpta öldürdüklerinin uzuvlarını keserlerdi. Türkler de Buda valisi Ali Paşa zamanında (1552) buna benzer hare - kette bulunuyorlar. Seged'de Haydu kuvvetlerini yendikleri şüphelidir. Bununla beraber yine zaferlerini ispat için 5000 maktulün burunlarını keserek bir miktar esir ve 40 bayrakla İstanbul'a gönderirler. Hıristiyan ordularının da böyle hareket ettikleri, bazı mühimce çarpışmalardan sonra kesilmiş Türk başlarını çuvallara veya arabalara doldurarak payıtahta hediye yolladıkları görülür. 1502 de Yanko Hunyad'ın Türkler'e karşı bir zafer kazandığını, bu vesile ile cenup hududundan payıtahta pekçok kesik Türk kafası gönderil - diğini, kıralıça Anna (İkinci Ulàsalô'nun karısı) nın bundan tiksindiğini Istvànffy kaydetmektedir. Halbuki bu, halkı muharebeye teşvik için kullanılan eski bir âdetti (N i r à g B e n e d e k : *Magyar Szàzadok, 1826. v. 149*).

Mütemadi harplar esnasında muharipler kabalaşıyor, insanî hareketler yerine asabiyet kaim oluyordu. Harplarda vaki olan şahsî hakaretlerin do - ğurduğu intikam duyguları muharipleri şiddetli ve zalim hareketlere sevk ediyordu. bu umumî telâkki kumandanlarda bile insanî duyguları bastırıyor, çok mühim saydıkları şahsî menfaatları da onları bu yola sevkediyordu. Bazan, iyilikleri yüzünden zarar görenler de oluyordu. Ersekujvâr muhasara -

[*] Macarca Veszprémvarmegye gazetesinin 16, 23 ve 30 ikincikânun 1938 nushalarında intişar eden makalelerin aynen tercümesidir.

sında bulunan Türkler, Hıristiyanlar'la münasebette bulunuyor diye kumandanlarını ele vermişlerdi. Buna sebep kumandanın, teslim olan nöbet efradının insanî şartlar dahilinde kaleyi terkedebilmelerine müsaade etmesi olmuştu. Tabiî paşanın katline ferman geliyor, taş yürekli halefi emri derhal yerine getiriyor ve alâmet olarak ölünün derisini yüzdürerek baharlar ve pamukla doldurtup İstanbul'a gönderiyor.

Demek ki devrin ruhunda yaşayan şiddet yalnız düşmana karşı değil, kendi soydaşlarına karşı da gösteriliyor ve böyle anlarda ufacık bir şüphe üzerine şahsın geçmiş hizmetlerine bakılmayarak canına kıyılıyordu. Harp gürültüleri geçince mağlûplara karşı sadece iyi muamelede bunmakla kalınmamış, fakat çok zaman son derece insanî bir idare altında yaşatılmışlardır. Türkler'in nazarında en mühimmi vergilerin muntazam ödenmesi idi, buna mukabil tebaa azamî himayeye mazhar oluyordu.

Bu itibarla 1585 Temmuz'unun 12 sinde Venedik'te müşahede edilen ve Lorewzo Bernardo, Gisvanni Francesco Morosini adlı elçiler tarafından Venedik cümhurluğuna arzedilen Türkler'le alâkalı bir vak'a büyük hayret uyandırmıştı. Avusturya İmparatorluk elçisi Türkler'in hudutta yakalayıp İstanbul'a sürükledikleri on iki Macar köylüsüne yapılan muamele hakkında *Divan*'da şikâyette bulunuyor, halbuki bu adamlar gerek Sultan'a gerekse İmperatora ait vergileri ödemiş bulunuyorlardı (*Ovàry Lipot vesika kopyeleri*: Cilt II. s. 208, vesika 1016).

Fakat elçi Morosini Türkler'in din telâkkisindeki vaziyetlerini de aydınlatıyor, on dört Macar esirini davul zurna ile divana götürdüklerinde bunların hepsi islâm dinine dönüyorlar, bu suretle esaretten kurtulacaklarını ümit ediyorlar, fakat aldanıyorlar, çünkü sadırazâm onları kürek cezasına mahkûm ediyor, hattâ Hıristiyan esirler tek zincire vurulurken bu ihtidâ edenleri çift zincire vurduruyor (ayni eser, cilt II, s. 208, vesika 1012. 18 Eylûl 1584).

Yine o yılın İlkkânun'unun 28 inde sınır çarpışmalarında elde edilen bir çok Macar kafası ile yirmi canlı esir divana getiriliyor. Bunların içinden üçü islâm dinini kabul ediyor, bununla beraber böyle zarurî dönme hiç kale alınmaksızın esirlerin hepsi küreğe gönderiliyor (ayni eser, cilt II, s 208, vesika : 1014).

İstilâcı Türkler hiçbir zaman cebrî dinden çevirme usulüne baş vurmamışlar, bilâkis herkesi dininde serbest bırakmışlar, hattâ bu hususta yardımı esirgememişlerdir.

Simontoruya Beyi Ahmet Olay'ın 1669 da Macar diliyle neşrettiği bir emirname vardır ki Türkler'in din ve mezhep işlerindeki geniş müsamahalarını ve adaletlerini göstermektedir. Bu vesikanın aslı Samarya şehir kütüphanesinde mahfuzdur.

Kültür tarihi itibariyle olan ehemmiyetine binaen tam metnini aldığımız bu yazı içtimaiyat tarihi bakımından eski Macarlar'ın dinî ahlâk telâkkilerini göstermekte ve o zamanların ahlâk bozukluklarını ihsas etmektedir. Olay Bey'in bu yazısındanberi birkaç asır geçmiştir, fakat bu tarihî uzaklığına rağmen ihtiva ettiği hükümler o kadar tazedir ki âdeta bugün bile istifadeye şayandır.

Olay Bey'in emirleri :

I — Muhtar kişi, Allah korkusunu bilen, kiliseye giden, yurdunda iken vâizları kaçırmayan, duasını unutmayan insan ola. Böylece hem kendine, hem de iyi örnek olarak millete hakkın teveccühünü kazana. Böyle olmayan hâkimliğe lâyık olamaz.

II — Yalandan kaçına, dürüst, âkil, kâmil ve sözüne sadık ola.

III — Mübarek günlerde saygılı ola. Hırsızlık, iftira, kan dökmek, fena söz söylemek, küfretmek . . ilâh kötülüklerden sâlim ola. İnsan seçmek, haksızlık, tarafgirlik etmek, hediye veya rüşvet almak, mürayilik yapmak, haydutları himaye eylemek, kanunlara itaatsızlık göstermek gibi fenalıklara sülûk etmeye.

Bu sayılan günahlardan birini herkim işlerse ister erkek ister kadın mahlûku, ister ağa, ister köle olsun Allah'ın kitabında yazılı cezalardan başka meydan direğine bağlana ve arkasına altı değnek urula. Eğer kötü sözlü ve küfürbaz ise mecliste iyice tekdir edile ve eğer bunlar kâr etmeyecek derecede ahlâkı bozulmuş olup yine kötü huylarına devam ederse suçları tesbit edilerek cemaat içine yaraşmaz adam diye kiliseden koğula.

IV — Kaymakam'ın emriyle mümkünse her cumartesi muhtarlar toplana ve herkesin hakkına göre âdalet tevzi oluna. Küçük, büyük, fakir, zengin bir kimsenin ödenecek zararı varsa gidilip keşfoluna, sızıltıya meydan verilmeye. Pazar günü ise her türlü dünya işi bir yana bırakılıp Allah hizmetine koşula.

V — Herkesin şikâyeti yoluyle dinlene. Herkim cezaya müstahaksa gereği gibi âdalet üzere hükmedile. Ya haricen yahut kilisede cezaya çarpılır.

VI — Muhtarlar kendi aralarında birbirlerine ve halka karşı iyi muamele eyleyeler, rahiplerine hürmet göstereler, kıymetini bileler ve onun gösterdiği iyi yola gideler.

VII — Herkimki pazar günü vaız dinlemeye kiliseye gitmez, vaktini beyhude evde geçirirse ertesi pazar meydan direğine bağlana ve vaızın sonuna kadar bağlı kala, üstelik dört değnek urularak salıverile. Bunun gibi herkim zaruret olmaksızın pazar günü işine gider veya cumartesi gider ve pazar günü de zevke dalarsa ona da vaızı ihmâl eden gibi ceza verile. Keza herkim vaız dan evvel kırlara, bağlara eğlenmeye, tavşan veya kuş avına giderse buna da müsamaha edilmeyerek mübarek güne hürmet göstermeyenler misillü cezaya çarpıla.

VIII — Herkim birine beddua eder, Allah belâsı, şeytan çarpması, hastalık anarsa cezaya uğrar. Başkasına isnat ve iftirada bulunan kişi bunları ispat edemezse ötekinin müstahak olacağı cezayı çeke..

IX — Muhtarları aldatan ve hükümlerini hiçe sayan kişiler pazar günü erkenden meydan direğine bağlana ve ikindiye kadar bağlı kaldıktan, bir de iyi dayak yedikten sonra azât oluna. Bir muhtar hükmünü doğru vermez, her ne şekilde olursa olsun kabahatlıyı korur, onu kurtarmaya çalışırsa suçlu bırakıla ve yerine muhtar ceza göre, tâ ki hiç kimse haydutları korumaya kalkmasın...

X — Muhtarların toplantısına, mahrem meclislerine kimse çağırılmadan gitmeye, hattâ rahip bile; fakat çağırılırse gitmek yakışır.

XI — Kadınlar toplantıya karışmayalar ve oraya çene çalmaya gitmeyeler. Bunun aksine hareket edenler direğe bağlanalar.

XII — Birbirlerine küfreden, namusa dokunacak sözler söyleyen, erkeğe hürmet göstermeyen, onlara ayağa kalkmayan veya onlarla teklifsiz konuşan kadınlar meydan direğinde döğüleler.

XIII — Kötülüğe sapmış olan, vaıza ve hafta arası âyine devam etmeyen, Allah'a muti' olmayan kişiye ister erkek ister kadın ve hangi sınıftan olursa olsun vâız ve muhtarlar çok dikkat edeler, rahip böylesine bir hizmette bulunmaya, hattâ ölürse cenazesine çan çalınmaya, köyden kimse ölüsüne gitmeye. Ne matemci, ne tabutçu, ne mezarcı işine karışmaya. Böylesini kendi ev halkı kaldıra ve ona hakaret için umumî mezarlıktan uzak bir yere defnedile..

XIV — Eğer rahip bu işlere ve bunların tatbikatına iyi bakmaz, gerek muhtarları gerekse köy halkını tenvir etmez de insanlar her türlü kötülüğe giderlerse, rahibi ağır cezaya çarptırırız. Muhtarlara dayak ve para cezası hükmederiz. Maksat bu suretle ortalıktan fenalığı kaldırmak, iyilik ve temiz ahlâkı yapmaktır. Bu emirlerimizi ve çıkan kanunlarımızı rahip kilisede sık sık cemaate okuya. Herkesin malûmatı ola. Sonra kimse duymadım, bilmeyorum demeye.. Buna rağmen herkim bir fenalığa maruz kalırsa şikâyet için doğruca bize gele, Allah'a kasem emin olsun ki derdi dinlenecek ve dermanına bakılacaktır.

1669 da Simontoruya'da yazıldı : Ahmed Olay Bey

O zamanlar, memleketimizde Hıristiyan mezheplerin birbirine karşı en şiddetli bir vaziyet almış oldukları düşünülürse Türk'ün bu dinî toleransı o nisbette parlak göze çarpar. Emirlere itaat etmeyenlere tatbik edilen cezalar da enteresandır. Bu devirde şikâyetçiye az rastlanmaktadır. Çünkü Türk kanunlarına göre şikâyetin tetkikine başlanmazdan evvel hem dâvacıya hem de suçluya değnek urulmakta idi. Bu suretle hükümde haksızlık olmayordu. Çünkü kadı hükmünde yanılsa bile suçlu cezasını görüyordu. Haksız şikâyetçi ise esasen hakettiği değnekleri yiyerek kadı'nın huzurundan çıkıyordu.

Ahmed Olay Bey'in bu eski, yaprakları sararmış emirnâmesini XVII inci asırdaki Türk - Macar münasebetini kısmen aydınlatması bakımından ehemmiyetli sayarız.

Macarcadan çev.: ***SADRETTİN KARATAY***

T A R İ H

MİHAİL PALEOLOĞ DEVRİNDE ALTINORDU, MISIR VE BİZANS DEVLETLERİ MÜTEKABİL MÜNASEBETLERİ

G. VERNADSKİY

Cuci ve onun oğlu Batı hanlar tarafından kurulan muazzam Altınordu Türk hanlığının diğer bir adı da Kıpçak hanlığı olduğu malûmdur. Gerek Altınordu sahasınının eski sekenesi olan Kıpçaklar ve gerek bu hanlığı kuranların Türk oldukları malûm olmakla beraber birçok müverrihler eski ananelere sadakat göstererek bu hanlığa ve onu kuranlara "Moğol„ demekte berdevamdırlar. Bizans müverrihleri de onlara İskit diyorlardı. Tercümesini arzettiğimiz bu makalede de ayni lûgatların kullanıldığını görüyoruz. Kıpçak memlûklerinin Mısır'da kurmuş oldukları devlet sisteminde türkçenin büyük bir mevki işgal etmesine sebep, devlet ricalinin büyük bir kısmının Kıpçaklı yani Altunordulu olmasından ileri geliyordu. Bu Kıpçak unsuru Arap kültürünü benimsemekle beraber millî âdet ve ananelerini unutmuş değillerdi. Cuci'nin istilasından evvel Kıpçaklar'ın büyük millî bir kültürleri olduğu ve bu kültürü bir taraftan Macaristan'a ve diğer taraftan Mısır'a götürdükleri şüphesizdir. Acem, Arap ve Çin ellerinde esarette bulunan Türkler'in muhtelif devlet işlerini çevirmelerine ve buralarda birçok devlet teşekkülleri meydana getirmelerine sebep işte bu büyük kültürdür.

Akdeniz'in şark köşesi -Mısır, Suriye ve Kilikya- birkaç asır muhtelif milletlerin ve kültürlerin karıştığı ve çarpıştığı bir saha olmuştu. Ortaçağ'ın ilk devirlerinde burada iki mühim kuvvet karşılaşmıştı : Bizans ve Sâsanî'ler, ondan sonra da Bizans ve Araplar.

Sonradan vaziyet daha fazla nazikleşmişti. On birinci asrın ikinci yarımında Selçuk türk ordusu Anadolu'yu ele geçirmişti. Yine on birinci asrın sonlarında Lâtinler'in yahut " Franklar „ ın şarka doğru akınları başlamıştı (Ehlisalip muharebeleri). XIII üncü asrın başlangıcında Akdeniz'in bu şark köşesinde başlıca dört devletin (Bizans, Lâtin, Selçuk ve Mısır " Eyübîler " in) siyasî kuvvetlerinin çarpıştığını görüyoruz. Fakat mevcut olan bu münasebat sistemi XIII üncü asırda esasından değişti. Dördüncü ehlisalip ordusu İstanbul'u zaptederek burada Lâtin İmperatorluğu kurdu. Eski Bizans İmperatorluğu, İznık ve Trabzon İmperatorlukları adıyle maruf olan iki küçük parçadan ibaret kaldı. Ancak 1261 tarihinde Mihail Paleoloğ, Lâtinler'i İstanbul'dan tardetmeğe muvaffak oldu ve eskisinden çok zayıf da olsa, Bizans İmparatorluğu'nu tekrar ihyâ etti.

Mihail Paleoloğ bu işe muvaffak olabilmek için beynelmilel büyük bir ehemmiyeti haiz olan yeni Moğol İmperatorluğundan istifade etti. Evvelce Moğol kavimleri arasında kuvvetli dahilî bir teşkilât kurulduğu vakitlerde de bu millet birçok defa beynelmilel büyük bir kuvvet olmuşlardı. Cengiz Han da XIII üncü asrın başlarında böyle bir teşkilât kurmağa muvaffak oldu. Gerek Cengiz Han ve gerekse onun halefleri kısa bir müddet içinde Orta ve Ön Asya'da halk - devlet münasebatını tamamiyle değiştirdiler. Moğol - lar'ın XIII üncü asırda Önasya'yı teshire aldıkları vakit, birbirini takip eden birkaç akın görüyoruz. İlk akın 1220 senesi başlarında Cebe ve Sabutay tarafından yapılan akın olup keşif mahiyetini taşıyordu. 1220 nihayetinde yahut 1221 başında Moğol kuvvetleri Azarbaycan'ı, Ermenistan'ı ve Gürcistan'ı zaptettikten sonra şimale doğru yürüdüler ve Kalka'da, Koman ve Ruslar'a ağır bir darbe indirdiler [1].

İkinci Moğol akını 1236 tarihinde başladı. Çarmağan Noyan'ın kuman - dası altında vukua gelen bu yürüyüş bütün maverayi Kafkasya'nın sistema - tik bir şekilde istilâsiyle neticelendi. 1239 da Gürcistan, Moğollar'ın hâkimi - yetini kabul etti. Ayni sene içinde (Ani) kalesi hücumle zaptolundu. 1240 tarihinde bütün Ermenistan, Moğollar'ın eline geçti [2].

Üçüncü Moğol akını 1240 tarihinde Anadolu'nun istilâsiyle başladı. Çarmağan Noyan'ın ölümünden sonra bu mıntakada hareket eden Moğol kuvvetlerinin kumandasına Baçu Noyan tayin olundu. 1243 senesinde Akşar'da vukua gelen muharebede Selçuklar mağlûp oldular. Selçuk Sultanı Keyhüsrev büyük hakanın hâkimiyetini tanımağa mecbur oldu. Küçük Ermenistan kıralı Hetum, Moğol hâkimiyetini bilâ harp kabul etti [3].

Bundan sonraki Moğol taarruzu 1250 senesi nihayetinde oldu. Mengü Han 1256 da Moğol harekâtının cenubi garbî sahası başına kardeşi Helâğü'yü tayin etti. Böylelikle İran - Moğol Hanlığı meydana geldi. Askerî ameliyat cenuba doğru ilerledi. 5 şubat 1258 Helâgü kuvvetleri Bağdat'ı zapt ve yağma ettiler. 1256 Moğol kumandanı Kitbuğa, Haleb'i ve Şam'ı işgal ederek Mısır kuvvetlerini Suriye'den tardetti.

Görüyoruz ki, Moğol kuvvetleri 1250 senelerinde doğrudan doğruya islâmlar üzerine sevkolunmuştu. Moğol ordusu Şamânîler'den, Budistler'den ve Hıristiyanlar'dan (Nesturîler'den) teşekkül etmişti. Kitbuğa kendisi hıristiyan idi. Moğol ordusunun muvaffakıyetleri Hıristiyanlar'a bilhassa Nesturîler ve Suriye'de ise Ortodoks ve Lâtinler tarafından büyük bir memnuniyetle karşılanmıştı. Bundan dolayıdır ki son devrin bazı müverrihleri Helâgü'nün bu hareketini islâmlara karşı yapılan " Sarı Ehlisalip „ hareketi diye tavsif etmişlerdi [4]. " Beyaz „ ve sarı „ ehlisalibin itilâfı gayet tabiî idi.

Altıncı Ehlisalip hareketi esnasında, Fransız kıralı Lüdwığ IX, Mısır'a askerini ihraç etmezden evvel kışı Kıbrıs'ta geçirmekte iken kendisini bir Moğol elçisi ziyaret ederek askerî ittifak teklif etmişti [5]. Bunun üzerine Lüdwığ, hakanın nezdine üç Dominkon rahibini sırf keşif maksadiyle gön - dermişti [6]. Lüdwığ, 1250 tarihinde Mansur'da uğradığı mağlûbiyet ve esaretten sonra maruf Rubruks'u (1255-1253) askerî yardım istemek için büyük hakanın nezdine izâm etmişti [7].

Hemen yine o vakitlerde, küçük Ermenistan kıralı Hetum bizzat hakanın yanına giderek müslümanlara karşı askerî yardım istedi [8]. Bu diplomatik teşebbüsler neticesi olarak Kitbuğa'nın kumandasında Moğol ordusu Suriyeye gelmişti. Fakat Kitbuğa'nın bu seferi esnasında (1259) Lâtin ehlisaliplerinin vaziyeti de değişmişti. Lüdwığ IX, Fransa'ya dönmüştü. Beybarsın Mısır ordusu Suriye'de Kitbuğa üzerine yürüdüğü zaman Akkâ'da bulunan frenk garnizonu bitaraflığını ilân etmiş ve Moğollar'a yardım etmekten kaçınmıştı. 3 Eylûl 1260 da Áynicalûd'da vukua gelen muharebede Moğol ordusu perişan olmuş ve Kitbuğa bu muharebede maktul düşmüştü [9].

II

Áyincalûd muharebesi, Moğollar'ın Mısır'a girmelerine kat'î bir surette mâni oldu. Fakat Moğollar'ın Mısır'a giremediklerinin başlıca sebebi her halde bu muharebe olmayıp tam o esnalarda Moğollar arasına girmiş olan nifak ve diplomalarının bu nifaktan istifade etmek yolunu bulduklarında aranmalıdır [10]. Çünkü 1259 da (yahut 1258 nihayetinde) garbî Moğollar ikiye ayrılmışlardı: İlhanîler ve Cuci ulusu [11]. Gerek Helâgü ve gerek Cuci, Moğol İmperatorluğu'na bağlı birer hanlıktı. Bunlar Moğolistan'ın içlerinde

---

[1] Bak. G. Alunian, *Die Mongolen und ihre Ereberungen in kaukasischen und kleinasiatischen ländern im XIII. Jahrhundert* (Berlin 1911) s. 19 - 24.

[2] *Aitunian*, o. c., s. 35 - 37 karş. *René* Grousset. *Histoire de l'Asie*, III (Paris 1922) s. 45 - 46.

[3] *Altunian*, o. c., s. 39 - 42; Grousset, s. c., 46.

[4] « *Groisade Jaune* » karş Grousset, o. c., III, 100.

[5] Grousset, o. c., I, (1921) s. 252.

[6] Grousset I 252; III, 58.

[7] Grousset I 254; III, 58-59.

[8] *Altunian*, 42; Grousset, III, 59 - 60.

[9] Stanley lane - Pool, *A history of Fgypt'in the Middle-Ages* (London 1901) s. 262; Grousset, III, 104.

[10] Karş. *Beybars'ın sefareti ve onun Bereke ile münasebeti, l cahun* (lavisse et Rambaud, *Histoire Générale*, II, 971; III, 923-924).

[11] Helâgü ile Bereke arasındaki düşmanlık 1258 senesi nihayetlerinden evvel olamamıştır. Çünkü Helâgü'nun Bağdat seferinde (5 Şubat 1258) Cuciulusu'ndan gelmiş olan yardımcı kıtalar vardı, bakınız: N. İ. Veselovski, Hani z temnikov *zolotoy ordı Noğayi yeğo Vremâ*. 1922, s. 11.

Karakurum'da ve sonra da Çin'de bulunan merkeze bağlı idiler. Moğol İmperatorluğu'nun asıl vahdeti XIV üncü asrın ikinci yarımına kadar devam etmişti (1368 de Çin'deki Moğol hanedanına nihayet verilmiştir). Ayrı Moğol hanlıkları bir merkeze tâbi oldukları halde birbirleri aleyhine siyaset yürütüyorlardı. 1259 senesinden başlayarak tâ XIII üncü asrın sonlarına kadar Helâgü ve Cuci ulusları birbirlerine karşı askerî vaziyette idiler. Bu düşmanlığa başlıca sebep Altınordu hanlarının Maverayı Kafkasya'da, Horasan'da ve Harzem'de bazı arazinin kendilerine ait olduğunu iddia etmelerinden ileri geliyordu. Dinî ihtilâflar da bu düşmanlığın artmasına sebep oluyordu. Helâgü Şamân idi ve yukarıda kaydettiğimiz gibi harekâti islâmlara karşı idi [12]. Halbuki Bereke (1254 - 1266) Han olmazdan evvel İslâmiyeti kabul etmişti [13]. Halifeliğin yıkılması ve islâmlara yapılan zulüm belki Helâgü ile Bereke'nin kat'î surette birbirlerine düşman olmalarına sebep olmuştur. Moğollar arasında baş gösteren bu ihtilâftan Mısır diplomatları bilhassa istifade etmişlerdi. Mısır'da 1250 den itibaren Eyubî'ler yerine bir memlûk hanedanı mevkii iktidara gelmişti. Bu memlûkler, Eyubî'ler zamanında sultanın muhafaza kıtasını teşkil ediyorlardı. Bizans müverrihi Nikifor Grigora, Mısırlılar hakkında diyor ki : " Mısırlılar ekseriyet üzere korkak ve cesaretsiz olduklarından harp işlerini de beceremezler ; bunun için başka memleketlerden para ile asker tedarik ederler, yâni para vererek kendilerine efendi satın alırlar [14] „. Para ile alınan bu adamlar nihayet birgün hükûmeti devirerek kendileri yeni bir devlet kurdular. Bu vak'a Lüdwığ IX, Mısır'a çıktığı altıncı ehlisalip seferi esnasında vuku bulmuştu. Mısır'daki islâm hâkimiyeti büyük bir tehlike karşısında bulunuyordu ve bu tehlike ancak kuvvetli bir askerî mukavemetle bertaraf olunabilecekti. Memlûk hâkimiyeti Mısır'da iki buçuk asır devam etti [15].

Memlûklerin hemen kâffesi cenubî Rusya'dan ihraç olunan kölelerdi. XIII üncü asrın ikinci çeyreğinden sonra Mısır memlûk muhafaza kıtaları Moğollar'dan firar eden ve yahut Moğollar tarafından esir edilerek satılan Komanlar'dan mürekkep idiler. Ayni Nikifor Grigora memlûklerin, " Azak denizi ve Don nehri civarında yaşayan İskitler'den „ teşkil olunurdu [16] „. diyor.

---

[12] Helâgû'nun halefleri hıristiyanlığa yakın idiler. Ancak 1255 tarihinde İran - Moğol devleti başına müslüman hanı gelmişdir.

[13] Hıristiyan olduğu zannolunan yeğeni Sartak ile aralarında adavet olmasının sebebini bununla izah edebiliriz. Bakınız (*zapiski Vos. otd.* Rus. Arh. obş., VI, 330-331) W. Kotwicz Rocznik ; *oriyentalistyczny,* II (Lwow, 1925) 271.

[14] Niceph. Grpegora, I (ed. Bonn.), 102.

[15] Stanley lane-poole, O. C., 244. V. *Tizengauzen, zbornik materia lov otnos. kxistorii zolotoy Ordı.* I (Spb. 1884) S. X-XI.

[16] Niceph Gregora I (ed. Bonn) 102.

Diğer Bizans müverrihi Georgi Pahimer, Mısırlılar'ın, İskitler'den asker almaya mecbur olduklarına dair uzun uzadıya tabiî ve tarihî izahat vermektedir, Bu muharrir diyor ki : " Birbirlerine zıt olan iki memleket ahalisinin ruhları da birbirlerine zıt olur. İklimin tesiriyle hayvanlar arasında değil insanlar arasında da fark çoktur. Hayvanlar şimalde beyazlanır, cenupta ise siyahlanır. Şimal insanları mantıktan, düşünmekten mahrum olduklarından şifahî - tabiî ilimleri, bilgileri yoktur. İktisadî ve teknik işlerden anlamazlar. Onlarda insanları hayvanlardan ayıran diğer bilgiler de yoktur. Şimal insanları çok cengâver olup seriülharekedirler ve yalnız harp işlerini bilirler. Cenupta ise bunun aksidir. Burada insanlar müsteittirler, ilme ve fenne merakları vardır. Harbı sevmezler. Az ile kanaat ederek rahat oturmayı çok çalışmaya tercih ederler [17] „.

Memlûklerin, Komanlar'dan mürekkep olması, Mısır ile cenubî Rusya arasındaki münasebatı sıklaştırması tabiî idi. Komanlar'ın bir kısmı Moğol istilâsından sonra da cenubî Rusya'da kalmışlardı. Ayni muharrir diyor ki :

" Mısır'da İskitler (Komanlar) iktidar mevkiine geldikten sonra İskitler'e (Komanlar'a) daha fazla ihtiyaç hasıl oldu ; çünkü bütün ordu onlardan teşekkül etmişti [18] „.

Beybars'ın ; cenubî Rusya'nın hâkimi olan Bereke ile münasebata girişmesine dahilî - siyasî düşünceler de sebep olmuştu. Fakat bu iki devlet arasındaki karayolu, ki Suriye ve Kafkasya'dan geçiyordu, Helâgü'nün elinde idi. Denizyolu ise İstanbul boğazı olup Bizans İmperatoru'nun hükmünde idi. Karayoluyle olan münasebat tesadüfî idi. Helâgü ile Bereke arasında âdavet başladıktan sonra Helâgü ordusunda bulunan yardımcı Bereke kıtaları Altınordu ulusuna dönmek imkânı bulamayınca Beybars'ın yanına gitmişlerdi [19]. 659 yahut 660 hicrî (1260 - 1262) de Beybars, bir Alan tâciriyle Bereke'ye bir mektup göndermeye muvaffak olmuştu [20].

Fakat Altınordu ile Mısır arasındaki daimî münasebat ancak İstanbul tarıkıyle olabilirdi. Bunu rumlar da iyi biliyordu. Pahimer'in dediğine göre " İskitler ile Mısırlılar'ın münasebatı ancak İstanbul tarikıyle yapabilirdi, fakat bunu İmperator'un yardımı olmadan yapmak mümkün değildi „ [21]. İstanbul, Lâtinler'in elinde bulunduğu müddetçe Beybars bir yardım görebileceğini ümit edememiş olmalıdır. Fakat Mihail Paleoloğ, Bizans İmparatorluğu'nu yeniden tesis edince müzakerelere girişmek için zaman geldiğini Beybars anlamıştı. Böyle olmakla beraber Mısır diplomatları karşılarında ol-

---

[17] Pachym. I, (ed. Bonn.) 175 - 176.

[18] Ayni eser 176.

[19] Veselövski o. c. 21.

[20] Tızengauzen o. c., 55 ve 98; Veselovski. o. c. 20 - 21.

[21] Pachym., I, s. 176-177. Kerş. Niceph Greg. I. s. 101-102.

dukça güç bir vazife müdrik idiler; çünkü tâ İznık İmparatorluğu gününden beri Paleoloğ ile Helâgü arasında dostluk rabıtaları mevcut idi [22].

III

Yukarıda kaydettiğimiz gibi Beybars ile Bereke arasındaki münasebet Beybars'ın bir Alan tüccarı ile Bereke'ye gönderdiği mektupla başlar. İbnizzahir bu mektup hakkında şu malûmatı veriyor : " 660 (1261 - 1262) tarihinde Sultan Beybars büyük Tatar hanına bir mektup gönderdi. Onun söylediklerini bu mektupta ben ayniyle yazdım. Beybars, Bereke'yi Helâgü'nün aleyhine tahrik ediyor ve aralarında âdavet uyandırıyordu. Helâgü'ye karşı Bereke'nin cihat ilân etmesi lâzım geldiğini, çünkü ora ahalisinin, tedricen İslâmiyet'e girdiklerini, islâmlar ise akrabaları dahi olsa kâfirlerle harbetmeleri farzolduğunu yazdıktan sonra, Hazreti Peygamber'in dahi kendi akrabaları olan Kureyşler ile muharebe yaptığını, kelime-i şahadet getirinceye kadar müşriklerle harp edilmesinin Peygamber'e emredildiğini kaydediyordu [23] „.

Mısır elçilerinin İstanbul'dan geçmeleri hususunda Beybars ile Bizans arasında 1261 senesi nihayetinde yahut 1262 senesi başlarında bir anlaşma yapıldı. Mihail Paleoloğ 15 Ağustos 1261 de mutantan bir alayla İstanbul'a girmişti. İmperator işlerini arzu ettiği gibi yoluna koyduktan sonra biri Helâgü'ye ve diğeri Mısır Sultanı'na olmak üzere iki heyet gönderdi [24]. Arap müverrihi Şafi ibni Ali 662 hicrî vekayiinde diyor ki : " Laskaris (yâni Mihail Paleolog) sulha ve dostluğa riayet edeceğini evvelce Mısır Sultanı'na bildirmişti; sözünde durduğunu bildirmek için rumca yazılmış bir nâme gönderdi [25] „.

Mısır sefareti Bizans tarıkıyle ancak 1263 senesi yazında gönderilebilecekti. Bundan biraz evvel Bereke'nin gönderdiği elçiler gelmişlerdi. Arap müverrihi El-mufaddal diyor ki : " Bu sene (661) Recep ayında Bereke'nin deniz tarıkıyle İskenderiye'ye iki elçisi geldi : Bunlardan birinin adı Celâleddin bin Kadı Davkat, diğeri İzzettin Ettürkânî'dir. Bereke, namesinde şöyle diyordu : " Ben islâmların dostu ve müşrik Helâgü'nün düşmanıyım „. Helâgü islâmları tepeleyerek topraklarını zaptetti. Sen o taraftan ben bu taraftan Helâgü'nün üzerine yürüyelim. Ansızın hücum ederek memleketten koğalım. Onun elindeki bütün islâm topraklarını ben sana veriyorum „. Sultan, Bereke'nin bu müracaatından memnun oldu. Muhteşem hediyeler vere-

[22] N. A. Andreyeva, Recueil *d. études dédiées ò la memoire de N. P. Kondakov* (Prague 1926).

[23] Veselovski 20-21.
[24] Pachym. I. C., 174.
[25] Tizengauzen, 126.

rek İmam-üd-din Abdurrahim El-haşimî-ül-abbas ile Farseddin Akuşa El masudi.. El-sadi'yi Bereke'nin elçilerine katarak, gönderdi [26].

İbnizzahir, Sultan'ın gönderdiği elçilerin Bizans'a sağ ve selâmet dahil olduklarını ve İmperator tarafından hürmetle kabul edildiklerini [27] yazar. Mısır elçileri İstanbul'a geldikleri zaman oraya Bereke'den dahi elçiler gelmişti. Mısır elçileri, İstanbul'a gelmiş olan Bereke'nin elçileriyle birlikte Altınordu merkezine gideceklerdi [28]. Fakat İstanbul'da alıkonulmuşlardı.

Bereke'nin, Bizans üzerine bir akın yapması elçilerin tevakkufuna sebep olduğunu Arap müverrihi Şafî ibni Ali yazar [29]. Fakat Bereke'nin bu akını İmperator'un elçileri alakomasını protesto mahiyetinde olsa gerektir. Müverrih El-mufaddal, elçilerin tevkifine sebep Helâgü'nün intirikaları olduğunu ve İmperator'un hangi tarafı tercih edeceğini bilmediğinden ileri geldiğini kaydeder. Bu müverrihin yazdığına göre elçiler İmperator'u İstanbulda bulamadılar. İmperator bu esnada Franklar'la harp ettiğinden elçiler yirmi günlük bir yol katederek Kesay nam mahalde İmperator'a ulaştılar; onun tarafından hürmetle karşılandılar ve Kıpçak diyarına göndereceğini elçilere vâdetti. İmperator'un yanında Helâgü tarafından gelmiş elçiler de vardı. İmperator'un elçileri göndermemesinin sebebi Helâgü'nün bu işten haberdar olmasından korktuğu imiş [30]. Sonra, elçilere, İstanbul'a dönmelerini ve kendisi gelinceye kadar orada kalmalarını emretti. Böylelikle elçiler bir sene üç ay Bizans'ta kaldılar. Nihayet elçiler, Mısır'a dönmelerine müsaade istediler. İmperator yalnız bir kişinin dönmesine müsaade etti ve Helâgü'nün gazabından korktuğunu bildirdi. Mısır Sultanı elçilerinin İstanbul'da tevkıf edildiklerini 662 Ramazan ayında (27 Temmuz 1263) haber aldı ve son derece gazaba geldi [31]. Mısır'daki rum patriklerini ve papaslarını topladı ve İmperator'un verdiği yemine sadakat göstermediği için aforoz edilmesini talep etti. Onlar da öyle bir karar verdiler ve Sultan onların bu kararını İmperator'a gönderdi [32].

Mısır elçilerinin İstanbul'da tevkıf edilmesi, Bereke'nin (1264 - 1265) senelerinde Bizans'a harp açmasına sebep olduğu muhtemeldir. Bulgar kıralı Kostantin Tih, Bereke tarafından bu harbe iştirâk etti [33]. (1264 - 1265) harbinin İstanbul'da esarette bulunan Konya Sultanı İzzeddin için yapıldığı da söylenir. Konya Sultanı Rükneddin'in müracaatı üzerine Beybars ve Bereke, İzzeddin'in tahliyesini talep ediyorlardı [34]. Bu muharebe de Bereke-

[26] Tizengauzen, 189 - 190.
[27] " " 57.
[28] " " 57.
[29] " " 126.
[30] " " 190.
[31] " " 190.
[32] " " 62.

[33] Tizengavzen, 126.

[34] Karş. P. Nikov, *Tatarobigarski otnoşeniya prez crednite Vekove* (Sofya 1921) s. 6 - 7; Pachym., ed Bonn. I, 229 - 240; Niceph. Gregoras ed. Bonn. I, 100.

nin galibiyeti ile neticelendi. Mihail Paleolog, Helâgü'dan vazgeçerek kat'î olarak Kıpçak - Mısır ittifakına dahil oldu.

Balkan Yarımadası'nda Bizans'a karşı yürüyen Moğol kuvvetleri başında, meşhur Tümen Beyi Noğay bulunuyordu. Bereke'nin ölümünden sonra (1266) Mengü Timur Han zamanında Noğay'ın nüfuzu daha büyümüştü. Mihail Paleolog, Noğay'ı kendi tarafına celbetmek kastiyle gayri meşru kızı Efrosinya'yı Noğay'ın zevceliğine verdi. 1271 de Bulgar kıralı Kostantin ile yaptığı muharebede Mihail, Noğay'dan çok yardım gördü [35]. Bereke'nin ölümünden sonra Mengü Timur zamanında dahi Mısır ile Altınordu arasında diplomatik münasebet devam etti. XIII üncü asrın 70 inci senelerinde birkaç defa elçilerin gelip gittiği malûmdur. 671 ve 674 hicrîde (1273 ve 1276) Kıpçak elçilerinin Mısır'a geldiklerini El-muarriz kaydeder [36]. Bu elçilerin İstanbul tarıkıyle geçtiklerinde şüphe edilemez.

Altınordu ile Mısır arasında bulunması ve Bizans Devleti'nin arada vasıta olması muhtemeldir. El-mukarrizî'nin yazdığından anlayoruz ki Bizans elçileri Mısır'a gidiyorlardı. Vak'anâmelerde işaret edilmemekle beraber bu gibi elçi teatisi Altınordu ile Bizans arasında dahi olması gayet tabiîdir. Altınordu tarafından Bizans'a bazan Rus Piskapisı elçi olarak gönderiliyordu. Bunu Nikon Vak'anâmesi kaydeder. 1279 tarihinde Saray Piskopisı Feoğnost ile Metropolit Kril, Mengü Timur tarafından Bizans İmperatoru'na ve İstanbul Patriği'ne sefir olarak gönderilmişti [37]. Vak'anâme'de Piskopis'ın üçüncü defa olarak bu gibi elçilikten avdet ettiği kaydolunmaktadır. Belki Piskopis'ın bundan evvelki seyahatleri Altınordu elçilerinin 1273 ve 1276 tarihlerinde Mısır'a gittikleri zaman vuku bulmuştu. 1280 tarihinde Altınorduya yeni bir heyet daha gönderilmişti. Bu heyetin başında Şemseddin Sungur El-gutmi ve Seyfeddin Balaban bulunuyordu. Heyet Mengü Timur'un ölümünden evvel yola çıkmıştı [38]. Altınordu ile Mısır arasında diğer bir sefaret heyeti 682 hicrîde (1283 - 1284) Mihail Paleoloğ'un ölümünden sonra Tudan Mengü Han zamanında mübadele olunmuştu [39].

IV

Mısır ile Altınordu arasındaki diplomatik münasebet her iki devletin kültür hayatına tesir etmeden geçmeyordu. Yeni İslâmiyeti kabul etmiş olan Altınordu hanları için Mısır dinî bir merkez olmuştu. hakikaten XIII üncü

[35] Nikov, I. c. 11 - 12; Pashym. I, 348, 421; Greg. I. 149.

[36] Tizengauzen 434.

[37] Polnoye sob. Rus. letofisey. c. x. (1385) s. 157.

[38] Mengü Timur, 679 Hicrî (1280-) de vefat etti. Tudan Mengü 680 Cemaziyelaher'inde (Ağustos 1281) takta çıkdı.

[39] Tizengauzen 362.

asırda Mısır büyük bir İslâm kültürü merkezi idi. Helâgü tarafından gaspedilmiş olan bütün islâm topraklarını Bereke'nin Beybars'a verdiği Arap müverrihlerinden naklen yukarıda yazmıştık. Bereke'nin Tümen Beyi olan Noğay da ayni siyaseti takip etti. 669 Hicrî (1270 - 71) de bu Noğay tarafından gönderilen elçiler Mısır'a gelmişlerdi. Noğay, Mısır Sultanı'na gönderdiği nâmesinde islâm diniyle müşerref olduğundan ve Bereke'nin hak yolunu takip ettiğinden bahsediyordu [40]. Bereke'den sonra iktidar mevkiine gelen Mengü Timur Han'ın islâm olduğu şüphelidir [41].

682 hicrî (1283 - 84) te Tudan Mengü hanın elçileri Mısır'a gelmişler ve hanın islâm dinini kabul ettiğini bildirmişlerdi. Tudan Mengü; nâmesinde kendi için münasip bir müslüman ismi ile " din düşmanlarını kahrü tedmir etmek için islâm sancakları „ istemekte idi [42].

Bu diplomatik münasebetler her iki devlette karşılıklı olarak devlet kalem muamelâtı ve borokratik şekilleri üzerine müessir oldu. Bilhassa Altınordu'nun Moğol yazısı Mısır'a girdi. Memlûk Sultanları ile Altınordu hanları arasındaki teati edilen nâmeler ekseriyet üzere Moğol dilinde idi. Bundan dolayı da Mısır sarayında Moğul dilini, ananesini ve kanunlarını bilen memurlar istihdam edilirdi [43].

XIII üncü asırda olduğu gibi bu hâl XIV üncü asırda da böyle devam etti. El-ömer (vefatı 749 Hicrî, 1348 Milâdî) diyor ki : " Hali hazırda Kıpçaklar'ın hükûmdarı Özbek Han'ın çocuklarından biridir; Tini Bey mi, Cani Bey mi ? Zannederim ki Tini Bey'dir [44]. Nâme şu şekilde yazılır : İran Şahına yazıldığı gibi ona da arapça yazılır, fakat ona yazılan nâmeler ekseriyet üzere moğolca yazılır ve bu nâmeleri, İtmiş El-muhammedî,Tahir Buğa El-nasrî ve mütercim Arğadak kaleme alırlar; Sonraları bu işe Kusun El-nasrî nezaret etmeye başladı [45] „.

Bu muamelâtta yalnız yazı formülleri değil, devletin adlî kavaidi ve bilhassa Cingiz yasası da Mısır'a giriyordu. Es-sübutî (vefatı 1418 Milâdî) diyor ki : "Tatar hükûmdarı Cengiz Han'ın yasasını Mısır'da tatbik etmek için Sultan Beybars elinden gelen herşeyi yapmıştır „ [46]. İbni Tanrı Berdi; Mısır Emiri Artaş'ın yasayı bütün teferrüatiyle bildiğini -hattâ Tatar kabilele-

[40] Tizengauzen 101-2, 434 Veselovski, 22.

[41] Bereke'den sonra ta Özbek'e kadar han olanların islam olmadıklarını Kalkaşandî kaydeder (Tizengauzen 406), fakat Tudan Mengü bu kayıttan istisna olunmalıdır.

[42] Tizengauzen 362.

[43] Tizengauzen S. XI.

[44] Cani Bey 1341 den 1357 ye kadar Altınordu hanı idi. Karş: Veliaminov-zernov, *İssledovaniye o kosimovg tsarah i tsarevičah.* I (spb. 1863) s. 227.

[45] Tizenguzen, 251.

[46] Essûyutî, Bulak neş. s. 10 (Tizengauzen, s. XI).

rinin şeceresini mükemmel bildiğinden ekseriya kendi halkının Vak'âme - leri'ne müracaat ettiğini- kaydeder [47].

Bu münasebat dolayısiyle Mısır'dan Altınordu dahiline sanayii nefiseye ait birçok eşyanın girdiğini de görüyoruz. İbnizzahir'in kaydına göre Bereke'ye gönderilen hediyeler arasında âsar-ı nefiseden Osman bin Afa'nın Kur'anı, bu Kur'an'ın kıymetli mahfazası; mühim miktarda nefis ve Venedik kumaşları; birçok halı ve seccadeler; şamdanlar, kılıçlar, frenk mığferleri, ve saire bulunuyordu [48]. Diğer bir Arap müverrihi, ayni heyetin, fil, zürafe, maymunlar, develer ve sair hayvanlar götürdüğünü kaydeder [49]. Yukarıda kaydetmiş olduğumuz gibi bu heyet İstanbul'da iki yıl kadar tevakkuf mecburiyetinde kaldığından beraberinde götürdüğü bu hayvanların kısmı âzamı İstanbul'da telef olmuştu [50].

Bizans müverrihi Pahimer, Mısır'dan gönderilen zürafe hakkında etraflı malûmat vermekte ise de mezkûr müverrih bu hayvanı Bizans İmperatoru'na gönderilen hediyeler arasında zikretmektedir [51].

İslâmiyeti kabul etmiş olan Tudan Mengü hana hicrî (1283) te gönderilen hediyeler arasında 500 parça çok kıymetli kumaşlar vardı. Bu eşyayı götüren heyetin emrine Kırım'da (Salkat) da yapılmakta olan cami için iki bin dinar ile yağlı boyalar da verilmişti [52].

Saray'da ve umumiyet üzere Altınordu şehirlerinde yapılması lâzım gelen arkeoloji araştırmalar ile Mısır sefaret heyetlerinin ne gibi eşyalar getirdiklerini tesbit etmek kolay olacaktır [53].

Ruscadan çev. : **H. ORTEKİN**

---

[47] Tizengauzen, s. XI-XII. Acaba Cengiz yasasının arapca tercümesi muhafaza edilmemiş midir? Asıında kaybolan bu yasanın tercümesi bulunamaz mı ?

[48] Tizengauzen, 60 - 61.

[49] Tizengauzen, 189.

[50] *Elmufaddal* (Tisengauzen 190).

[51] Pachymer, Mısır'dan İstanbul tarıkıyle Altınordu'ya gönderilen hediyeler hakkında hiç birşeydemez. Pahymer, I. s. 177-178.

[52] İbnilforat (Tizengauzen 362-363) Bak. İ. N. Borozdın. Solhat (Noviy Vostok K. 13-14 (1926) S. 271-301).

[53] Prof. F. Ballod'ın "*Privoljskiy Pompey*„ (Moskva 1923) nam kitabında topladığı mâlûmat çok enteresandır. Ayni muharririn " *Kultura zolotoy Ordu 1924)* nam eseriyle karşılaştırınız.

SEYAHAT NOTLARI

İSTANBUL'A YAKIN

— I —

SİLİVRİ

Silivri otobüsünün Sirkeci'den sabahın on buçuğunda kalkacağını öğrenmiştim. Trakya otobüslerinin bekleştikleri sokağa ertesi sabah çok erkenden gittim. Edirne'ye, Kırklareline, Tekirdağı'na, Büyük Çekmece'ye, Lüleburgaz'a ve Silivri'ye hareket edecek otobüsler sıralanmış. Rumelili oldukları çehre ve şîvelerinden anlaşılan insanlar gidip geliyor , arabalara biniyor, binenleri teşyi ediyor, konuşup şakalaşıyorlar. Trakya ve hattâ daha ötesi bu Sirkeci sokağına gelip yerleşmiş gibi. Silivriye erkenden, yedi buçukta, başka bir araba kalkmış ve bizimki belki on birde, hattâ on bir buçukta kalkacakmış. Anlaşılıyor ki hareket saatleri pek muntazam değil. Bereket ki araba yeni ve oldukça temiz. Sade arka tarafındaki küçük iskemlelerde seyahat hoş olmayacak. Buraya vaktinde gelip numara almamış olanlar oturuyor. Benim yerim önde olmakla beraber pencere yanı değildi, fakat yanımda oturan yolcu nezaket göstererek bana pençere önünü terktetti.

On birde hareket ettik ve Topkapı - yı geçip şehirden çıkınca, komşum da dahil olmak üzere yolcuların kısmı âzamına bir uyumadır arız oldu. Uyuyanlar dün gece Silivri'den İstanbul'a gelmiş ve gece hiç yatmamışlar - mış. Her kesin başı yanındakinin omuzuna düşmüş, süratle giden arabanın içinde bu sağa sola sallanan gövdeler, hele araba içinde hatıra gelirse teşbih biraz ürkütücü ama, mevta dolu bir arabanın acele acele mezarlığa götürüldüğü hissini veriyor ve insanı âdetâ korkutuyor. Şoför de aynı hissi duymuş olacak ki, başını bir aralık çevirdi ve :

— Yahu ne oluyorsunuz ? Hasta mısınız, ölü müsünüz ? Nedir bu uyku ? diye çıkıştı.

Büyük Çekmece'deki Sinan köprüsünü geçtikten sonra, bu uzunca ömrümde henüz ziyaret edemediğim bir sahaya girdik. Hayli evvel inşasına başlanan ve yazık henüz ikmal edilemiyen Edirne asfaltını tâkip ediyoruz. Hemen daima deniz kıyısından ilerleyeceğiz ve sahilde birkaç kere, İstanbul'dan buralara kadar banyo için otomobilleriyle gelmiş kimselere tesadüf edeceğiz. Büyük Çekmece'den sonra birkaç köyden geçiliyor. Bunlardan ikisinin ismi biletlerin üzerinde da yazılı : Celâliye ile Bigados [1]. Celâliye'nin biraz uzağında ve aşağısından, deniz kenarında olan Bigados'un yanından geçiyoruz. İki -

[1] Bigados'a şimdi Selim Paşa dendiğini bilâhare öğrendim.

si de büyük köyler. Bigados'ta iki eski kilise görünüyor. Belli ki vaktile bilhassa hiristiyan köyü imiş. Yarımda, ve hafif bir yokuşu inmeden önce Silivri göründü. Bir koyun sol tarafını işgal eden ve 800 haneli ve 3200 nüfuslu diye takdim edilen bir kasaba. Eski evler tâkip ederek bozuk bir yoldan ilerledik, sonra biri mektep olmak üzere birkaç yeni binanın yanından geçerek meydandan ziyade arsa hissini veren bir yerde durduk. Bir tarafta mürabba bir havuz. Her tarafa konan masa ve iskemleler ve bir barakadaki kahve ocağı ile kır kahvesi gibi bir yer vücuda getirilmiş. Plâklar tabiî feryat ve figanda.

Otobüsten inince yemek yenecek bir mahal sordum, ve hemen oracıkta, kârgir fakat damı tente ile örtülü bir bina gösterdiler. Cidden taze bir balıkla iki tabak yoğurt yedim. Silivri yoğurdunun şöhreti her kesçe malûm olduğundan bu yoğurdu methe lüzum yok. Sade şunu ilâve edeyim ki, adetlerinin altıya baliğ olduğunu ve her birinde yirmi, yirmi beş işçinin çalıştığını söyledikleri yoğurt imalâthaneleri maalesef birkaç gündenberi kapalı bulunuyorlarmış. Şubat ortasından temmuz nihayetine kadar çalışırlarmış. Şayet Silivri'ye bir daha gelmek nasip olursa ziyaret ederim...

Yemekten sonra evvelâ sahile indim. Çarşı, otobüslerin durduğu mevkile sahil arasında. Günlerden pazar olduğu cihetle, bakkal ve kasap gibi bazıları müstesna ötekiler hep kapalı idi. Edirneye kadar gidecek asfaltın kasaba içinden geçen ve çarşıyı boylu boyuna kateden kısmı nedense yeni yapılıyor. Bu itibarla çarşıda dolaşmak bir dert. Sahilde ve kasabanın müntehayi garbîsinde iki dere var. Tamamile dışta kalanına kadar gitmedim. Üzerindeki uzun köprünün Süleyman Kanunî zamanına ait bulunduğunu, muazzam eserinin üçüncü cildinde Silivri'den uzun uzun bahsederken Evliya Çelebi haber veriyor ve civarında bir de evliya ziyaretgâhı anıyor ki bundan eser kalmamış. Kasabanın tam garp hududunu çizen öteki küçük derenin karşı tarafında ise bir küçük park vücuda getirmeğe çalışıyorlar. Bu derenin başından iskeleye kadar rıhtım ve birkaç mütevazı ev var. Ve iskelenin tam yanına kadar gelen ve telle hudutlanmış kumluk bir sahanın medhaline, (Aile bahçesi - Gençler Birliği) diye levha asılmış. Seyrek ve bodur ağaçlı ve bütün iskemleleri üstü örtülü bir yerde istif edilmiş arsamsı bir yer. Kızgın güneş altında pek sevimsiz görünüyor ama, geceleri belki hoştur. Bu düz sahilde fazla kalmadım, sonra, iç sokakların birinde, harikulâde denecek kadar güzel bir kahve keşfettim.

Adı "Havuzlu kahve„ veya "Tüfekçi Hüseyin ağa kahvesi„ . Kasabanın, en yaşlılarındandır diyerek, kapısının dışındaki sandalyelerde kendisine nisbetle daha genç bir başka yaşlı adamla oturmuş konuşan büyük ak sakallı, kaşları bıyık gibi gümrah bir ihtiyarla beni tanıştırdılar. Bu kahvenin yapılma tarihini o da bilmiyordu. Sade, Silivrili olan merhum pederinden pek eski bir yer olduğunu daima duymuş bulunduğunu söyledi. Kapısından divanhanemsi bir yere giriliyor, buranın güzel bir tavanı var. Ve buradan tabanı taş döşeli ve üstü çardak bir yere geçiliyor. Buranın bir yanı, fıskıyesinin üzerindeki mürabba ve küçük bir ikinci havuza mütemadiyen sular dökülen bir büyük havuz. Bu havuzun bir tarafı duvar. Öbür taraflarındaki bütün masaları bahriye neferleri işğal etmiş, sessiz ve ciddî, tavla, iskambil, domina oynıyorlar ve bu genç adamların bembeyaz elbiseleri üzerine çardaktan yeşil gölgeler düşüyor : hakikaten güzel bir tablo mevzuu.

İlâve edeyim ki bu havuzlu kahveyi ben tamamile tesadüfî olarak keşfettim. Pirî Mehmet paşa camiinin avlusundan, çıkarılıp bir tarafa konmuş ve en eskisi 1185 tarihli taşları seyrederken [2], oradaki şadırvanın yanına gelen kır sakallı bir adama paşanın kabrini sormuştum ve avlunun kapısını o işaretle : — Buradan çıkıp dolan. Havuzlu kahveyi sorun. Onun içinden câminin arka tarafından avluya geçersiniz. Paşanın kabri oradadır, demişti.

Filhakika havuzlu kahveden bu öteki avluya geçince paşanın yüksekdeki kabrini gördüm. Pirî Mehmet paşa malûm olduğu vechile Yavuz Sultan Selim'in son ve Kanunî Süleyman'ın ilk sadrazamıdır. Câmiyi 937 de yaptırmış ve galiba iki sene sonra da ömrü nihayet bulmuş. Kabrinin yannda daha mütevazı manzaralı bir ikinci mezar var ki onda da bir rakibine hizmet etmek üzere babasını zehirlemek şenaatini irtikâp etmiş olan oğlunun yatmakta olduğunu söylediler. Asırlardanberi bu katille maktul yanyana nasıl yatabilmiş, buna nasıl tahammül edebilmişler ?... Kendisini bir iki kere daha zikredeceğim Evliya Çelebi kasabada 18 cami olduğunu söylüyorsa da şimdi mevcut olan ancak budur. Fakat güzel, metin, oldukça da büyük bir yapı. Sırtla dere arasındaki bu düz kısımda ötedenberi Türkler oturmuş ve burada büyük konaklar, güzel evler varmış. Bilhassa Ata beyin konakları meşhurmuş; Balkan harbinden önce veresesi yıktırmışlar. Bulgar işgali esnasında da Bulgarlar bu mahallede çok bina tahrip etmişler.

Şimdiki halde Silivri'nin en mamûr kısmı sırtta ve kaleiçi denen tarafı. Bu kısmın bir cephesi denize karşı olup gittikçe yükseliyor, öbür üç kısmı ise vaktiyle surla muhatmış ve surun beş kapısı varmış. Parça parça kalenin elan fark edildiği yerler var. Halâ müracaata lâyik bir eser olan Kamusu Alâm'ın Silivri için dediklerini buraya aynen alacağım : (Marmara denizinin Rumeli sahilinde Çatalca müstakil mutasarrıflığında kaza merkezi bir kasaba olup, Çatalcanın 20 kilometre garp cenubisinde ve İstanbulun 60 kilometre garbinde vaki'dir. 5712 ahalisi olup, islâm ve rum ve bir mikdar yahudiden mürekkeptir. Yalnız bir sokağı genişce olup, kusuru pek dardır. Kasabanın üstünde eski bir kale harabeleri ve etrafında

[**] Meşhur mektubun muhatabı olan *Şeriat haini* Silivri naibi bunların belki birinin altında yattı.

bağ ve bahçeleri bulunur. Oldukça ticareti ve senede bir kere panayırı vardır. Pek eski bir kasaba olup, zamanı kadimde Slimberye ismiyle Yunanlılar'dan Megareliler'in mehçeri idi. İmparator Arkadyus bu kasabayı zevcesi Ökdoksiye'nin namına nisbetle - Odoksiye polis - tesmiye etmişti. — Kazası kasaba ile 14 kariyeden ibarettir. Son izleri görülen bu kale - içinde Evliya Çelebi mükellef bir Haydar ağa sarayından bahsediyorsa da yerinin neresi olduğunu öğrenmek mümkün olmadı. Cümhuriyet devrine kadar bu sırt ençok hıristiyanlar'la meskûn bulunmuş. Şemseddin Sami Bey'in dediği kadar dar olmayan so - kaklarda büyük ve güzel denecek ev - lere tesadüf olunuyor. Yükselerek iler leyen caddemsi bir yoldan kasabanın nihayetine vardım. Burada mevkii ve nazareti cidden enfes olan bir u - mumî bahçe var. Vaktiyle içinde bir rum manastırı varmış. Manastır yıkılmş ve bahçesi park olmuş. Bütün Marmara ayağının altında. Ve küçük limandan epey açıkta, bir müddet evvel gelmiş ve bir müddet daha kalacak birkaç harp gemimiz demirli bulunuyorlar. Gayet dik bir yarın üstündeki bu bahçenin kanapelerinin birinde yarım saat kadar oturarak güneşin ışığı altında pırıl pırıl yanan denizi seyrettim. Serin ve temiz bir rüzgâr esiyor. İstanbul dün bu saatte yanıyordu.

Az ileriden sahile doğru bir yol iniyor ve sahile varılmadan bir ağaçlık başlıyor. Bu ağaçlığın altında küçük bir plâj ve burada denize giren - ler var. Geçen pazar günü iki otobüsle İstanbul'dan yıkanmak ve gezmek üzere altmış kişi gelmiş. Bu hafta da Ankara plakası taşıyan bir otomobil var ve içindekiler oldukça düzgün bir fransızcayı oldukça yüksek sesle konuşa konuşa kasabada dolaşıyorlar. Yani Silivri İstanbul'un bir tenezzüh yeri halini almak üzere.

Parktan istemeye istemeye ayrıl - dıktan sonra tekrar mahalle içlerine daldım. Sırtın arka tarafındaki kırlara yaklaşan kısmında üç ev ermeni ve kırk ev musevî varmış. Esasen beş mahalleden mürekkep olduğunu öğrendiğim Silivri'nin musevî mahalle - sinde evlerden İspanyolca muhavereler mebzulen aksediyor. Sokaklarda oynayan çocuklar dahi ispanyolca konuşuyorlar. Hani vatandaş türkçe konuşacaktı ! Nisbeten mâmur olan bu kaleiçi tarafında da sokaklar pek temiz değil. Başı boş dolaşan ve evlere giren inekler bile mevcut. En mûtena bir yerdeki bir arsa bir açık ahır haline getirilmiş : vekâleten idare edilen Belediye biraz ihmalkâr galiba. Ne ise, evlerin ahşaplığı ve eskiliği nazarı dikkate alınarak muhtemel bir yangın tehlikesine karşı müteaddit havuzlar yapılmış.

Kale tarafından tekrar otobüs meydanına indim. Meydan yine memurlarla, ahali ve bahriye zabitleriyle dolu. Bütün sokaklarda ikişer ikişer üçer üçer dolaşan bahriye neferleri zabitlerine hürmeten burada oturma - yarak uzaklardan geçiyorlar. Pazar olmak münasebetiyle galiba pek çoğu çıkmış. Çarşının yaptıkları alış veriş - ten, ahalinin de terbiyelerinden memnun bulunduğunu söylediler. İstanbul'dan birkaç dolu otobüs geldi ve

içlerinden bir hayli bahriyeli de indi. Ben bu saat altıda kalkacak olan son otobüsle gideceğim. Oturup bir yorgunluk kahvesi içerken bir öğretmenle sohbet ettim. Kendi gibi öğretmen olan zevcesiyle beraber birkaç senedir burada olduklarını ve hayatlarından müşteki bulunmadıklarını söyledik ten sonra, kasabanın havasını meth ve suyunu zemmetti. Biri tam teşkilâtlı olmak üzere iki ilk mektep ve ilkinde 325 ikincisinde 130 talebe varmış. Mekteplere musevîler de devam etmekle beraber bitirmeye bir türlü sabredemiyor, şahadetname almadan hayata atılıyorlarmış. Buna mukabil Türkler, etrafta da tam teşkilâtlı ilk mektepler bulunduğu için ısrarla bir or - ta mektebe talipler.

Son bir defa daha anmak istediğim Evliya Çelebi Silivri'de 16 han, şahnişinli mükellef saraylar ve hanlar, iki de hamam olduğunu söylüyor. O mükellef saray ve saireyi zaman daha evvel yıkmış, son hamamı da galiba Bulgarlar yıkmışlar. Şimdiki halde burası devlet düşkünü ve düne kadar pek ihmal edilmiş bir kasaba manzarası arzediyor. Bir dispanseri yapılmakta, lâkin henüz eczanesi, kütübhanesi, Halkevi, hamamı, sineması, oteli, elektriği yok. Yâni pekçok şeyi yok. Böyle ama hemen deniz kenarını tâkip eden ve iki güzel göl kenarından geçen asfalt yolunda yolculuk lâtif olduğu gibi, ilk defa tâ Hudavendigâr Sultan Murat zamanında fethettiğimiz bu eski kasaba her halde bir kere ziyareti icabeden sevimli bir yerdir. Şunu da ilâve edeyim ki : Silivri İstanbul vilâyetine merbut bir kazanın merkezi bulunuyor. Köyleriyle beraber baliğ olduğu nüfus mikdarının azlığından dolayı kasaba bir zaman nahiye derecesine indirilerek Çatalça'ya bağlanmış. Fakat bu vaziyet pek eski bir kaza olan Silivri'nin gayetle haysiyetine dokunmuş. Yapılan müteaddit teşebbüsler neticesin - de Çatalca'dan bazı köyler alarak nüfusunun kanunî hadde varması temin edilmiş ve Silivri yeniden kaza merkezliğini elde etmiş.

Araba devrinde Silivri - İstanbul arasındaki mesafe on on bir saatte katedilirmiş. Bizim dönüşümüz de gi - diş gibi bir buçuk saat devam etti ve bu sefer otobüs nisbeten tenha olduğundan bazıları sigaralarını rahat rahat içerek ve umumî bir müsahabeye cümleten iştirâk olunarak Sirkeci'ye eriştik. Gerçi Bigados önlerinde bir manda arabasiyle müsademeden mec - ruh düşerek yolundan kalmış ve Sirkeci'den kalkan yeni arabaya intizaren yolcuları asfaltta piyasa eden bir otobüsle karşılaştık ama, bu manzara beni bütün Trakya kasabalarını dolaş - mak hakkındaki tasavvurumdan caydırmadı :

Gelecek hafta da Çorlu'ya gidece - ğim..

Ağustos 1938

NAHİD SIRRI

A Y I N H A B E R L E R İ

YENİ KABİNE VE PROGRAMI —. ANIT KABİR —. SPOR ÇALIŞMALARI—. BİRİNCİ KÖY VE ZİRAAT KALKINMA KONGRESİ

Yeni Kabine ve programı

Geçen ayın yirmi beşinde toplanan C. H. P. Divanı, Büyük Millet Meclisi intihabının yenilenmesi kararını almıştı. Bu içtimai müteakip Başvekil Celâl Bayar, " Parti'nin intihaba yeni ve taze kuvvetle çıkmasını maksada ve esasa daha uygun ve faydalı mülâhaza „ ederek istifa etmiştir. Millî Şef, yeni kabineyi teşkile Dahiliye Vekili ve C. H. P. Genel Sekreteri Dr. Refik Saydam'ı memur etmiştir. B. Refik Saydam o gün yalnız Dahiliye Vekâletine Tekirdağ mebusu B. Faik Öztrak ve Ziraata Kütahya mebusu B. Muhlis Erkmen gelmek üzere diğer kabine arkadaşlariyle yeni kabinesini kurmuştur. Bir iki yıldanberi aynı zamanda Dahiliye Vekillerinin de uhdesinde bulunan C. H. P. Genel Sekreterliği vazifesi Parti Genel Başkanı tarafından bu değişiklik sırasında Erzurum mebusu Dr. Fikri Tüzer'e verilmiştir.

Yeni kabine, Büyük Millet Meclisi'nin 27 İkincikânun 1939 tarihli içtimaında aşağıdaki proğramını okumuştur. Meclis reye iştirâk eden 341 âzasiyle ve ittifakla yeni kabineye tam itimadını bildirmiştir.

Arkadaşlarım,

Selefim Sayın Celâl Bayar'ın istifası üzerine teşkili bana tevdi buyurulan kabineyi yüksek huzurunuza getiriyorum.

Kabinenin programı, şimdiye kadar olduğu gibi, mensup olduğumuz Cümhuriyet Halk Partisinin programını tahakkuk ettirmek gayesine dayanmaktadır.

İnkılâp kanunlarının millî bünyede sarsılmaz bir şekilde işlemesini ve adlî teşkilâtın devamlı inkişafını temin yolunda ittihaz edilmiş olan tedbirlerin tatbikine hassasiyetle devam etmek âzmindeyiz.

Müdafaa kuvvetlerimizin teslihat ve teçhizat programının tahakkukuna devam edilecek, millî müdafaa kuvvetlerimizin harp icaplarına göre yetiştirilmesi yolundaki mesaiye hız verilecektir.

Vatanda geniş mikyasta müstekar bir huzur ve sükûn temin etmek, vatandaşları anarşiden ve cebirden uzak bir emniyet havası içinde bulundurmak programımızın başında gelir. Rejimimizin Teşkilâtı Esasiye Kanunu ile tesbit ettiği umdelerle müesses içtimaî nizamını korumak en mühim işimizdir. İdare makinesinin muntazam ve bilgili bir surette işlemesini temin edecek çareleri dikkatle teemmül edeceğiz. Vazifelerin ehillerine tevdiine ve memurların terfi ve terfihlerinde adalet ve liyakatin esas tutulmasına dikkat edeceğiz.

Büyük bir itina ve dikkatle tesbit edilmiş ve uzun senelerin tecrübeleriyle memleketin menfaatlerini en iyi bir şekilde koruduğu vazıh bir surette anlaşılmış bulunan dış politikamız, tuttuğu yolda devam edecektir. Cümhuriyet hükûmetinin şimdiye kadar yapmış olduğu taahhütler tam bir sadakatle ifa edileceği gibi, teessüs etmiş bulunan dostluklar da ananemizin icap ettirdiği vefalı şekilde muhafaza ve tekâmül ettirilecektir.

Maliyemizin ana prensipini, cümhuriyet devrinin ilk olarak memleketimizde temin ve itina ile muhafaza ettiği hakikî ve samimî mânası ile denk bütçe esası teşkil edecektir. Taahhütlerimize olan sadakat tediyelerimizdeki intizam sayesinde gittikçe artan devlet itibarının takviyesi bu esasın büyük bir hassasiyetle takibi ile mümkün olabileceği kanaatındayız. Memleketimizin her sahada inkişaf ve umranına matuf mesai programlarımız, bu sahaların her birindeki ihtiyaçları süratle tahakkuk ettirecek şekilde ve malî bakımdan sıkıntısız karşılayabilecek çerçeveler içinde tanzim etmek azmindeyiz.

Umumî hizmetlerin ifasını temin edecek varidat menbalarını tanzim ederken istihsâli ve vatandaşların tediye kabiliyetlerini tazyik etmemeğe hassaten dikkat edeceğiz. Vergilerimizde daima mütekâmil ve vatandaşlarla devlet hukukunu aynı seviyede koruyacak tarh ve tahsil usullerinde devamlı islâhatı tahakkuk ettirmek maliyemizin en başta gelen iştigal mevzularından birini teşkil edecektir.

Her vesile ile çiftçi ve köylü vatandaşlarımızın vergi yükünü tahfif ve köylerimizin iktisaden süratle kalkınmasını temin etmek ve hayat ucuzluğuna matûf tahfifleri iktisat kaidelerinin sâlim istikametlerinde mütemadiyen tahakkuk ettirmek en samimî emellerimiz arasındadır.

Millî paramızın filî istikrarını korumak başlıca umdemizdir.

Devlet bütçesinden verilen maaş ve ücretlerle devlet sermayesile kurulmuş müesseselerdeki maaş ve ücretler arasında âhenk tesisi ve bu esnada bu müesseselerin sâlim bir surette işlemesinin de temini, üzerinde ehemmiyetle tevakkuf ettiğimiz bir mevzudur. Bu gayeye matûf mesaiyi en kısa bir zamanda tahakkuk ettireceğiz.

Memleketimizin maddî refahı ve iktısadî kalkınması ancak kültür seviyemizin bunlarla müvazi olarak yürümesiyle mümkün olacaktır kanaatındayız. Türk çocuğunu daha ilk tahsil yaşında iken mektebe alarak zekâ, istidat ve faaliyetine uygun bir silsile takip ettirmek memleketin ilim, sanat ve pratik hayat ve teknik faaaliyet sahalarında görülen eleman ihtiyacını onların yetişkin varlıklariyle karşılamak, maarif işlerinde tutacağımız esaslı yoldur. *Bu yolda emin yürüyebilmek için, ilk tahsili öğretmen ve eğitmenlerimizle vermeğe çalışmakta devam edeceğiz.* Mevcut liseleri, keyfiyetçe olgunlaştırmak ve yüksek tahsil müesseselerini tam hazırlayıcı mektepler haline getirmek emelindeyiz. Ankara, İstanbul üniversiteleri ile diğer yüksek tahsil mekteplerinin inkişafları yakından takip edilecektir. Türk çocuğunu ahlâkı temiz, ruhça ve bedence sağlam, milletine, vatanına, cümhuriyete ve inkılâba sadık yetiştirmek maarifimizin başlıca hedefidir. Tarih ve dil inkılâbımızın millî ruhun doğuşuna ve kuvvetlenmesine verdiği hızı artıracağız.

Demiryolu inşaatı cümhuriyet devrinin çizdiği büyük program dairesinde devam ettirilecektir. Demiryollarımızın iktısadî ve teknik esaslar dahilinde inkişafı için başlamış olan

harekete kuvvetle devam olunacaktır.

Memleketin en ziyade muhtaç olduğu ve tahakkuku halinde en yüksek ve feyizli neticeler vereceği tabiî bulunan su işlerine B. M. Meclisimizin gösterdiği büyük alâka sayesinde geniş bir plânla başlanmış olduğu malûmunuzdur. Bu mesaiye devam olunacaktır.

Diğer nafıa ve âmme hizmetleri üzerindeki çalışmalar da aynı hızla yürüyecektir.

İktısadî sahadaki çalışmalarımız, istikametini her işimizde olduğu gibi Parti programının ana hatlarından alacaktır. *Devletçilik prensibine dayanan mavzularda faaliyetimiz ihtiyaçları, ehemmiyetlerine ve bu baptaki imkânlara göre sıraya koyarak temin etmek ve devletin iktisadî teşekküllerinin işlemelerini ve bunların üzerindeki kontrolları kuruluşlarındaki maksada cevap verecek şekilde ve şartların müsaadesi nisbetinde tekemmül ettirmek yolunu takip edecektir.*

Toprak altı servetlerinin istismarını iktısadî kalkınma plânımızın bilhassa tediye muvazenesi bakımından hazineye kuvet verici ehemiyetli bir mevzuu olarak telâkki etmekteyiz.

Alelûmum ticarî mübadelelerde normal yolları takibe taraftar olmakla beraber aynı zamanda dünya iktısadî şartlarının icabı olarak karşılıklı menfaatler ve müsaadeler yolu ile tediye bilânçosunun mütevazin olmasına dikkat edeceğiz.

Diğer taraftan mahsullerimizin dış piyasalarda revaç itibarını artırmak için mühim ihraç mallarımızın standartlanması yolundaki faaliyetlere vüsat vermek kararındayız.

Normal faaliyeleriyle memleketin iktisadî nizamına faydası olan hususî teşebbüslere kıymet ve kuvvet vereceğiz.

Cümhuriyetin teessüsündenberi memlekette yepyeni bir devlet sıhiyeciliği kurmak ve halkın hayatını korumak gayesi ile takip edilen program dahilindeki çalışmalara devam olunacaktır. Bu arada bilhassa tıbbî ve içtimaî yardım müesseselerinin ve sıhhî mücadele teşekküllerinin ihtiyaçlar ve imkânlar dahilinde inkişafına gayret edilecektir.

Ana yurda getirilen ırkdaşlarımızın refah ve saadetlerinin temini hükümetin ehemiyetle takip edeceği işlerdendir. Malî imkânlar nisbetinde bu gayenin tahakkukuna da çalışılacaktır.

Gümrük mevzularını ve muamelelerini ıslâh ve tanzim ve inhisarlarda malî olduğu kadar iktısadî ve sıhhî hedefleri de gözönünde tutarak ras -- yonel çalışmağa devam edeceğiz. Sert içkilere karşı makul tedbirlerle fennî ve içtimaî bir surette mücadele etmek emelindeyiz.

Ziraat işleri, üzerinde önemle, itina ile duracağımız büyük dâvalarımızdan biridir. Çiftçinin emek ve vaktini kıymetlendirmek, istihsâl kudret ve kabiliyetini artırmak, kazancını ve yaşama seviyesini yükseltmek ziraat programımızın esas ve gayeleridir.

Ormancılık siyasetimizde halk ihtiyaçlarını daima ve basiretle göz önünde tutarak, koruma ve devlet işletmesi ana prensiplerimizdendir.

Arkadaşlarım;
Bütün bu arzettiklerim hükûmet faaliyetinde göze çarpacak ana hatlardır. Bunların yanında, millet hayatının lüzum gösterdiği daha binbir mevzu vardır. Onları tafsil ederek sizi yoracak değilim. Sözüme başlarken işaret ettiğim gibi, biz Cümhuriyet Halk Partisi'nin programına sadık ve onun tahakkukuna çalışan insanlarız. Partimizin bize çizdiği hatlar dahilinde ve Türk milletinin refah ve saadetine matûf mesaide sizin vereceğiniz direktifler dairesinde çalışmalarımızı tanzim ve inkişaf ettirmek gayesiyle birleşmiş, ideal ve birbirine itimadı tamam bir kabine olarak huzurunuza çıktığımız itikadındayız. Eğer, bizi bu vasıflarımızla Türk vatanının ve milletinin yüksek maksatlarına hizmet edecek kabiliyette ve kuvvette görüyorsanız itimat reylerinizle taltif ve takviye ediniz.

Anıt - Kabir

Büyük kurtarıcı Atatürk'e yapılacak Anıt - Kabır yeri için hükûmetçe teşkil edilen bir komisyon, mütehassısların reyini toplamıştı.

Hükûmet bu reylerle komisyonun mütaleasını C. H. Partisi Meclis Grubuna tevdi ve kararını rica etmiştir. Grup da, kendi âzasından bir komisyon teşkil ederek tetkikler yaptırmıştır.

18. 1. 1939 salı günü toplanan Grup umumî heyeti, bu komisyonun raporunu müzakere etti ve birçok hatipler ayrı ayrı mütalealarda bulundular. Eski Büyük Millet Meclisi binasını, Ankara kalesinin içini ve Çankaya'yı teklif eden takrirler ekseriyet bulamadı. Grup komisyonunun teklif ettiği Rasat tepesi ekseriyetin reyile Anıt - Kabır yeri olarak seçildi. Burası Havuzbaşını Gazi Orman Çiftliği'ne bağlayan asfaltın -çiftliğe giderken- sol tarafında 900 rakımlı sırttır. Tepe, Ankara'nın hemen her tarafından ve Ankara'ya gelirken uzaklardan görülmektedir.

Rasat tepede yapılacak Anıt - Kabır için hükûmetçe teşebbüsler başlamıştır.

Spor çalışmaları

Yurt sporu, son yıllarda C. H. Partisi Genel Sekreterliği'nin direktifleri altında ve seçimle yapılmış bir teşekkül olan spor kurumunca idare edilmekte idi. Ancak devlet teşkilâtının bütün unsurlarından istifade edilmek memleket sporuna yeni bir hız vermek için geçen sene bir kanun neşredilmiş ve spor işleri Başvekâlete bağlı bir Umum Müdürlüğe tevdi olunmuştu. Kanun, bir istişare heyetinin spor işlerinde umum müdürlüğe veçheler vermesini de kabul ettiğinden geçen ayın on yedisinde bu heyet ilk toplantısını Başvekilin reisliği altında yapmıştır. Mevzulara geçilmeden önce Başvekil şu nutku söylemiştir :

" Hükûmetin spora ve beden terbiyesine nasıl bir veçhe ve istikamet vereceğini Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde hükûmet namına söylediğim programda izah etmiştim. Bu izah neticesi olarak da elimizde olan kanunu Büyük Millet Meclisi bize vermiştir. Bu kanunun hükümleri dairesinde, memleketimizde sporu genişletmek, tekâmül ettirmek arzusundayız ve vazifemiz budur.

Şüphe etmeyorum ki, Genel Direktörlük bu vazifesini bütün memleket

gençliğine şâmil ve seyyan bir surette ifa edecektir. Ve yine şüphe etmeyorum ki, seyyan kelimesinin ifade ettiği mânaya dikkat etmişsinizdir. Memleketimizdeki sporun geçirdiği tekâmül safhasının takdirkârıyız. Ancak hoşumuza gitmeyen noktalar da vardır. Ve bunlar memleket gençliği arasında sevgi vücuda getirmek lâzımken bazı ahvalde kendilerini birbirlerinden uzaklaştırmaya sebep teşkil ediyor. Seyyan ve muhabbet kelimesini bu maksatla kullanmış oluyorum. Ümit ediyorum ki, sizin muhterem ellerinize tevdi edilen memleket gençliğinin beden terbiyesi ve beden kültürü bütün milletin arzu ettiği derecede terakki ve tekâmül gösterecektir ve bütün memleketle beraber gençliğimiz sizin hizmetlerinizi takdirle karşılayacaktır. Buna mazhariyetinizi temenni eder ve hepinizi tebrik ederim. „

İstişare heyetinin birkaç gün süren çalışmaları spor işlerimiz için çok faydalı kararlar alınmaya vesile olmuştur.

Mekteplerde spor

Beden terbiyesi kanunu ordu ve mektep mensuplarını sivil beden teşkilâtı kadrosu dışında bırakmış böylece bu iki zümre için de ayrı teşekkül ler yapılmasını zarurî kılmıştı. Maarif Vekâleti'nin hazırladığı bir talimata göre üniversite ve yüksek okullarla liselerin ikinci devrelerinde, öğretmen okullarında, tecim liseleri ve erkek sanat okullariyle kız enstitülerinde birer " Talebe Spor Yurdu „ kurulacaktır. Bir okulda birden fazla talebe spor yurdu kurulamayacak ve yurdun forması, o okulun forması olacaktır.

İki veya daha ziyade spor yurdu kurulan yerlerde bu yurdların bir " küme „ si vücuda getirilecektir.

Bir vilâyet çevresinde bulunan bütün yurdlar da bir " Bölge „ teşkil edeceklerdir.

Bir spor bölgesinin başkanı vali ve bir şehirdeki spor kümesinin başkanı kültür direktörü, bir okulun talebe spor yurdunun başkanı da okulun direktörüdür.

Yurdlarda okul öğretmenlerinden birisi Maarif Vekâleti'nce baş kaptan tayin olunacaktır. Her faaliyet şubesinin kaptanı ile muavinlerini ve yurdun sekreterini okul direktörü tayin edecektir.

Talebe spor yurdlarının faaliyeti şunlardır : a) Futbol, voleybol, basketbol, hindbol. b) Tenis. c) Kayak. d) Atletizm. e) Güreş.

Üniversite ile Ankara şehri için hususî hükümler konulmuştur.

Halkevleri spor şubeleri, devletçe alınan bu ana tedbirler içinde spor çalışmalarına yardım ve teşviklerini artırmış olacaktır.

Birinci köy ve ziraat kalkınma kongresi

Köycülük şubeleriyle, Kemalizm,in köy dâvasında ön safı alan Halkevliler, toplanan bir kongrayı yakın alâka içinde takip etmişlerdir.

Âzasının birçoğu tarlada çift sürmekle ziraat hayatına karışmış olan bir kısmı da her derecede ziraat tahsili yapmış bulunan birinci köy ve ziraat kalkınma kongresi, bir haftaya yakın süren çalışmaları neticesinde birçok faydalı karar almıştır. Bunun izahına geçmeden evvel Başvekil B. Celâl Bayar'ın kongreyi açış nutuklarından bazı parçaları sütunlarımızın müsaadesi nisbetinde buraya nakledeceğiz :

" Bugün buraya, büyük bir millî dâva hareketini hızlandırmaya plânlaştırmaya devam için toplanmış bulunuyoruz.

Bu dâva üzerinde yaşadığımız, bütün kudret, yaşama, dayanma imkânlarını kendisinden aldığımız toprakların canlandırılması, kıymetlendirilmesi dâvası, Türk köylü ve çiftcisinin seri, radikal kalkınması, geniş, dinamik bir refaha ulaştırılması dâvasıdır.

Biz bu dâvayı, Osmanlı saltanatının halksız hükümdarlığıyle alâkamızı kesip halkın hükümdarlığını kurduğumuz gün filen ortaya attık :

" Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti „ adı altında; millî hükûmetin ilk nüvesi kurulduğu zamanlarda, millî umdelerimizin ve misakımızın arasında ve içinde bu dâva bu ana dâva vardı.

Büyük Türk milletinin, kurtarıcı ve müşahhas ideali müebbed Önder Atatürk :

" Türkiye'nin hakikî sahibi, efendisi hakikî müstahsil olan köylüdür.

O halde, herkesten daha çok refah ve saadete müstahak ve lâyik olan da odur.

Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinin iktisadî siyaseti bu asîl gayeyi istihsâle matûftur. „ diyordu ve her türkün bu asîl dâva karşısında alması gerekli yeri duyması ve yapması gerekli vazifeyi en açık, en keskin kelimelerle gösteriyordu.

İmparatorluktan devralınan vaziyeti hepiniz bilirsiniz :

— Şuursuz, gafil, mecnun bir idarenin akla gelebilen bütün fenalıklarına sahne olmuş bir memleket,

— Millî olan herşeye düşman, hurafeler içinde bir hükûmet,

— Her türlü refah ve kalkınma vasıtalarından tecrit edilmiş; ciddî millî, her hareketinin karşısına ya kendi hükûmeti ya kapitülasyonlar çıkan bir millet..

Büyük Türk inkılâbı, bundan dolayıdır ki yalnız Türk vatanını düşmanlarından temizlemekle kalmadı, Türk milletinin tam ve mutlak istiklâlini de istirdat etti; arsıulusal müeyyidelere bağlamak suretiyle işe başladı

1933 yılında, Türkiye iktisadiyatını tetkik için Amerika'dan getirdiğimiz ilim heyeti, uzun tetkiklerden sonra Türk çiftçisi hakkında şunu söylüyordu :

" Türk çiftçisi nesillerce çiftçilik etmiş bir soydan gelmektedir.

Kendisinde çiftçilik, sevki tabiî halindedir.

Tarihin başlangıcındanberi, Türk çiftçisinin ceddi, harple meşgul olmadıkça, sürülerini beslemiş, koyun - keçilerden eldc ettiği pamuğu eğirmiş, giyimliğini elle dokumuş, umumiyetle çalışkan ve kendi ihtiyacına kifayet edecek bir hayat geçirmiştir.

Buna ilâveten bu çiftçi halk asırlarca hesapsız harplere lâzım olan gıda maddelerini hayvanatı, insan kuvvetini temin etmiştir.

Bunlar vergi tahsildarlarının gadrine uğramış, yazıp okuma bilmedikle - rinden ekseriyetle mürabahacıların esiri olmuşlardır.

Ekinlerinin yağmursuzluktan solup mahvolmasına hayvanlarının gıdasızlıktan, barınacak yersizlikten ölüp gitmelerine seyirci kalınmıştır.

Harpler tekrar ve tekrar evlerinin tahrip edilmesine, aile efradının da -

ğılmasına sebep olmuştur.

Zulmü, cefayı ve ölümü tanımışlar - dır.

Türk çiftçisinin karısı da, kocası kadar çalışkandır.

Sabahın ilk ışığından, karanlık ba - sıncaya kadar kocasiyle yanyana tarla- da ekin biçmekle veya ekin dövmekle meşguldür.

Kocası harp için uzakta olduğu za - man, davara bakan, tarlaları ekip bi - çen karısıdır.

İstiklâl harbinde olduğu gibi ihti - yaç hasıl olduğu zaman, cephede harp eden, ordunun cephane ve levazımıyle yüklü arabasını gecenin uzun saatle - rince dağ yollarından süren, bu cepha- neyi siperlere kadar taşıyan kadın, bu kadındır.

Çiftçi kadın, daha genç yaşta iken çektiği zahmet, cefadan yıpranır, çö - ker; bununla beraber, fakirliğin, pa - çavraların örtmediği hakikî büyüklük ifade eden vasıfları vardır..

Başvekilin nutkundan sonra Riyaset Divanı teşkil edilmiş ve encümenlerin çalışmasına vakit bırakılmak üzere u - mumî içtima 30 İlkkânun cuma gününe talik edilmiştir. Kongre âzası teşkilât, bağ-bahçe, tarla ziraatı, hayvan işleri, hayvan yemleri, ziraî sanatlar, marke - ting, tedrisat, orman, mevzuat - lâyıha- lar - temenniler encümenlerine ayrıla - rak Ziraat Vekâleti'nce mütehassıslara hazırlattırılan raporları tetkik ve mü- nakaşa ve kararlarını birer mazbata ha- linde tesbit etmiştir.

Cuma içtimaında Millî Şef İnönü de hazır bulunmuş, köylü ve çiftçilerin umumî heyette izhar ettikleri temen - nileri ve mütehassıslarca encümen mazbatalarına ait serdedilen mütalea- ları dinlemişlerdir. Kongre Ziraat Ve- kili'nin bütün çalışmaları hülâsa eden ve hükûmetin köy ve ziraat mevzuuna verdiği ehemmiyeti tebarüz ettiren bir nutkıyle kapanmıştır. Kongre için An kara'ya gelmiş olan yüzlerce çiftçi ve köylü, encümenlerdeki çalışma saatları dışında Ankara'daki ziraat kültür mü- esseselerini görmüşler ve geceleri gös- terilen ziraî filimlerden istifade et - mişlerdir.

Bunlar şimdikinden daha yüksek bir hayat seviyesine lâyıktırlar.

Kendilerine emek ve ümit vermek, devlete düşen birinci büyük vazifedir.

Zafer ümidini beslemeyen bir ordu, daha cenk başlamadan yarı mağlûp de- mektir. „

Amerikalılar, bu satırları hükûme - tin kendilerine izah edilmiş politika -- sındaki isabeti teyit için yazmışlardır.

Bense, burada :

— Bu mevzuun arzettiği ehemmi - yeti bir kere daha beraberce hatırla - mak,

— Ve rejimin, bu istikamette, ras - yonel bir ilerleyiş için, daha evvel ba- şarmağı zarurî gördüğü başardığı bü - yük işleri kaydetmek için nakletmiş bulunuyorum.

Evvelemirde maziden kalma idare sistemini, dayandığı mevzuatı tasfiye etmek, dâvaya elverişli bir hava yarat- mak, sonra bu dâvanın muvaffakiyeti için zarurî vasıtaları, şartları temin et- mek bir zaruretti.

Kemalizm, büyük Türk milletinin ve rejiminin ana partisine " Cümhuri- yet Halk Partisi „ unvanını vermek, bu suretle halkla beraber ve halk için karakterini tâ doğuşunda tebaruz et- tirmekle başladı ve ilk on beş yılının çalışmalarını hep bu maksat istikame- tinde, bu maksat etrafında teksif etti."

Kongre âzası ilk günü Atatürk anı- tına çelenk koyarak nutuklar söylemiş-

ler ve Etnografya Müzesi'nde de bü - yük yaratıcının huzurunda eğilmiş - lerdir.

Kongre âzasına 31 Birincikânun akşamı Ankara Halkevi'nde verilen bir ziyafette yine birçok hasbihaller ya - pılmıştır. Kendilerini burada ziyaret eden Başvekil köylü hatipları dinle - dikten sonra güzel bir hitabede bulun- muşlardır. Bilhassa şu sözleri kongre âzasında çok derin bir heyecan yarat - mıştır :

" Biz, halktan uzak kalmanın, yal - nız zararlı olacağına kanî adamlarız. Bizim için esas, halkın fikirleri, hal - kın istekleridir. Atatürk böyle yapar - dı. İnönü böyle yapmaktadır. Bütün devlet adamlarının da onlara imtisâl edeceğinde şüphe yoktur.

Bu rejimimizin kudreti, bu rejimi - mizin üstünlüğüdür.

Eskiden devlet adamları halk ile ko- nuşmazdı. Çünkü halk ile konuşmak, halka icabında hesap vermek demektir. Bunların sepetlerinde bu hesabı vere- cek pamuk yoktu. Halktan korktukları için kaçarlardı. Biz halkı sevdiğimiz için, halkın içinden olduğumuz için bilâkis halka koşuyoruz. Ele geçirdiği- miz her fırsat ancak bizi kuvvetlendi - riyor. Şu dakikada, beni içinize sevk - eden yenilmez kuvvetin sebebini de bunda aramalı bunda bulmalısınız.

1939 yılına mühim bir millî dâva ile giriyoruz. Sizinle söz birliği, kafa bir- liği ettiğimiz bu dâva çok büyüktür. Fakat bugünkü rejimin adamları, şa - kirtleri, Atatürk'le, İnönü'nün arka - daşları, ve büyük Türk milleti, böyle büyük dâvaları yenmekten zevk alırlar. Köy ve Ziraat kalkınma dâvası, büyük millî dâvamızın en başında gelir. Mümkün olduğu kadar süratle hare - ket edilerek, kararlarınızı yerine getir- meye çalışacağız.

Bunların içinde yapılmayanları veya geç kalmış olanları olursa, ihmâl etti- ğimize değil, şartlarının henüz ele geçmediğine hükmediniz.

Bununla beraber, esaslı bir köy ve ziraat kalkınması, esaslı bir memleket kalkınması demek olduğu için bu şart- ları da süratle temine çalışacağımızdan emin olunuz.

Aklınızda tutacağınız şey şudur : İnönü başımızda, Atatürk'ün göster - diği üstün varlığa, üstün refaha gidi - yoruz. Mutlaka muvaffak olacağız. Ve mutlaka erişeceğiz ve siz hepiniz, dün- yanın en üstün, en refahlı halkı ola - caksınız. „

HALKEVLERİ ÇALIŞMALARI

Halkevleri'nin ikinci altı aylık raporlarının da geldiği ve on-onbeş gün sonra (150) kadar Halkevi'nin daha açılması düşünüldüğü bugünlerde; Halkevleri'mizin verimleri ve yararlıkları üzerinde bir kere daha düşünmeye dâvetli sayılırız.

Herhangi bir sebeple en durgun görünen Halkevi bile, nihayet muhitine " Halkevi „ diye bir müessesenin kurulmuş olduğunu, orada halkın ayağına gitmeye, halkla kaynaşmaya hazır imanlı ve ülkülü gençler ve münevverler bulunduğuna büyüklerin inanmış bulunduğunu meydana koymak suretiyle güzel ve isabetli bir millî tezahürün belli başlı timsâli olmaktadır. Rejim ve Parti, halka yeni inan ve kültürümüzü yaymak ve benimsemek için güzel bir çareyi elde tutmakta ve bundan bina ve eleman bulunması mümkün hiçbir yeri mahrum etmemek niyetini göstermektedir.

Muhitinde Halkevi açılmış olup ta onun çatısı altında halkın ve rejimin hizmetine koşmayan, muhitindeki Helkevi'nin istenildiği gibi yürümemesinden azap duymayan, üstelik bir de uyanık ve aydın geçinen insanlara gülmek mi lâzım, acımak mı ? Bilmeyoruz..

İdealist yönetim kurullarının ve başkanların idaresinde, bütün zahirî imkânsızlıklara rağmen, arı kovanı gibi işleyen Halkevleri'ni gördükçe, bize sadece soğukkanlı mazeretler yağdıran Halkevleri'ni hiçbir türlü mazur göremiyoruz.

" Lâf, kolay; gel sen ol da başar bakalım „ diye düşünenler bulunur; onlara işte şu Halkevi'ne bakınız; bütün imkânları ve şartları sizinkinden çetin ve müsaadesiz; neden muvaffak oluyor ? „ diye cevap vermek kolaydır. Elimizin altında birçok parlak misâller var.. Yurtta öyle Halkevleri var ki, yaptıkları işleri yakından takip ederseniz, göğsünüz gururdan kabardığını ve gözlerinizin sevinçten yaşardığını görürsünüz.

Şimdiye kadar açılmış bulunan 209 Halkevi'nin şimdiye kadar tahakkuk etmiş ve bize kadar haberi gelmiş başarılarını bir arada düşünürken ancak iftihar hissi duyulabilir. Bunlardan en müsbetini, yâni bugün dahi her isteyenin kolayca görüp faydalanabileceği birisini kaydedelim : Halkevleri'nin 300 cilde yakın neşriyatı vardır; mecmualardaki etüdleri hesaptan hariç tutuyoruz. Bu kitaplar, Helkevleri'nin bulundukları memleket köşelerinin tarihi, coğrafyası, edebiyatı, folkloru hakkında en taze, en bakir malûmatla doludur. Halkevleri'nin okuttuğu yüzlerce genç vardır. Halkevleri'nin hasta ve yoksul görüp devamlı ve ciddî tedavi ve yardımlariyle ölümden kurtardıkları, binleri bulur. Halkevleri'nde yalnız geçen yıl içinde verilmiş konferaslardan metni bize gelmiş olanlar, bir büyük yığın teşkil etmektedirler.

Millî Şef'in Halkevleri'ne ne büyük bir ehemmiyet verdiğini, Ankara Halkevi'nin yakında bir arada neşredeceği yeni Halkevleri'ni açma nutuklarından kolayca anlayabiliriz. Halkevleri,

Kemalizm'in en güzel halk ve kültür müessesclerinden biri olarak, sayıları ile beraber kaliteleri de gün geçtikçe yükselerek ulusal varlığımıza muvazi bir hayat ve hayatiyetle yaşayacaklardır..

Halkevleri'nin belli başlı vazifelerinden biri de şehir ve köylerdeki yoksullarla hastaların yardımına yetişmektedir. Bu işi eyice düzenlemiş olmak için merkezce bir talimatname yapılmış ve bu suretle idealist arkadaşların gayretlerini bir kat daha proğramlı ve semereli hale koymak düşünülmüştür.

Halkevleri'nde açılması istenen parasız muayenehaneler için hazırlanan talimatnameyi bu sütunlarda da neşrediyoruz :

1 — Her vilâyet merkezinde bulunan Halkevleri'nde birer parasız muayenehane açılır. Vilâyet merkezlerinde bulunan hastahane mutahassısları bu muayenehanelere müracaat edecek alan hastaları parasız olarak muayene ve tedavi ederler. Bu maksadı temin için lüzumu olan yer ve vasıtalar Halkevleri tarafından temin edilir.

2 — Merkezin nüfus ve ihtiyacına ve hastahane mutahassıslarının adedine göre bu muayeneler münavebe ile ve Halkevi içtimaî yardım komitesinin tertip eyleyeceği programa göre, haftanın tensip edilecek muayyen günlerinde icra edilecek ve ihtiyaca kifayet etmediği takdirde, mevcut ise diğer, resmî ve serbest teşekküller etibbasından ve resmî muamelâtı müsait olan yerlerde hükûmet ve belediye tabiplerinden de istifade olunabilecektir.

3—Hastahanesi mevcut olan kaza merkezlerinde de haftada bir gün hastahane tabibi ve resmî etibbası birden fazla ve işleri müsait olan kazalarda bu tabipler, münavebe ile ayni suretle muayeneleri yaparlar.

4 — Muayene ve tedavi zamanları sık sık mahallî neşir vasıtaları ile halka neşir ve ilân olunacaktır.

5 — Köylülerimizin bu tıbbî yardımdan istifadelerini temin için Halkevlerince haftada veya onbeş günde bir tertip edilecek köy gezilerine birinci, ikinci ve üçüncü maddede zikredilen tabiplerin iştirâki temin olunur.

6 — İçtimaî yardım komitesinin köyde tetkik için bulunduğu bu gezi esnasında, tabibe müracaat edecek hasta köylüleri muayene ve tedavi ve bu meyanda köyün umumî ve sıhhî şartlarını tetkik eder ve lüzumlu gördüğü hususlar hakkında not alarak bunların takip ve intacını alâkadar makamlara bildirir.

7 — Tabiplerin bu vazifeleri yapabitmesi için gereken seyahat imkân ve vasıtaları Halkevlerince temin ve tedarik olunur.

8 — Muhtaç ve fakir oldukları Halkevleri içtimaî yardım komitelerince tasdik edilenlere Halkevleri bütçesinin vüs'ati nisbetinde parasız ilâç verilir.

9 — Her muayenehanede tanzim edilmiş bir protokol defteri bulundurulur ve buralarda muayene edilenlere birer hasta karnesi verilir.

10 — Halkevleri'nde yapılan bu muayeneler her takvim senesinin sonunda tanzim edilecek olan istatistik cetveline kaydedilir. Ve C. H. P. Genel Sekreterliği'ne gönderilir.

(Protokol defteri, karne ve cetvel örnekleri Evler'e gönderilmiştir).

Bu talimatnameyi tatbik etmeye çalışacak her Halkevi, en esaslı vazifelerinden birini daha veçhelendirmiş olacaktır.

Bu suretle birçok Halkevlerimiz'in yüzünü ağartan sosyal yardım şubelerinin memleket mikyasında verimi ve yararlığı bir kat daha artmış olacaklardır. İşte; bu şubelerin en çalışkanlarından birinin: Ankara Halkevi sos-

yal yardım şubesinin geçen bir yıl içindeki faaliyetini gösteren rapor :

1 — *Poliklinik mesaisi :*

Sosyal yardım komitesinin 1936 yılı başındanberi idare etmekte olduğu poliklinik son sene içinde de mesaisine verimli bir surette devam etmiştir. Şehrin en fakir bir semtinde tesis edilmiş olan poliklinikte müracaat eden bütün hastaların muayeneleri komiteye mensup arkadaşlar tarafından yapılmakta ve bunların arasından ilâçlarını alabilecek pek azı müstesna olmak üzere diğerlerinin ilâçları sosyal yardım komitesi hesabına yaptırılmaktadır. Komite tarafından tesis edilmiş olan bu poliklinik şehirde büyük bir alâka toplamış bulunmaktadır.

Poliklinik haricinde yine şubemize bağlı arkadaşlar tarafından muayene edilen ve ekserisi talebe olan hastaların reçeteleri de komite hesabına yaptırılmaktadır.

1938 yılı içinde poliklinikte muayenesi yapılan ve hastalıkları takip edilen hastaların sayısı (3,81) i bulmuştur. Bunların arasından ilâcını alamayacak kadar fakir olan (2,468) hastanın reçeteleri komite hesabına yaptırılmıştır.

Bu sayıdan ayrı olarak (247) yardıma muhtaç hasta şubeye bağlı arkadaşlar tarafında muayene edilmiş ve ekserisi talebe olan bu (247) hastanın ilâçları da kâmilen komite hesabına yaptırılmıştır.

Bu suretle 1938 yılı içinde komite tarafından muayene ettirilen hastaların sayısı (3,328) i ve reçeteleri komite hesabına yaptırılanların sayısı da (2,715) i bulmaktadır.

Sosyal yardım komitesi tarafından 1938 senesi içinde ilâç parası olarak (1,389) lira (10) kuruş sarfedilmiştir.

2 — Okuma levazımı yardımı :

Komite şehir ve köylerde okuyan yardıma muhtaç talebelere okuma levazımını temin etmek için birkaç senedenberi sarfettiği mesaiye bu senede d vam etmiştir. 1938 senesi içinde (7,000) parçası köy okullariyle eğitmenli köy okulları talebesine ve (8,176) parçası da Ankara mekteplerinde ve hapis evinde açılmış olan Halkevi kursupa devam edenlere olmak üzere (15,176) parça okuma levazımı tevzi edilmiştir.

Bunlardan (611) lira (32) kuruş kıymetindeki (2,096) parçası sosyal yardım komitesi büdcesinden alınarak tevzi edilmiş ve (13,080) parçası da komitenin temin etmiş olduğu okuma levazımı teberruatından dağılmıştır.

Bu suretle kitaplarını ve diğer okul ihtiyaçlarını teminden âciz binlerce talebe kitaplarına ve diğer okuma levazımına kavuşmuşlardır.

3 — Yardıma muhtaç talebelere yapılan para yardımları :

Memleketin her tarafından okuma hevesiyle Ankara'ya gelen ve burada zaruret içinde kalan talebenin yardım için komiteye vaki olan muracaatları her sene artmaktadır. Komite muracaat edenler arasında hakikaten muhtaç olanları ayırmakta ve onlara elinden gelen yardımı yapmaktadır. 1938 senesi içinde :

(360) talebeye muhtelif ihtiyaçları için (2,305) lira (30) kuruş,

(86) Talebeye yol parası olarak (669) lira,

(52) Talebeye okul masrafı olarak (403) lira,

(30) Talebeye giyecek parası olarak (207) lira,

(13) Talebeye kitap parası olarak (75) lira,

(5) Talebeye tedavi parası olarak (45) lira yardım yapılmıştır.

Bu suretle 1938 senesi içinde (546) talebeye (3,704) lira (30) kuruş yardım yapılmış bulunmaktadır.

4 — Zaruret içinde bulunan vatandaşlara yardım :

1938 senesi içinde :

(36) yardıma mühtaç vatandaşa (331) lira (50) kuruş,

(17) vatandaşa yol parası olarak (118) lira (50) kuruş olmak üzere (53) vatandaşa, (450) lira para yardımı yapılmıştır.

5 — Komite 1938 yılı içinde giyeceği olmayan (88) talebeye giyeceğini almış ve bunun için komite tarafından (422) lira (60) kuruş sarfedilmiştir.

6 — Umumî zafiyetleri dolayisiyle prevantoryuma gönderilmeleri icabeden iki talebe prevantoryume gönderilmiştir.

7 — Kızılay Ankara merkezi ile senelerden beri devam eden iş birliğimiz son sene içinde de devam etmiştir. Komitenin polikliniği Kızılay Ankara Merkezi'nin idare ettiği Şefkat yurdunda açılmış, orada barınan orta tahsil talebesinden (40) talebeye okuma levazımı ve diğer ihtiyaçları için imkân nisbetinde yardımlar yapılmıştır.

8 — 1938 senesi içinde ikisi İsmet İnönü kız enstitüsü öğretmen kısmında, ikisi Bursa'da maarif cemiyeti kız lisesinde ve biri Trakya umumî müfettişliği talebe pansiyonunda olmak üzere beş yardıma muhtaç talebe komitemiz hesabına tahsillerine devam etmişlerdir. Bunların taksitleri için son bir sene içinde komite tarafından (556) lira (68) kuruş sarfedilmiştir.

9 — Komite son sene içinde Orta, Lise, Yüksek ve meslek okullarından (31) yardıma mühtaç talebeyi daimî surette himayesi altında bulundurmuş bunların yeme, yatma ve okumalarile alâkadar olmuştur.

10 — Yardıma muhtaç (9) talebenin (258) yalak ve (237) yemek paraları olan (165) lira (5) kuruş komite tarafından ödenmiştir.

11 — Kimsesiz sekiz talebenin barındıkları yerlerin kirası olan (135) lira komite tarafından ödenmiştir.

12 — Komitenin ilk tahsil yaşındaki talebeleri için tatil aylarında faaliyette bulundurmakta olduğu çocuk okuma odası bu sene de talebenin istifadesine açılmış ve talebenin yeniden geniş bir alâkasiyle karşılanmıştır. Bu yaz çocuk okuma odasına devam eden küçüklerin sayısı (2,805) i bulmuştur.

13 — 1938 yılında da küçük yaştaki mektep talebelerinin istifadeleri için haftada bir gün karagöz ve sinema seansları tertip edilmiş ve binlerce mektep talebesi terbiyevî karagöz oyunlarından ve sıhhî ve içtimaî filmlerden faydalanmıştır.

14 — Ankara hukuk fakültesi talebe cemiyetinin yardıma muhtaç fakülte talebeleri için açmış olduğu talebe yurduna (200) liralık bir yardımda bulunmuştur.

15 — Bütün memleketi büyük bir teessüre sokan Kırşehir ve havalisindeki yer sarsıntılarında yuvalarını kaybeden vatandaşlara bir yardım olmak üzere Halkevi'nde komite tarafından üçü temsil, biri konser ve diğeri Sinema ve karagöz olmak üzere beş müsamere tertip edilmiş ve bu müsamerelerin safi hasılatı olan (916) lira (14) kuruş bu maksada sarfedilmek üzere Kızılay genel merkezine teslim edilmiştir.

16 — Ankara'da mevcut bütün sosyal yardım müesseseleri verdikleri balo ve müsamereler için evimizin salonlarından istifade etmişler ve muvaffak olmaları için komitemizin yardımını görmüşlerdir.

17 — Büyük müessesemiz olan Türk hava kurumu'nun Ankara merkezinde evimize mensup arkadaşlar daha verimli bir mesai sarfetmişlerdir.

18 — Ankara parti teşkilâtı ile birlikte zehirli gazlardan korunma için muhtelif konferanslar tertip edilmiş ve bu arada millî filmler de gösterilmiştir.

19 — Evimiz salonlarında 1938 yılı içinde (29) yeni çiftin nişan ve düğün törenleri yapılmıştır.

20 — Yardıma mühtaç birçok talebe komitenin delâleti ile şehrimiz hayırseverleri tarafından geydirilmiştir.

21 — Komite son sene içinde de kendisine müracaat eden birçok işsizlere iş bulmuş ve birçok vatandaş bu suretle iş sahibi olmuştur.

22 — Komite yukarıda yazılı işler için Halkevinin alâkalı komiteleriyle müşterek çalışmalarda bulunmuştur.

23 — Ankara'da mevcut bütün sosyal yardım müesseseleriyle sıkı bir temas halinde çalışılmıştır.

24 — Komite 1938 senezi içinde yardıma muhtaç mektep talebelerine tevzi edilmek üzere (13,114) parça okuma levazımı temin etmiştir.

25 — Komitenin 1938 yılı içinde varidat temini için yapmış olduğu balo, konser ve müsamerelerden hasıl olan safi varidat (3,916) lira (64) kuruştur.

26 — Komite bu varidata ilâveten Halkevi bütçesinden yapılan yardımlarla yukarıda yazılı yardımları başarmaya çalışmıştır.

27 — Diğer senelerde olduğu gibi 1938 senesinde de komite tarafından hiçbir idarî masraf yapılmamış ve temin edilen bütün yardımların tamamen sosyal yardım sahasındaki mesaiye sarfedilmesine çalışılmıştır.

Halkevleri'nin diğer şubelerinden birkaçının daha çalışmalarına, bu kısa sütunlarda birer küçük yer ayırabileceğiz :

Köycülük şubelerinin daima faaliyette olduğu ve her fırsatta köy gezilerinin daha sistemli ve yararlı olarak tekrarlandığı görülmektedir. Yeni ve verimli gezilerini haber aldığımız Evler arasında bu defa da Muğla ve Sandıklı ve Siverek Halkevleri'nin adını anıyoruz.

Birçok Halkevleri'nde söz, yazı, temsil, musıkî gibi hernevi telkin ve irşat vasıtasından faydalanılmakta, halkın ruhuna yeniliklerimizi ve inanlarımızı sindirmek için, hiçbir fırsat kaçırılmamaktadır. Vezirköprü Halkevi'nin iki ay içinde 20 den fazla konferans verip şiir okuduğunu rastgele bir misâl olarak kaydedelim.

Köycülük çalışmalarından bahis açmışken; Ankara ve İzmit Halkevlerinin köy tetkikleri için hazırlamış oldukları rehber ve kütülükleri takdirle anmadan geçemeyeceğiz.

Köyün tarih ve coğrafyasından âdet ve ananesine kadar hernevi durumundan haber verecek şekilde tertip olunmuş suallerin karşılığı o köyü gezen üyelerce doldurulduğu zaman; o köy, Halkevi'nce ve bu arşive her müracaat edince hakkıyle tanınmış olacaktır. Ankara Halkevi bu kütülüklerin ne şekilde tutulacağı hakkında bir de kılavuz neşretmiştir.

Bunlar da gösteriyor ki: Halkevliler, köye gelip geçici bir misafir, bir turist gibi değil; Evine halıhatır sormaya gelen, yıllardır ayrı kaldığı sılaya kavuşan oğul gibi gitmekte ve beraberlerinde maddî ve manevî devâ ve çare götürmektedirler; Halkevliler, köyü bilmeyi, köyden birşeyler öğrenmeyi de kâr ve vazife saymaktadırlar. Yıllardır gelip geçenlerin yalnız görüp dudak bükmek, yabancı sayıp savuşmak, soyup soğana çevirmek için gelişlerine alışmış ve artık köyünden ve seviyesinden olmayan insana açılmamayı, yaklaşmamayı şi'ar edinmiş realist ve cefakeş Türk köylüsü de Halkevliler'in yalnız köye birşey vermek, köylüye yararlı olmak arzusiyle geldiklerine inanmaya başlamış; onlara bağrını açmış ve onlarla kaynaşmaya başlamıştır.

B. KEMAL ÇAĞLAR

F İ K İ R H A Y A T I

BİR OKUYUCUNUN NOTLARI

NAHİD SIRRI

Bir Sürgün

Daha evvel *Ulus*'da tefrika edildikten sonra geçen yıl kitap halinde intişar etmiş olan *Bir Sürgün* romanını şimdiye kadar okuyamamış olduğuma ve ondan böyle geçikerek bahsedişime müteessirim. Çünkü Yakub Kadri Türk edebiyatının bu son otuz yıl içinde kazandığı iki üç hakikaten cins romancıdan biridir ve sadece bu işin tekniğine sahip olarak dar bir hayat çerçevesi içinde ancak birkaç kişiyi yaşatmakla iktifa etmemiş, şimdiye kadarki bütün romanlarının hepsinde birer âlem ve devir tasvir ve tahlil etmekle de muktedir olmuştur. *Hüküm gecesi* ittihat ve terakkıyi *'Nur baba* tekyeyi, *kiralık konak* yeni devirde eski devir mensuplarının sukutlarını *Sodom ve Gomore* mütareke devrinin İstanbul'unu *yaban*, Anadolu köyünü ve *Ankara* bu şehrin millî mücadele esnasındaki destanî ruhıyle bu ruhun zaferi müteakip refah ihtirasları ile bayağılaştığını tasvir etmiş olduğunu görseler Yakup Kadri bu otuz yılın adeta tarihini yazmış denebilir. İsminin de delâlet eylediği vechile bu son romanında ise, ancak çocuk denecek bir yaşta idrak etmiş olduğu zamana uzanacak ve Sultan Hamit devrinde bir takım kimselerin Avrupa'ya ve Mısır'a kaçup başta Paris olmak üzere muayyen birkaç merkezde vücude getirdikleri âlemlerin tarihini yazacak.. yazmış zan ediyordum. Bu bakımdan, cins bir kalemin eseri olmak itibarile şimdiki şeklinde de insanı lâkayt bırakamayan roman benim için bir sukut-ı hayal oldu. Zira bu *Bir Sürgün* kitabının kahramanı olan Doktor Hikmet, edibin ilk eseri olan *bir Serencam* adlı ciltteki *yalnız kalmak korkusu* adlı hikâye kahramanı gencin hemen tamamile eşidir. O her nasılsa Paris'e gelerek birdenbire kendini muazzam şehrin içinde yalnız, feci bir şekilde yapyalnız bulmuş ve nasıl ilk rastgeldiği kaldırım alüftesini yine yalnız kalmaktan korkup artık bir daha bırakamamışsa; bu doktor Hikmet de bir gece kendisine musallat olan ayni cins bir nazeninden sabahleyin kendisi uykudan uyanmadan saat ve cüzdadını aşırıp gözden nihan olduğu için kurtulacak ve fakat bir iki derece yükseğinden Rate şair Lavalierin kızı Arlett'e bağlanacak ve onunla izdivaç edip günün birinde kolunda bir Madam Arlette Hikmet Beyle avdet etmeyişi sade babasının gönderdiği parayı fevkalâde kısmak mecburiyetinde kalmış olduğunu haber alan Paris'li kızın kendisini derhal terketmesinden ileri gelecektir. Bundan sonra ciğerleri çok zayıf olan Doktar Hikmet'in kendisini yanına almış bir yahudi mahalle doktorunun apartmanında hayata veda edişini ise, eser için bir yama, belki dramatik ve kuvvetli bir hatime vermek arzusile tertip edilmiş bir çare sayabiliriz.

İşaret ettiğim küçük hikâye kahramanındaki yalnız kalmak korkusu ne kadar daha kuvvetli ve müessir bir şeydi.

Yakub Kadri, geniş ve zengin bir mevzuu sadece mariz ruhlu ve birdenbire teverrüm edip ölen âciz bir İstanbul çocuğuna hasrettirmek suretile ziyan etmiş. Mısır hidivliği tahtını İs-

mail Paşa rüşvet ve hediye ile kendi evlâdına tahsis edince Mısır veliahtliğini Osmanlı inkılâbcılığı ile değiştirmiş Mustafa Fazıl paşanın davet ve parasile Abdulaziz zamanında başlayan bu Avrupa'ya firar ve oradan istibdat aleyhine gazete ve mecmua vasıtasile çalışmak hareketi; Sultan Hamit zamanında büsbütün revaç bularak bazısı hakikaten vatanperver ve bazısı şarlatan ve dolandırıcı birçok adamlar az evvel dediğim gibiençok Parise dolmuşlar ve en çok birbirlerine düşmekle beraber Abdulhamit rejiminin sukûtunda azçok bir tesirde yapmışlardı. Baştaki birkaç sahife müstesna tamamile Fransa'da geçen *Bir Sürgün* romanında bu sürgün ve firarîlerden ancak Ahmet Rıza Beyle Ali Kemal bir kere geçici birer gölge halinde sahifelere aksediyorlar. Firarîler arasındaki mnhtelif ceryanlara ve türkiyat sefaretle firarîler arasındaki münasebetlere dair hiç birşey yok. Hatta Sultan Hamit idaresine ve bu idareye yıkmakla tahakkuku umulan şeylere, biz ancak Doktor Hikmet birkaç rus ihtilâlcisiyle bir defa konuşuyor da bunların uzun ve güzel nutuklarile muttali oluyoruz.

Bari bunları Abdülhamit idaresine isyan edip Paris'e gelen ermeni ihtilâlcilerinden dinleseydik! Buna mukabil, otuz kırk sene evvelki Paris'e fakir sanatkârlarile zevahirfuruş kibarlarına dair - birçok Fransız roman ve piyeslerinde zaten görmüş olduğumuz malumat ve tafsilâta raslıyoruz. Eserde canlı birer sima olarak karşılaştığımız tek iki kişidir ve bunlar hakikaten kudretle tasvir edilmiş bulunuyorlar. Biri Pire'de Hikmet'in karşısına çıkan ve ayak yoluna giderken *Abdülhamid'e gidiyorum* deyecek kadar müfrit bir hürriyetperver ki, ağlebi ihtimal bir casus ve muhakkak bir dolandırıcı. Romanda Ragıb Bey adını taşıyan ve Mısır prenslerinin bir nevi muakkibi olan diğeri ise, uzun yıllardanberi Paris'te ve halis Istanbul'un kenar mahallesindeki bir ev gibi tefriş ettiği apartmanında mukim bir zattır ve sanıyorum ki hâlâ Paris'te hep ayni hayatı imrar etmektedir. Halbuki, biz bütün o firarîleri güzel ümitleri, makam ihtirasları, hiyle ve dalavereleriyle ve iyileri, kötüleri ve sersemleriyle, kaçıp gelenleri, dayanamayıp gidenleri, vatanperver gelip casus kesilenleri ve hepisile temaslar edip belki hepsini elde bir kukla gibi kullanan Osmanlı sefaretiyle beraber, tamamen görmeliydik. Bunları göstermediğine ve Paris hakkında bilmediğimiz birşey söylemediğine göre, bizi Yakub Kadri ancak Doktor Hikmet'in kuvvetli şahsiyetiyle alâkadar edebilirdi. Fakat Sultan Murat mabeyncilerinden Ruşenî Bey'in oğlu olduğu için İzmir'e sürülüp oradan kitap ve mecmuaların kendisine tanıttığı Paris'in hülyasiyle Fransa'ya kaçan, zayıf ruhu ve bönce kafasiyle orada sukut-ı hayale uğrayan, nihayet içinde herkesin, herkesin hodgâm olarak tasvir edildiği bu koca Paris'te, bu koca Paris'in yegâne iyi adamı olduğu biraz zahmetsiz ilân edilmiş bir yahudi doktorun evine sığınıp otuzuna gelmeden can veren bu doktor Hikmet; konak yavrusu İstanbul evinden gurbet illere düşmüş bir toy ve boş delikanlıdan başka birşey değil. İçinde baştan başa Paris ve fransızlar tasvir edildiği için edebiyatımızda dekorunu tamamiyle bir ecnebi diyarı teşkil eden hemen hemen ilk roman olmak gibi bir hususiyeti bulunan bu *Bir Sürgün*, sadece zayıf bir adamın çok fena biten bir çocukluğunun hikâyesinden ibaret kalmış gibidir. Ve bu Kakub Kadri derecesinde kudretli bir sanatkârdan tamamiyle olgunluk çağında vermesi istenecek bir iş sayılamaz.

Eserin asıl hüviyet ve kıymetine taallûk etmeyen bir noktaya da işaret etmek isterim ki, o da esasen fireıkce kelimeleri daima fazla kullanmış olan Yakup Kadri'nin bu sefer muhaverelerde eşhasına bazan satırlarca fransızca konuşturmasıdır. Fransızca bilmeyenlerin vaziyetlerini düşünüyorum fakat bu cümleler acaba kitap için sadece bir snobisma olmamış mıdır? Çünkü eserinde hemen hep fransızca konuşan mahlûkatının sözlerini türkceye çeviren Yakup Kadri fransızca olarak bıraktığı şeyleri de hemen kâmilen bizim dilimizle ifade edebilirdi: ve fransızca olarak bırakılan şeylerin belki hiçbiri türkçe ile söylenemez şeyler değildi. Ve bu şekle ikinci sınıf bile ve mondanité meraklısı hikâyecilerimiz heves ederlsrse verecekleri mahsulleri düşünmekten ürküyorum.

Tenkit Hudutları

1897 de Paris'de ilk defa olarak temsili bir sanat hadisesi değil bir cihan vak'ası ehemmiyetini kazanmış olan *Cyrano de Bergerac* piyesi bu sene Komedi Fransez'in repertuvarına girdi. Ve bu münasebetle, çok güzel konuşan ve pek çirkin bir adamın sevdiği ve sevgisini ummamadığı bir kadını güzel ve ahmakça bir delikanlı hesabına ve söz söyliyenin delikanlı olduğunu kadına zannettirerek zekâ ve belagatile teshir etmesini tasvir eden, söz hünerlerinin de en harikulâdelerini ihtiva eyleyen bu piyesin Komedi Fransez repertuvarına alınabilmesi için, tiyatronun şimdiye kadar çok gayret sarfetmiş olduğu halde ancak şimdi muvaffak olabildiği yazıldı. Çünkü edebiyat ve sanat kıymetleri yüksek bütün Fransız piyeslerini Komedi Fransez temsille mükellef bulunduğu bunlar da beşe ona münhasır olmayıp yüzlere baliğ bulunduğu için, onun oynamak isteyeceği yeni ve kıymetli piyesleri müellifleri bu sahneye vermeğe pek de yanaşmazlar ve çünkü komedinin repertuvarına giren bir piyes Paris'de başka bir sahnede oynanamaz. Halbuki, büyük rağbet kazanmış bir piyesin hususî tiyatrolarda senelerce üstüste yüzlerce defa temsil edilmeleri gayri vaki bir keyfiyet değildir. Edmond Rostand'ın veresesiide Cyrano'yu başka sahnelerde kim bilir kaçyüz ve belki kaç bin defa seyrettirdikten sonra, maziye ait sanat eserlerinin Panteon'u olan Komedi Fransez'e teslim etmeğe razı olmuş bulunuyorlar.

Pek eski bir şair olan Cyrano De Bergerac'vi, eski kitaplarda unutulmuş ve uyumuş çehresine biraz gülünç hatlar ilâve etmekle beraber harikulâde bir kahraman şeklinde yaşatan bu piyes, Fransa'nın bünyesinde rağşeler halk etmiştir. Ve bu defa, en son yılların, hele en son yılın vekayiile gururu sarsılan fransız, birkaç yıldır seyredememiş olduğu bu piyese kendi havaî taraflariyle beraber merdliğinin, cesurluğunun, feragatkârlığının bir abidesile karşılaşmış ve fransız lisanının seferber edilmiş bütün kelimelerini ve bu kelimelerle vücude getirilen bütün söz ve sanat hazlarını dinlemiştir. Fransız matbuatı temsile ait tafsilât ile dolu. Fakat işte bir münekkıt, isminin size hiç birşey söyleyemiyeceği kadar az tanınmış bir münekkıt Thierry Maulnier, *Action française* sütunlarında şöyle yazmış: *"Rostand fransız edebiyatının tarihinde ne mühim bir mevkie, ne ehemmiyetsiz bir mevkie ne büyük bir yere, ne küçük bir yere ne gayrikabil-i münakaşa bir yere, ne de münakaşalara uğrayan bir yere maliktir. Orada hiçbir yere sahip değildir. İsminin teleffuz edilmesi icap etmez."*

Cyrano'dan başka ve en meşhurları *L'Aiglon* ile *Chantecler* olmak üzere birçok manzum tiyatro yazmış ve bunlarla Victor Hugo'un bile sahnede kazanamadığı zaferleri tatmış olan *Rostand* için, çok talii vardı ve piyeslerinin Coquelin ve Sarah Bernhardt gibi harikulâde iki sanatkâr tarafından oynanmaları da mazhariyetlerinin en büyüklerinden biri olmuştur denebilir. Fakat hiçbir edebiyat tarihinin anmaktan vâreste kalmadığı ve kalmayacağı bir isim hakkında bu satırlar tenkidin ukalâlık ve mecnunluktan ibaret bulunduğunu arada bir isbat etmek isteyenlerin dosyalarında, naklettiğim bu satırlar önemli bir yer işgal etmeğe layıktırlar. Münakkidimiz yok deye pek te ah vah etmeyelim mi dersiniz....

Karel Çapek

Bu yakınlarda ve hayatının en **olgun** çağında kırk sekiz yaşında olarak uzun bir hastalığı müteakıp ölen Karel Çapek, Çek edebiyatından memleketimize şöhreti yegâne erişmiş olan isimdi. Darülbedayi onun belki en meşhur bir piyesini oynamıştı: Kullanılmak üzere insanlar elile halkedilmiş sun'î insanların birer ruh iktisab edip hakikaten insan olmak ihtirasile isyanlarını tasvir eden *R. U. R.* piyesi.

Şahsan da, bundan on yıl kadar evvel, onun İngiltere'ye yapmış olduğu bir seyahatın hakikaten latif bir istihza ve keskin görüşlerle dolu hikâyesini ihtiva eden kitabı için yazmış olduğum makaleyi hâlâ musib bir hareket saymaktayım. Ve o zamandanberi bir daha göremediğim bu eserin yer yer insana âdeta Voltaire'i okumak zannını veren müstehzî ve çok cazip zekâ lem'alarını tamamen hatırlamakta bulunuyorum. Çapek'in ismini Çekler için ebediyen ununtturamayacak en mühim eseri ise Masaryk *ile muhaverler* adlı kitabıydı. Şimdi eski gurur ve kudreti kalmayarak Almanya'nın bir peyki haline gelmiş olsa bile yirmi yıla karip bir müddet Avrupa'nın göbeğinde en sağlam devletlerden biri manzarasını arzetmiş olan Çekoslovakya'nın kurulmasında en büyük rolü oynamak şerefini daima muhafaza edecek olan bu âlim ve fazıl vatanperverin hayatını, mesaisini ve yüksek düşüncelerini anlatan bu eser, hakikaten güzel ve mühim bir kitaptır ve her yerde her münevverin okumasına değer ve fransızcaya da itina ile tercüme edildiği için dilimize de nakli temenniye layıktır.

Karel Çapek tiyatro haricinde ve gazetecilik sahasında da velut ve kuvvetli bir muharrir, Çek tiyatrosunun ise Çekoslovakya haricinde en fazla bilinen ve oynanan bir piyes müellifiydi. Bizim sahnemize de gelen *R. U. R.* dan gayri birçok eserleri bilhassa Alman sahnesinde muvaffakıyet kazandığı gibi hâlen de Paris'te bir piyesi taşıdığı "Ana„ adı *İçinde yaşadığımız devir*'e tebdil edilmiş olduğu halde oynanmakta bulunuyor. Bununla beraber kendisini beğenmeyerek hele şiir unsurundan mahrum olmakla itham edenler çokmuş. Fakat tiyatro tekniğine ve sahne icablarına tam vukuf sayesinde seyircileri heyecandan heyecana sürükleyebilen tiyatro müellifleri daima şair ve sanatkâr olmayıp sadece usta olmakla beraber itham edilmişlerdir. *R. U. R.* piyesinde münhasıran bir makine kalmağa isyan eden robotoların bu isyanında yeni bir şiir unsuru yok muydu? Bu şiiri inkâr etmek, bir bahar sabahında kırların güzelliğini tasvir eden ressamın tablosunda derhal farkedilen güzellikten bilmem kaç katlı binalardan mürekkeb bir Nevyork ufkunu tersim eden ressam tablosunun mutlaka mahrum olacağını iddia etmek gibi olmaz mı? Her devrin, her mevzuun ve her sahnenin hususi bir güzelliği ve şiiri olabilir. Karel Çapek'in ölümünün bana verdiği bir başka düşünce ise küçük milletlerin kendi dillerinde yazan kudretli insanlar çoğaldıkça ve bunların her tarafta kendilerini tanıtmaları imkânları arttıkça edebî kültürün ne kadar güç ve âdeta imkânsız bir hale gelmekte olduğudur. İki asır evvel münevver Avrupalı için hemen sadece Fransız edebiyatını bilmek icabederken İngiliz ve Alman edipleri, İtalya ve Rusya edipleri birbirini takiben bilinmesi zaruri ve mecburi birer hüviyet kazanmışlar ve bilâhere İsveç, Norveç, Amerika ve sair milletler de bilinmesi ve okunması elzem olarak ilân edilen edebiyatlara sahip kesilmişlerdir. Harp silâhlarının dehşeti birgün harbi ortadan kaldıracak dendiği gibi zengin edebiyatların sayısız hale gelmesinin de belki birgün herkese kendi öz edebiyatını okumak ıztırarında bırakacağı söylenebilir.

Tharaud biraderler

Bu sütunlarda vefatından bahsetmiş olduğum Josef Bédier'in yerine, daima beraber yazan ve hattâ yazarken müfred mütekellim sigasını kullanmak gibi bir tasannuu ihtiyar eden iki Tharaud biraderden büyüğü, Jérôme, rakibi olan şair ve bilmem kaçıncı defa olarak bedbaht namzed Fernand Grech'i yenerek intihab olundu. Taşrada ve 1874 de doğmuş olan Jérôme Tharaud, yüksek tahsilini Paris'te yaptıktan sonra Budapeşte üniversitesine fransızca lektör'ü olarak gitmiş, Paris'e avdetinden bir müddet sonra da meşhur edib ve poletikacı Maurice Barrés'in yanına kâtip girerek on yıl bu hizmette bulunmuştur. Biraderi Jean'la başladıkları yazı hayatında marufiyet ve muvaffakıyetini *Meşhur muharrir Dingley* adlı romanlarının 1906 da Goncourt mükâfatını kazanması temin eylemiş. Dediğim gibi müfred mütekellim sigası kullanacak derecede kari huzuruna beraber ve ayrılmaz şekilde çıkan bu Tharaud biraderlerin müşterek imzalarını havi ve müteaddit cildlerde, plân, bilgi, fikir ve üslûb bakımlarından hangisinin hissesi çok ve hangisinin bilgisi daha yüksek ve hangisinin üslûbu daha güzel? Ve bu iki birader ayrı ayrı yazsalar hüviyetleri ve şahsiyetleri ve mevkileri ne olurdu ve ne olur? Nihayet akademiye kim bilir, belki de öteki daha müstehak değil miydi? Bunları kestirmek kabil değil. Böyle hesaplara geçerek iki kardeşin verdikleri yekûnu bir haylı kabarık eserlerin tetkikini tercih edersek, diyebiliriz ki bu müteaddit eserlerde tabir caizse coğrafî bir ruh hakimdir. En çok seyahat ve gazetecilik tarzında yazmış olan Tharaud biraderlerin roman vadisindeki kitaplarında bile uzak memleket dekorları veya Fransız olmayan insanlar ve kahramanlar görülür: Uzak müstemlike neferinin askerlik hayatını tasvir eden *Samba-Diouf'un Cevelânı* gibi. Röportaj ve gazetecilik eserlerinin umumî hüviyeti olarak göstermek mümkün olan ve hatta Jérôme'ı bu defa Cibuti'ye gitmek üzere İtalyadan geçmek isterken de faşist rejimi tarafından hudut haricine çıkarılan bu Tharaud kardaşların eserlerinde, dünya yahudileri ve yahudilik mes'eleleri de büyük yer işgal etmektedir. Bunu Jérôme'ın musevîsi çok memleketlerden biri olan Budapeşte de geçirdiği zamandan gelme bir alâka saymak mümkündür. Bizim Balkan harbinde İşkodra'nın oynadığı rol ve gördüğü günlere de bir cilt tahsis eden ve bu defa Çin ve İspanya harplerine dair eserler vermiş olan Tharaud'ların en çok avdet ettikleri mevzulardan biri de Fas'tır. Ve orasını hakikaten kudretle tasvir eden eserler yazmışlardır. Fas kıtası kendilerini islâmiyetin mazisini tetkike de sevketmiş ve islâmlığın istilâ devrine dair bir eser vücude getirmelerine saik olmuştur. Hatay davamıza karşı takındıkları vaziyet ise Türkiye'nin haklı hiddetini celbedecek mahiyettedir. Fakat fransız ediplerinin kıymetlerini tayin ve tetkik ederken bize karşı gösterecekleri muhabbet ve hatta Fransa'nın hakikî menfaatlerini takdirde ızhar edecekleri isabetin bir hissesi ve tesiri olamaz. Ve binaenaleyh bizim bu hareketlerinden dolayı Tharaud biraderlerin edebî değerlerini inkâra gitmekliğimiz elbette doğru olmaz. Onlar çok temiz bir dille yazan canlı, hareketli, bazan acı ve bazan müstehzî tasvirlerle dolu eserler vermişlerdir. Bu eserler arasında dilimize tercümeye lâyık olanları da vardır. Fakat şunu da tabiî ilâve edebiliriz ki, eğer fransız akademisi en büyük fransız ediplerini ihtiva ediyorsa Jérôme Tharaud oraya girmese de olabilirdi. André ve Claudel, Romain Rolland'dan Gide'den Colette'den evvel girmekte elbetteki haddi değildi..

Rus tarihine dair bir fıkra

Bilhassa küçük mevzular ve şahıslar vasıtasile bütün bir âlem canlandıran fransız müverrihi *G. Lenôtre*'un *Revue*

de Paris'in son nushasında not ve hatıraları intişar etmeğe başlamış. Bunların içinden bir parça, eski rus rejim ve zihniyetine o kadar büyük bir ışık getiriyor ki, buraya kaydetmekten gendimi alamadım. Çar ikinci Alexandre'ın oğlu ve rus tahtına kendisini şimdi vâris ilân etmekte olan delikanlının dedesi Grandük Vladimir'in Paris'e bir ziyaretinde Lénôtre kendisine bazan tarihî yerlerin ziyaretinde delilik etmiş ve hoş sohbet bir adam olan Grandük fransızla konuşurken, daha bazı hoş fıkralarla beraber, dedesinin büyük annesi olan meşhur ikinci Katerina'ya ait şu menkıbeyi hikâye etmiş:

İkinci Katerina ismi yazılmadığı için F diye anacağımız büyük ve kudretli bir asılzadeyi sevmezmiş. Adamı tahkir için küçük köpeğine de aynı F ismini vermiş. Birgün köpek F ölüyor. İmparatoriçe bir mabeyinci çağırarak *"F yi bana doldurtun ve getirin"* diye emir veriyor. Mabeyincinin hafızası mı perişan yoksa köpek F nin mevcudiyetinden haberi mi yok, burası malûm değil. Fakat doğruca asılzade *F* ye giderek emrihümayunu tebliğ ediyor. Adam itiraz ve isyana asla cüret etmeyerek boyun eymekle beraber, bazı işlerinin tesviyesi için, bir lutf-ı mahsus olmak üzere kendisine üç gün müsaade ihsan edilmesini mabeyinci vasıtasile imparatoriçeden reca ediyor. Mabeyinci yine "merhametli ve cesur" imiş. Emri derhal icra ettirmeğe kalkamayrak saraya dönüyor ve keyfiyeti büyük Katarin a'ya arzedince imparatoriçe sakinane: *"Asılzade F yaşasın, doldurulacak olan F bu defa ölen köpek F dir"* mukabelesinde bulunuyor. Çarların iktidarları, bu iktidarları kullanma tarzları ve her tabakadaki teb'alarının tahammül ve tevekkülleri hakkında bu menkıbe, birkaç yüz sahifelik eserlerin veremeyeceği kadar esaslı ve kuvvetli bir fikir veriyor sanırım..

BİBLİYOGRAFYA

KİTAPLAR VE MECMUALAR

Vakıflar Dergisi, Vakıflar Umum Müdürlüğü neşriyatı, s: 1 (metin hariç 311 resim, 28 plân, 10 tablo), Is. Cümhuriyet matbaası, 1938. 192 sahife, 300 kuruş.

Vakıflar Umum Müdürlüğü birkaç sene içinde, çoğu Türk medeniyetinin birer şaheseri sayılacak vakıf binalarını tamir ettirmektedir. İhmalin veya itinasızlığın metrük ve mühmel bıraktığı birkısım binalar da etrafları açılarak, muhitleri için bir ziynet, bir kıymet hâline getirilmektedir.

Vakıflar Umum Müdürlüğü, vakıf müessesesinin tarih, içtimaiyat ve sanat bakımından ilmî tetkiklerine de yol açarak imar hizmetini geniş bir kültür hizmeti hâline çevirmektedir. Cümhuriyetin onbeşinci yıl dönümünde neşredilen büyük hacimde 160 sahife türkce, 32 sahife fransızca metinle 311 resim 28 plân ve 10 tabloyu havi *Vakıflar dergisi*nin ilk sayısı ise, bize vakıflara ait ilmî çalışmaların ilk unsurlarını vermektedir. Gayri muvakkat olarak neşredileceği bildirilen derginin bu sayısında *Prof.* Dr. Fuad Köprülü, ***vakıf müessesesi ve vakıf vesikalarının tarihî ehemmiyeti*** başlığı altında ilk makaleyi yazmıştır. İkinci makale İstanbul'da Fransız Arkeoloji Enstitüsü direktörü Albert Gabriel'in ***tarihî Türk âbidelerinin tamiri ve ihyası*** başlıklı yazısıdır. Bu makaleye ilâve edilerek kuşe kâğıt üzerinde neşredilen ondört resimde tamir edilmiş ve edilecek vakıf âbideler gösterilmektedir.

Dr. Süheyl Ünver'in ***büyük Selçuklu imperatorluğu zamanında vakıf hastahanelerin bir kısmına dair*** unvanlı yedi sayfa tutan yazısına da on resim ve kroki ilâve edilmiştir. Topkapı sarayı müzesi Tahsin Öz, ***Sulan Ahmet camii*** unvanlı yazısında camiin yapılış tarihine temastan sonra içindeki yazı ve çini tertibatını tetkik etmiştir. Bu mevzu için de dergiye on dört resim konulmuştur. Türk ve islâm eserleri müzesi direktörü Abdülkadir Erdoğan, ***Silivrikapıda Hadım İbrahim Paşa camii***ni beş sayfa içinde izah etmiş ve dergiye bu camie ait yedi resim konulmuştur. M. Cevdet'in, ***Sivas darüşşifası vakfiyesi*** ve tercümesi dört sayfa ve Tıp Tarihi Enstitüsü direktörü Dr. A. Süheyl Ünver'in ***Fatih külliyesine ait diğer mühim bir vesika*** adlı yazısı da yedi sahife tutmaktadır. Abdülkadir Erdoğan'ın ***Kuran tercümelerinin dil bakımından değerleri*** başlıklı beş sahife tutan yazısına on dört resim ve mimar A. Saim Ülgen'in ***İznikte Türk eserleri*** on yedi sayfalık etüdüne doksan resim ve kroki yine Dr. Süheyl'in ***İstanbul'un zaptından sonra türklerdeki tıbbî tekâmüle bir bakış*** unvanlı on bir sayfalık tetkikine on üç resim ilâve edilmiştir.

G. S. A. Türk Tezyinî Sanatlar Şubesi çini nakışları öğretmeni Feyzullah Dayıgıl'ın ***İstanbul camilerinde lâle*** unvanlı sekiz sayfa tutan yazısına 133 şekildeki lâle tezyinatını gösteren 10 tablo eklenmiştir. Halim Baki Günter, A. Saim Ülgen ile birlikte ***Fatih cami'i*** hakkında onüç sayfalık bir etüt hazırlamışlardır. Bu yazı için de dergiye 71 resim ve 3 plân konulmuştur, Halim Baki Günter'in, ***Türk Vakıfları ve vakıfiyeler*** başlıklı yirmi yedi sahifelik geniş tetkiki için de dergide 78 resim bulunmaktadır. Prof Dr. Fuad Köprülü, ***Vakfa ait tarihî ıstılâhlar meselesi*** başlıklı yazısında Muarrif ke-

limesinin oldukça geniş bir izahını yapmaktadır.

Vakıflar dergisi'inne bir iktibaslar bir de bibliyografi kısmı vardır. Birinci kısma *Azerbaycan vakıfları* ve *Orta Asya'da arazi meselelerine dair üç vesika* başlıklı rusçadan tercüme edilmiş iki uzun tetkik konulmuştur.

Bibliyografi kısmında da Prof. Dr. Fuad Köprülü, *Ebulgazi Yulbars Bahadur Han* namına tanzim edilmiş bir yarlığa ait İsveçli bir âlimin eserini tahlil etmektedir.

Vakıflar dergisinin fransızca kısmına Fuad Köprülü'nün imzasını taşıyan mecmuanın baş yazısiyle Albert Gabriel'in ve mimar A. Saim Ülgen'in yine derginin bu sayısında çıkan makalelerinin tercümesi konulmuştur. Bu dergiyle Türk kültürüne hakikaten Vakıflar Umum Müdürlüğü büyük hizmetler vadetmektedir. Gelecek sayıların da ayni kıymette olacağı şübhesizdir.

Fatih Mehmet II. Vakfiyeleri, Vakıflar Umum Müdürlüğü neşriyatı No. 1. Ankara, 938, 344 sahif. 200 kuruş.

Vakıflar Umum Müdürlüğü 344 büyük sayfada *Fatih Mehmet II vak fiyeleri*ne ait vesikaları neşretmiştir. Eserde bu vesikalar tavsif edildikten sonra türkçe vakıf vesikasının faksimilesi, Türk harflerine çevrilmiş şekli, endeksi, Eyup vakfiyesinin faksimilesi, tercümesi neşredilmekte ve Eyup zaviyesi vakfiyesinden örnekler verilmektedir.

Umum Müdürlük arşivinde bulunan diğer vakfiyeleri peyderpey neşredeceğini bildirmektedir.

EDİRNE VE YÖRESİ ESKİ ESERLERİ SEVENLER KURUMU NEŞRİYATI

Trakya Umumî Müfettişi General Kâzım Dir İzmirde Vali iken *İzmir ve havalisi âsarıatika muhipleri cemiyeti* adıyle bir müessesenin kurulmasına muvaffak olmuştu, bu müessese İzmir çevresinde Milet, Bergama, Efes, Didim harabelerine ve İzmir müzesine ait türkce, fransızca birçok eserler neşretmiş ve memlekete faydalı bir kültür uzvı olmuştur.

General, Trakya Umumî Müfettişliğinde de *Edirne ve yöresi eski eserleri sevenler* kurumu adıyle bir müessese yarattı, kurum kısa zamanda Trakya'nın zengin tarihini aydınlatan beş eser neşretmiştir. Bunlardan basılış sırasiyle sütunlarımızın müsadesi nisbetinde bahsedeceğiz.

1 — Çaka:

İzmir ve yakınındaki adaların ilk Türk hâkimi.

İzmir'i ilk zapteden Selçuk kahramanlarından Çaka nın Bizanslılar'la uzun süren mücadele hayatını İstanbul Üniversitesi tarih Doçenti Dr. Akdes Nimet Kurat otuzüç sahife içinde anlatmıştır. Esere bir renkli kroki ve bir de bibliyografya ilâve edilmiştir. Fiatı 15 kuruştur.

2 — Kazan hanlığını kuran Uluğ Muhammed Han yarlığı:

Edirne Osmanlı devletinin merkezi iken ikinci Murad'a Altunorda hanlarından Kazan hanlığının kurucusu Uluğ Muhammed Han tarafından bir mektup gönderilmiştir. İstanbul üniversitesi tarih doçenti Dr. Akdes Nimet bu mektubu Türk hazinei evrakında bulmuştur. Altunorda hanları tarafından yazılan diplomatik mektuplara, ferman ve iradelere *yarlık* denildiğinden muharrir kitabına bu tabiri koymuştur. Akdes Nimet, eserinde yarlıklara ait kısa bir mukaddimeyi yaptıktan sonra bulduğu yarlığın eski harflerle metnini koymuş ve üzerindeki mühürlerle yarlığın yazılış tarihini izah etmiştir. Muharrir *yarlıkta* adları geçen Barak ile Uluğ Muhammed Han, Hacı Ibad, Toktamış Han Mansur haklarında oldukca geniş malûmat vermektedir. B. Akdes Nimet *Altınorda ile Osmanlı hükûmeti arasındaki münasebeti* de dört sahife içinde telhis ve eserine bazı vesikaları da ilâve etmiştir. Kitaba *yarlığın* dörtte bir nisbetinde küçültülmüş bir klişesi de eklenmiştir. 36 büyük sayfadan ibaret olan bu değerli kitabın fiatı 50 kuruştur.

3 — Gelibolu ve Yöresi Tarihi

Deniz harpleri tarihine ait birçok eserler neşretmiş olan Deniz Lisesi tarih öğretmeni Fevzi Kurtoğlu, Çanakkale boğazının Marmara ağzında bir deniz şehri olan Gelibolu'nun ve boğazı da içine alarak çevresinin bir tarihini yazmıştır. Muharrir eserini beş kısma ayırmış ve her kısımda başlıca şu mevzulara temas etmiştir: Birinci kısımda: *Arkeolojik devirde, Turova, Met Peloponez harpleri sırasında, Makedonyalılar ve Bergama kırallığı devrinde Gelibolu ve yöresi.* İkinci kısımda: *Pontus harpleri ve Gelibolu'ya Gotlar'ın, Hunlar'ın, Araplar'ın, Oğuz türklerinin hücumları, Latin imperatorluğunda Gelibolu, Katalanlar, Umurbey ve Süleyman Paşa, Rumeliye geçiş.* Üçüncü kısım: *Çeşme muharebesine kadar Gelibolu.* Dördüncü kısım: *Kırım seferinden Mondros mütarekesine kadar Gelibolu.* Beşinci kısım: *İstiklâl harbinde, Trakya'nın işgalinde Gelibolu, Mudanya mütarekesinin, Lozan muahedesinin ve Boğazlar mukavelesinin ve Montrö mukavelesinin Gelibolu ve çevresi için yarattığı hükümler. Gelibolu'da yatan büyük ölüler, Gelibolu'ya ait bazı tarihî vesikalar.*

Esere, üç harita, bir kroki ve yirmiden fazla klişe eklenmiştir. 110 büyük sahifeden ibaret olan eserin fiatı 100 kuruştur.

4 — Turova harabeleri

Salâhattin Kandemir 1934 yılında *Turova*ya ait ilk eserini neşretmişti. 1937 yılına kadar Amerikalı bir ilim heyeti tarafından Turova'da yapılan hafriyatın da neticesini ihtiva etmek üzere kitab 1938 de ikinci defa basılmıştır. Kitapta heyetin çalışmaları ve bulduğu eserler ayrıca resimler ve krokilerle de gösterilmiştir. 48 büyük sahife içinde başlıca şu mevzular vardır: Turova, *Ilyada*'nın mevzuu, Turova harabesinin mevkii, Turova'da arkeolojik hafriyat, Turova'daki medeniyet tabakaları, Troade mıntakası, Trovalılar.

5 — Trakyanın kültür ve tarihi

*Edirne ve Yöresi eski eserleri sevenler kurumu*nun beşinci kitabını İstanbul üniversitesi ilk zamanlar tarihi Doçetni ve İstanbul müzeleri umum Müdür Muavini Dr. Arif Müfid Manse yazmıştır. Kitap, bugünkü manasile Trakya'nın değil Trak kavminin en eski zamanlardan Milâttan sonra altıncı asır ortasına kadarki tarihini içine almaktadır. Binaenaleyh muharrir Traklar memleketinin coğrafî vaziyetini tesbitten sonra ahali, kıyafet, anane ve âdet bakımlarından tetkiklerini yapmakta, hüyükler ve Trak kabirleri hakkında geniş izahlarda bulunmaktadır.

B. Arif Müfid, Traklar'ın tarihini şu devirlere taksimle mütalâa etmiştir: *Preistorik ve Protoistorik devirler, Pers hakimiyeti altında Trakya, Odris devleti ve inkırazı, Makedonya hakimiyeti altında Trakya, Keltler'in istilâsından Makedonya hakimiyetinin inkırazına kadar Trakya, Roma tazyiki ve Roma hakimiyeti altında Trakya.*

Esere bir harita ve bir krokiyle Trakya hüyüklerine, burada bulunan mezarlara ve çıkarılan eşyaya ve meskûkâta ait birçok resimler ilâve edilmiştir.

TRAKYA UMUMÎ MÜFETTİŞLİĞİNİN KÖYLER İÇİN YAPTIĞI NEŞRİYAT

Halkevleri köycülük şubeleri için çok faydalı gördüğümüz bir neşriyat silsilesinden bahsedeceğiz:

Edirne, Kırklareli, Tekirdağ ve

Çanakkale vilâyetlerini içine alan Trakya Umumî Müfettişliği bünyesi içinde bir de köy bürosu vardır. Bu büronun neşrettiği cepte taşınacak hacimde elli, altmış bazen yüz sahifelik broşürlerden 29 uncu sayıya kadarını *Ülkü*'nün 47 nci sayısında 50 nci sayıya kadarını da 49 uncu sayıda hülâsa etmiştik.

Köy Bürosu'nun neşriyatı geçen ay içinde 82 numarayı bulmuştur. 49, 50 ve 51 inci sayılar kümes hayvanlarının âdî ve bulaşıcı hastalıklarından bahsetmektedir. 52 nci sayı 18 Mart köylü bayramı, 53 - Trakya pehlivanları, 54 - Mankafa hastalığı aşısıdır. Köy Bürosu neşriyatının bazı sayılarını da divar afişi ve panorama şeklinde yapmıştır; 55 nci sayı Mankafa hastalığına 56 - trahoma 57 - Muhtarlar kursuna 58 - Eğitmenler kursuna 59 - Fennî arıcılığa 60 - Tavukçuluğa hasredilmiş afiş ve panoramalardır.

Umumî Müfettişlik Köy Bürosu 61 inci sayıdan itibaren tekrar büroşürlere geçerek bu sayıyı Atatürk'ün Kamutaydaki büyük nutkuna hasretmiştir. 62 nci sayı köylünün tapu işlerini 63 üncü sayı köy muhtarlarının adlî vazifelerini göstermektedir. 64 üncü sayı olan vergiler broşüründe köy muhtarlarına ve kâtiplerine verilen derslerden birisi seçilerek sayım vergisi, kayıt yoklama, tahsilât işleri ve cezaları, veraset vergisi, tahsili emval kanunu, haczi caiz olmayan mallar, yol vergisi, hesap işleri anlatılmaktadır. 65 nci sayıda da köy muhtarlarına kültürel ödevleri anlatılmaktadır. 66 nci sayı köy muhtarına ziraat bilgileri vermektedir. Bu broşürde çiftçiliğin faydalarından, toprağın nevileriyle, onun iyileştirilmesinden, karasapan, pulluk traktör, tohum ve gübrelerden, bağcılık kısmında da toprağından, asmasından, hastalıklarından bahsedilmektedir. 67 nci sayı köylüye hayvancılık bilgileri vermektedir. 68 inci sayı frengi. 69 - köy çocuklarının azat - obaları panoraması bit savaşı afişi, 71 - köy çiçekçiliği 72 - karga afişi 73 - yol afişidir.

Tekirdağı'nda 15/2/1938 tarihinde Trakya Umumî Müfettişinin ve valilerin huzuriyle ziraat müdür ve memurları ve arıcılardan mürekkep 45 kişi Trakya birinci arıcılık kongresi'ni yapmışlardır. Trakya Köy Bürosu'nun 74 üncü sayısı bu kongrenin zabıtlarını ihtiva etmektedir. Bu, Trakya arıcılığının bugünkü vaziyeti ile yarın alacağı istikameti vuzuhla göstermektedir.

75 inci broşür Tay yetiştiriciliğini anlatmaktadır, 108 sahife içinde, kısrakların bakımı, tayların emzirilmesi, bakımı ve hastalıkları anlatıldıktan sonra Çorlu'da açılan Tay Çiftliği'nin bünyesi, çalışma tarzları izah edilmektedir. 76 nci broşür de ayni ölçüler içinde katır yetiştiriciliğini anlatmaktadır.

Trakya Köy Bürosu 77 den 82 nci sayıya kadar olan neşriyatını her iki tarafını bol resim ve nihayet onda birine yazı konulmuş 20 × 95 santim hacminde panoramalara ayırmıştır. Bunlar katlanınca 20 × 12 santim hacmini almaktadır. Ve herbiri bize 1938 yılında Trakya'daki ziraî durumla veteriner çalışmaları anlatmaktadır.

Halkevleri köycülük şubeleri bu broşür, afiş ve panoramalardan birer tane olsun edinirlerse köyde yapacakları hizmet kolaylaşmış olur.

K. Ü.

Agâh Sırrı Levent, *Edebiyat Tarihi Dersleri* (Tanzimat'a kadar) İstanbul Kanaat Kitabevi, 1932 - birinci tab'ı. 430 sahife, 130 kuruş.

Muharrir, eserinin önsöz kısmına "*bu eser senelerdenberi liselerin son sınıflarında verdiğim derslerin, talebe tarafından zaptı ve tesbitiyle meydana geldi.*„ cümlesiyle başlıyor. Kitap, yalnız mektep muhitine munhasır kalmayıp, mektep haricinde kalan meraklı gençler için de faideli olabileceği düşünülerek tabolunmuştur.

Bizim ilk cildi üzerinde durduğumuz eser, liselerin beşinci sınıflarında okutulan, menşeinden Tanzimat'a kadar Türk Edebiyatı'dır, ki Tanzimat ve Servetifünun devirlerini ihtiva eden ikinci ve üçüncü ciltleri de neşrolunmuş bulunmaktadır [1].

Kitapta, asırlara göre bir tasnif nazarı itibare alınmış, her asır hakkındaki malûmata evvelâ bir tarihî hulâsayla girilmiştir; bu hulâsa, edebiyatla alâkadar noktalar üzerinde durularak yapılmış bir hulâsa değil, lâalettayin bir tarihî kısaltmadan ibarettir.

Kitabın, XIV üncü asır sonuna kadar olan bahisleri 1926 dan sonra yazılan bütün edebiyat kitapları gibi, Prof. Kuad Köprülü'nün *Türk Edebiyatı Tarihi*'nden hulâsa ve muktebestir. XIV üncü asırdan sonraki devirler ise, Sadettin Nüzhet'in, *Türk Edebiyatı Tarihi ve Nümuneleri* esas tutularak yazılmıştır [2], bu eser de esasen, muharririnin, eserinin başında çok dürüst bir ifadeyle işaret ettiği gibi, yine Prof. Fuad Köprülü'nün muhtelif eser ve makalelerine dayanılarak yazıldığından, bütün kitabı, kıymetli hocamızın çalışmalarından alınmış olarak kabul zaruridir.

Metinlerde, bilhassa, Sadettin Nüzhet'in eserinden başka *Türk Edebiyatı Numuneleri*'nden de çok istifade edilmiştir 131.

Eserin mahiyetini belirtmek gayesiyle yazdığımız bu satırlar, onun ilmî kıymeti değil, bir ders kitabı olması bakımındandır. Bunun için, evvelâ kitabın nasıl yazıldığı hakkında gerek izahat kısmı, gerek metinler itibariyle bir fikir vermek, bilâhare, bir ders kitabı olduğu cihetle kıymetini tebarüz ettirmek istiyoruz:

Eserin aşağı yukarı baştan yarım formasını *medhâl* kısmı teşkil etmektedir. Burada sırasiyle, edebiyat tarihi, tarih, usûl, tarihte usûl, tarih ve edebiyat tarihi, edebiyat tarihçisi ile münakkit, şaheserler ve büyük şahsiyetler, edebî eserler, zümre edebiyatları, tahrir lehçeleri, bizde edebiyat tarihleri, bizde tarihler üzerinde durularak, bahise bir netice ile son verilmiştir.

Prof. Fuad Köprülü'nün yukarıda bahsettiğimiz eserinde de evvelâ edebiyat tarihinin bir tarifi yapılmıştı. Bundan sonra, diğer tarih şubeleriyle münasebâtı, büyük sanatkârlar ve şaheserler, edebiyat tarihi ve edebî tenkit, zümre edebiyatları ve edebiyat tarihimizin mechuliyeti ve bunun sebepleri, edebiyatımızın devrelere taksimi serlevhaları altında, bu meselelere ait izahat verilmişti.

Agâh Sırrı'nın eserinin *medhâl* kısmı ve bu kısımdaki bölümler, birinciden ancak kelimelerin yerlerini değiştirmesi itibariyle ayrılıyor:

Birincide, meselâ *edebiyat tarihi ve edebî tenkit*, yahut *büyük sanatkârlar ve şaheserler* denilirken, diğerinde *edebiyat tarihi ve münekkit* veya *şaheserler ve büyük şahsiyetler* denilerek, kelimelerin yerlerinin değiştirilmesinden başka bir ayrılık görülmüyor.. Bazan ifadelerde de ayni tarz göze çarpıyor: *Edebiyat tarihi, umumiyetle tarihin - daha sarih bir ifade ile medeniyet tarihinin* - bir kısmıdır; bunun kısalmışı, Agâh Sırrı da "edebiyat tarihi, medeniyet tarihi'nin bir cüz'üdür„ şeklini alıyor. Birinci kitapta yalnız *edebiyat tarihçisinin mesaisi* diye bir kısım yoksa da, ikincideki bu kısım, lise talebesinin anlaması müşkil olan bir bahis olduğu gibi, bu işle uğraşanlara rehber olmak hususunda tabiî çok nâkıstır.

Medhâl'den sonraki *Mukaddime*'de, türk edebiyatının devirlerini gösteren bahis yine birinci eserden kelimebekelime alınmış gibidir:

Kitapta, her devir izah edilirken, evvelâ tarihî malûmat verilmiş, bilâhare eserlere geçilmiştir. Türk edebiyatı tatarihine başlamadan evvel de *Türk Tarihine umumî bir bakış* serlevhası al-

---

1] Edebiyat tarih dersleri (Tanzimat Edebiyatı) *İstanbul, Marifet* matbaası 1934. *Servetifünun*, İstanbul Kanaat Kitabevi 1938.

[2] Sadettin Nüzhet, nâşiri, Suhulet basımevi sahibi Semih Lûtfi, 1931.

[3] Hıfzı Tevfik - Hamamî Zade İhsan - Hasan Âli, İstanbul Millî Matbaa 1926.

tında Köktürkler ve Uygurlar'a dair bilgi ediniyoruz. Bu kısımda da, birinci eserdeki taksimatın ve malûmatın hulâsatan tekrarı mevcuttur.

Yalnız Hunlar'a dair hiç izahata girişilmeyerek, sadece Köktürkler ve Uygurlar'dan bahsediliyor.

Talebenin bu kısmı okuyarak istifade etmesine imkân yoktur. Esasen, Fuad Köprülü de hulâsa olan bu bahis, ikinci bir hulâsa haline girince, mübhemleşiyor :

"Uygur Devleti, XIV üncü asrın sonuna kadar devam etmiş, nihayet Cengiz istilâsından sonra mahvolmuştur„ (s. 19) ifadesine göre, bu istilânın XIV üncü asırdan sonra olduğu anlaşılıyor. Bunun, Fuad Köprülü'nün eserine bakınca aslının *"Uygur devleti, Milâdî XIV üncü asrın sonuna kadar azçok kuvvet ve istiklâlini muhafaza edebildiyse de, bir daha eski mevkiini alamamış ve Cengiz istilâsından sonra ise Büyük Moğol İmparatorluğu dahiline karışıp gitmiştir„* (s. 20). Olduğunu görüyor, yanlış anlaşıldığı neticesine varıyoruz.

Bundan sonra gelen *türk medeniyeti* kısmı da aynı tarzda yazılmıştır. Burada, yavaş yavaş hulâsa etmek zahmeti de bertaraf edilerek cümle cümle iktibaslar yapılıyor :

"Onlar ayrı aşiretler halinde yaşadıkları zaman Totemizm dinine sâlik idiler. Esasen "Totemizm„, aşiretin daha küçük bir cüz'i olan Semiye dinidir „ (F. K. s. 22).

"Türklerin ayrı aşiret halinde yaşadıkları devirdeki dinlerine « Totemizm » derler. « Totemizm », aşiretin küçük bir cüz'i olan Semiye dinidir „ (A. S. s. 21).

"Ortada bulunan yeryüzü, insanların yurdudur, bunları yaratan ve idare eden «Tanrı» göğün en yüksek tabakasında oturur„ (F. K. s. 22).

"Ortada bulunan yeryüzü, insanların yurdudur, bunları yaratan ve idare eden Gök Tanrı ise, semanın en yüksek tabakasında bulunur „ (A. S. s. 21).

Yabancı din ve medeniyetlerin tesiri anlatılırken " *Hindistan'dan gelen Budizm, İran yoluyla giren Zerdüştîlük ve Nestûrîlik, bilhassa tacirler ve misyonerler vasıtasiyle, Türkler arasında yerleşmeye çalışıyordu „* (F. K. s: 31) ifadesi de diğerinde *"Hindistan'dan gelen Budizm ile İran'dan misyonerler vasıtasile gelen Zerdüştîlik ve nestûrilik „* denilerek (A. S. s: 21) tekrarlanıyor.

Orhun alfabesi için :

"At yerine yalnız bir T, az yerine yalnız bir Z yazılıp bitişik olduğu kelimeden tefrik olunmaması başlıca bir kusurdur„ (F. K. s. 36) deniliyordu.

Agâh Sırrı da da *" At yerine yalnız bir T yazılarak bitişik olduğu kelimeden tefrik edilmemesi* (s. 23) bir kusur olarak gösterilirken, insan bu iktıbasların çokluğuna, birer « kerre » içerisinde gösterilmemesine, hatta ayni misâlin tekrarına hayret etmekten kendini alamıyor.

Destan kısmı üzerinde biraz sonra izahat vereceğimiz için, *ilk şiir ve şairlerimiz* bahsine geçelim :

Bu da, yukarıdakiler gibi bir hulâsadır : Yalnız, İslâm'dan önce kullanılan vezinlere bir ilâve görüyoruz :

Prof. Fuad Köprülü eserinde İslâm'dan önceki türk vezinlerinden bahsederken *en fazla kullanılan yedili, sekizli, onikili cüz'i* (s. 92). hükmünü *Divân-ı lûgat-al-Türk*'e dayanarak vermiş ve bu mevzua evvelâ, *Millî tetebbüler mecmuası*nda temas etmiş *(Türk edebiyatının menşei„* , s. 4. 1331) ti. Agâh Sırrı da *en fazla kullanılan yedili, sekizli, onikili cüz'üleridir „* (s. 22) hükmündeki, son veznin neye istinaden söylendiğini bilmiyoruz. Belki ufak birşey! Fakat, birşeye istinat etmeksizin verilen bir hükmü göstermesi bakımından, bir ders kitabı için mühim.

" İlk şairlerimizin tâbî olduğu kafiye kaideleri tabiatiyle basit ve iptidaî bir mahiyettedir ; ve onlara bu günkü manasiyle kafiye adını vermektense, yarım kafiye Assonance demek şüphesiz daha doğrudur„ (F. K. s. 94).

" Bunlara bugünkü manasiyle tam kafiye demek câiz değildir. Mısraların sonundaki parçaların birbirine benzeyen ahengi çıkarması kâfi sayılır. Biz buna yarım kafiye Assonance diyoruz„ (A. S. s. 27).

Kitapta, yine Fuad Köprülü'deki bahis bölümlerinin ve serlevhaların ekseriya devamı görülüyor. Bahsettiğimiz *islâmî Türk edebiyatı* kısmı da birinciden hulâsadır. Bazan yine *" Türkler İslâm istilâsına karşı uzun müddet mukavemet ettiler„* (F. K. s. 99).

" Türkler ilerlemek istiyen bu arap kuvvetlerine uzun müddet mukavemet ettiler „ (A. S. s. 28) gibi ayni cümleler yok değil. Yalnız, muharrir, tasavvufı izah ederken, metinlere de yer vermiş, bu muayyen tasavvufî şeyler vasıtasiyle, bahsın, talebe tarafından daha açıkça anlaşılmasını temine çalışmış demektir.

Bundan sonraki kısımlarda da, XIV üncü asır sonuna kadar, Fuad Köprülü'nün Türk Edebiyatı Tarihi gelişigüzel ve yanlış hulâsa edilmiş, diğer kısımlarda da, Hıfzı Tevfik'in ve Sadettin Nüzhet'in kitabındaki malûmat ekseriya -metinler de dahil olmak üzere- iktibas edilmiş gibidir.

Muharririn, eseri vücuda getirmek hususundaki mesaisi, ancak metinler üzerinde olduğundan, bu yolda bir fikir verebilmek için evvelâ diğer ders kitaplariyle müşterek olan, saniyen kendisinin ilâve ettiği metinler üzerinde duracağız. Diğer ders kitaplarından da bilhassa, XV inci asır sonuna kadar, *Türk Edebiyat Numuneleri*; XV inci asırdan sonra ise, evvelki asırlarda da olduğu gibi Saadettin Nüzhet'in kitabından çok istifade edilmiştir :

Yunus Emre, Muhabbetname, Letafetname, Kadı Burhanettin, Gülşehrî, Nesimî, Ahmedî, Sait Emre, Kaygusuz Aptal, Sekkâkî, Emirî, Nevâî, Ataî, Zeynep Hatun, Cem, Mevlût, Hacı Bayram, Hatâî, Köroğlu, Âşık Ömer, Kuloğlu, Zihni ve Emrah gibi muharrir ve eserlerden alınan bütün metinler ; Lutfî Habibî, Nev'î, Nazmî, Pir Sultan Aptal, Gevherî, Ragıp Paşa'dan birer metin ; Ahmet Paşa, Bâkî, Ruhî, Nailî, Nâbî, Hâletî, Şeyh Galip'ten ikişer metin, Nef'î'den üç, Nedim'den yedi parça ve bir rubaî, yukarıdaki bahsettiğimiz ders kitaplarıyla müşterektir.

Muharririn mesaisinin ancak ilâve ettiği metinlerde kendini gösterdiğini söylemiştik : Hüsrev-ü Şirin, Muhakemetüllûgateyn, Darir, Yusuf ve Zeliha, Sinan Paşa, Eşrefoğlu, Bâbûr, Fuzûlî, Zâtî, Taşlıcalı Yahya, Hâkanî, Lâmi'î, Fazlî, XVI ıncı asır nesir örnekleri, Kul Mehmet, Öksüz Dede, XVI ıncı asır tasavvufî Halk Edebiyatı'na, Nâbî'nin Mesnevileri, — Ali Canip'teki bir nesir müstesna — Nevî'ye âit bütün nesir örnekleri, Karacaoğlan, Hudâî, Ali, Niyazîî, Mısrî, Hüsn-ü-aşk, Vasıf, İzzet Monla, Dertli, Vâkıf, Turâbî'den alınan bütün metinler; Sultan Veled, Âşık Paşa, Lûtfî, Şeyhî, Ahmet Paşa, Eşrefoğlu, Bâbûr, Nev'î, Lutfî, Rûhî, Nazmî, Kul Mehmet, Öksüz Dede, Nailî, Nâbî, Ragıp Paşa'dan bir metin ; Gevherî'den ikişer, Bâkî'den, Nef'î, Azmî zâde Hâletî'den üçer, Nedim, Şeyh Galip'ten beşer parça mevzuıbahs ders kitaplarında yoktur.

Evvelâ bu metinlerdeki iştirâk bir tesadüf eseri de olabilirdi ; fakat bizi, bazan alınan bir parçanın ayni yerde bitmesi, bir beyit bile eksik veya fazla olmaması, böyle bir mukayeseye sevkediyor, meselâ *Mevlût*'ten veya Nedim'in meşhur bir kasidesinden alınan bir parçanın, diğeriyle ayni yerde bitmesi bu neticeyi verdirmekte bizi haklı çıkarıyor.

Saniyen, malûmattan başka, diğer ders kitaplariyle olan metin iştirâkini araştırırken, zarurî olarak tekrarlanmak mecburiyetinde kalınan metinleri de nazarı itibare almadık : Meselâ Ozan'dan Hasanoğlu'ndan alınan parçaların, esasen mevcudu o kadar olduğundan tekrarlanması zaruridir, yahut *Harnâme*'nin metni veya Nâbî'nin herkes tarafından bilinen meşhur *Tereci'i bent*'i gibi.. Yukarıdaki mukayeseye bunlar dahil değildir.

Eserdeki belli başlı hatalar :

1 — *" Şarkî Köktürkler'in Milâdî 639 yıllarında istiklâleri*ni kaybettikleri söyleniliyor (s. 19). Bu tarih *639* değil, *630* dur. Son tarihe Köktürkler'den bahseden bütün tarihlerde rastlandığı gibi, Vilhem Thomsen'in *Moğalistan'da Türkçe Kitabeler* hakkındaki yazısının Ragıp Hulûsi tarafından yapılan tercümesinde de vardır (*Türkiyat mecmuası*, III. , s. 85).

2 — Tonyukuk, Kültigin isimleri, *Tonyokok, Göl Tekin* tarzında yazılmaktatır. Köktürk lehçe-

sinde G ile başlayan kelime olmadığı gibi, "O„ sesi yalnız birinci hecede bulunduğundan, okunuşları yanlış tesbit edilmiştir. Bunlar meyanında Orhun yerine, muharrir tarafından Orhon yazıldığı da söylenebilir (s. 21-22).

Köktürk harflerinin sayısı, 38 gösterilmiştir (s. 23).

F u a d K ö p r ü l ü'de de böyle olmakla beraber, o eserini 1926 da neşretmişti. Halbuki, sonra Tonyukuk kitabesindeki (↑ = ok) harfiyle, bu harflerin sayısı 39 olmuştur.

4 — Orhun kitabelerinden alınan bir parça şudur : *Çin'in altını gümüşü ve sert içkisi ile ipekli kumaşları caziptir. Fakat Türkü gevşetir. Sefahate ve tenbelliğe alıştırır. Ötekinde bunlar yoksa da istiklâl vardır* (s. 22).

Bu cümleden mâna çıkaramıyor, *öteki* kelimesine takılıyoruz. Kitabede *Ötüken* kelimesi sık sık geçmekte, düşman hücumunun kolayca erişemeyeceği emin bir yer olarak gösterilmektedir ; bu, metinlerde daima tekrarlanan esas bir fikirdir. Kitabenin tercümesi olan bu kısım da galiba yine F u a d K ö p r ü l ü'nün kitabındandır (s. 42). Orada « » içinde olmakla beraber, belki aceleyle bu şekle bürünmüştür.

Bir aralık, 1935 tabında, bu kelime *ötekende* yazılmakla beraber, son 1938 tab'ında da yine *ötekinde* tarzındadır.

5 — *Divaân-ı lûgat al türk*'ün de eskiden kaydedildiği gibi 466 değil, 470 de yazıldığı bugün isbat edilmiş bir meseledir. Prof F u a d K ö p r ü l ü eserini yazdığı zaman 1926 da 460 bilinmekle beraber, bundan sonraki neşriyatta daima 470 geçmektetir. (bak: Prof. Z e k V a l î d î. *Divân-ı lûgat al türk'ün telif senesi*, *Atsız* mecmua, sayı 16 ; sah, 77, 1932 den naklen, Prof. F u a d K ö p r ü l ü *Türk dili ve edebiyatı hakkında araştırmalar*, Kanaat kitabevi, 1934, s.: 33).

6 — A h m e t Y e s e v î de, Yesi'de doğmuş olarak gösteriliyor (s.: 53).

Bugünkü Türkistan şehri olan Yesi,bu ilk türk mutasavvuf şairinin doğduğu değil, büyüdüğü yerdir, bu hususta ki izahata yine hocamızın *İlk mutasavvıflar* adlı eserinde mufassalan rasılayacağımız gibi, bunu *Türk edebiyat tarihi*'nde (s. 227) de bulabiliriz..

7 — XIII üncü asır Anadolu edebiyatından bahsedilirken, A l i'nin *Yusuf Zeliha*'sı bu asır Anadolu edebiyatına, Oğuz lehçesine ait gibi gösterilmiştir.. Maamafih, bu eser hakkında verilen izahattan vazıh birşey anlaşılamıyor, yalnız mahez olarak istifade edilen kitapta verilen bilginin yanlış olarak alındığı görülüyor..

Ayni bahiste *Dede Korkut* da XIII-üncü asırda, Anadolu sahasında teşekkül imiş olarak zikredilmekte (s. 55) dir. Bu mesele üzerinde izahat vermek uzun sürer, maamafih, bu hususdaki malûmat tam manasiyle neşredilmiş değildir, eserin muharriri, edebiyat şubesinin bu mevzua ait notlarına bir göz gezdirseydi, lise talebelerimize, vazih ve faideli bilgi verebilirdi..

8 — XIV üncü asır Azerî edebiyatından bahsedilirken, bu asır şairlerinden K a d ı B u r h a n e t t i n'in heceyle yazılmış birçok manzumeleri olduğunu öğreniyoruz (s. 70). Gerçe, *Türk edebiyatı nümunelcri*'nde de böyle bir ifade vardır, ve bu bahis, oradaki malûmatın naklinden başka birşey değildir (s. 94). Bu yanlış, edebiyat tarihi hususundaki yeni bilgilerimizi kazanmakta ve eski yanlışlarımızın tashihinde çalışmalarına borçlu olduğumuz F u a d K ö p r ü l ü tarafından tashih edilmişti : C e n a b Ş a h a b e t t i n in, F r e a f a l d G o o d s e l tarafından neşredilen *Kadı Burhanettin divanı* mukaddemesindeki Gib'ten naklen yanlışının tashihini, *İkdam* gazetesinin 3 Temmuz 1932 tarihli nushasındaki *Kadı Burhanettin divanı münasebetiyle* adlı makalede bulabileceğimiz gibi, XIV üncü asırda yaşayan bu klâsık şairin hece ile yazmadığına, tuyuğları münasebetiyle, *millî tetebbüler* mecmuasının birinci sayısındaki makalede de temas edilmiştir (*Âşık tarzının menş'e ve tekâmülü*, s. 23).

9 — Divan edebiyatımızın en kuvvetli bir şairi olan Ş e y h î'nin ölüm tarihi de hâlâ senelerce evvelki gibi 826 olarak duruyor (s. 94).

Bu ölüm tarihinin 832 den sonra olduğunu *Yeni Türk* de bulabileceğimiz gibi (Prof. F u a d K ö p r ü l ü, *Anadolu türk dil ve edebiyatının tekâmülü* ; s. 5, Şubat 1933), kısaca, ayni müellifin *Divan Edebiyatı Antolojisi*'nde

de vardır. Burada, 832 de ölen Germiyan Beyi Yakup Beye, bir mersiye yazan Şeyhî'nin, bu tarihten evvel sağ olduğu ve 826 tarihinin yanlışlığı keza tashih edilmişti..

10 — *Bir seyahatname*, olarak gösterilen B â b u r'un eseri ise, hatıratır, matbu nushaları da mevcuttur.

Dikkat edecek olursak, bu yanlışların mühim bir kısmı, yeni neşriyatın takip edilmemesinden veya, istifade edilen kitaplardaki bilginin, kontrolsuzca alınmasından mütevellittir.

Bunlardan başka, tekrarlanan bu tarz birçok hatalardan bazılarını da kaydetmek isterim :

— Asrın ikinci nısfında - XIV-üncü asır kasdedilmektedir -, İlhaniye devleti münkariz olunca, Irak ve Azerbaycan tarafları, Celâyir oğullarının tesisettiği İlkâniyan devletine geçmiş ; bir müddet sonra Türkmen aşirertlerinden Karakoyunlular buraya hakim olmuş ve nihayet Timur tarafından zapt ve istilâ edilmiştir (s. 69).

Evvelâ Timur'un vefatı 1405 dir, bu devlet Akkoyunlular'ın istilâsı üzerine 1469 da münkarız olmuştur, ayni devletin Bağdad şubesi 1467 de Uzun Hasan tarafından zaptedilerek münkarız olmuştur ; devletin Timur öldükten sonra yarım asırdan - hattâ biraz fazla - yaşadığı meydandadır (H a l i l E t h e m, *Düvel-i İslâmiye*, s. 404, bu malûmata, her tarih kitabında da rastlanılabilir).

Türkler'in millî destanının aslı, yani manzum metinleri, maalesef mevcut değildir. Yalnız menkabeleri vardır. İşte bu menkabeler millî destanın vaktiyle mevcut olduğunu gösterir.

Biz devirden devire intikal eden bu menkabelerle, Türkler'in eski tarihlerinin seyrini de takip etmiş oluyoruz.

Türkler'in yvradılış üstûresinden başka, Oğuz menkabesi, Ergenekon menkabesi, ve Uygur menkabeleri vardır.

İslâmiyetten sonra bu menkabelerden bazıları, ezcümle Oğuz menkabesi azçoh değişerek Dede Korkut hikâyeleri şeklinde son zamanlara kadar gelmiştir (s. 24 - 25).

İşte Türk destanı hakkında verilen bütün malûmat bundan ibarettir. Birinci ve ikinci cümlelerden ben mana çıkaramıyorum, sondakilerden de talebe birşey anlayamaz.

Nerede Alp Ertunga, nerede Köroğlu destanı ?.. Biraz daha devam edelim :

"Türkçede uzun ve kısa hece olmadığıdan, tabiatiyle manzumelerde ölçü hecelerin adedine tabidir (s. 22).

"Tarihin mazbut olarak kaydettiği türk devletleri Samâniler, Karahanlılar, Gazneviler ve Selçukiler'dir (s. 49) „. Bunlar herhalde gelişigüzel yazılmış cümleler olacak, üzerinde durmayalım, anlaşılıyor ki yazarken, muharrir de manasını düşünmüş ve anlamış değildir.

Buraya kadar, eserin üzerinde durmamızın sebebi, şüphesiz - yukarıda da kaydettiğimiz gibi - ilmî kıymetini belirtmek bakımından değildir, esasen bu eser için böyle birşey varit olamaz, yalnız bir ders kitabı olması itibariyle, hakkında düşünülmeye cidden değer..

Ders kitapları, herşeyden evvel talebeye açık, kısa ve faydalı malûmat vermekle mükelleftirler.. Bu kitapta, talebenin faydalanması gözönüne alınmamıştır. Ekseriya, Prof. F u a d K ö p r ü l ü'deki bahislerin başından bir cümle, sonundan bir cümle alınıvermiştir. Bazan da müteakıp çümlelerden lâalettayin biri çıkarılmış ve ifade yalan yanlış bir şekle bürünmüştür :

Meselâ Prof. F u a d K ö p r ü l ü'deki Satuk *Bugra Han tezkeresine* ait olan *" Eser, Karahanlılar sülâlesinin ilk müsliman hükâmdarı Satuk Bugrahan'ın kerametlerinden « Hoca Ebunnasr Samânî » vasıtasiyle onun ve kavminin islâmiyeti nasıl kabul ettiklerinden, ve Satuk Bugra Han ile evlâdının ahvalinden bahis türkçe bir " menakıp mecmuası „* dır cümlesini alalım (s. 193).

B. A g â h S ı r r ı orta cümleyi atıyor ve ifade *„ Karahanlılar'ın ilk müsliman hükûmdarı Satuk Bugra Han'ın kerametleriyle, Türkler'in islâmiyeti kabullerine dair birçok menkabeleri ıhtiva etmektedir* (s. 53)„. Kısvesine bürüyerek, bizi bambaşka, yanlış hükümlere eriştiriyor.

Eser yukarda zikrettiğimiz kitaplardan hulâsa ve ıktibas edilirken, ehemmiyetli kısımlar seçilememiştir. Meselâ, arap ve acem edebiyatlarına dair aşağı yukarı bir sahifeye yakın izahat veriliyor da, menşeine, talebe için öğrenilmesi icabeden bu noktaya temas edilmiyor.

Yahut *Hibetulhakayık*'ten bahsedilirken " *Uygur harfleriyle yazılmış olan bu eserin, hangi tarihe ait olduğu malûm olmamakla beraber, Hicrî VI ncı asırda yazılmış olduğu tahmin edilmektedir* (s. 52) „ deniliyor.

Bu tarz eserlerde muharririn muhtelif gayeleri olabilir, eser, muallimler için yazılmış ise, çok ciddî, verilen bilginin noksansız olması lâzım. Hibetulhakayık'ın arap harfleriyle yazılmış nüshası da vardır. Bunu geçiyoruz. Talebe için yazılmış ise, eksik şeylere, teferruata lüzum yok. Bu tarz ifadeler, onları ezberciliğe sevketmekten başka bir işe yaramaz..

Kitabın sonunda, bir de yüklü kitabiyat cetveli vardır.. İsminden de anlaşıldığı üzere, eserin hazırlanması hususunda istifade edilen kaynakların fihristidir.. Burada - muharririn ifadesine göre-, hattâ eserin tab'ı sıralarında istifade edilen neşriyatın bile kaydedildiğini anlıyoruz.

Halbuki kitabı gözden geçirince, değil tab'ı sırasında, eserin tab'ından evvelkiler de takip edilmiş değildir. Kitabın, ilk ve son tab'ları arasında hiçbir fark bulunmayışı ise sonraki neşriyatın da takibine lüzum görülmediğine bir delildir :

Kitap türk edebiyatının menşeinden Tanzimat'a kadar olduğu halde, bu edebiyatın menşei hakkında birşey söyleyemiyor. Halbuki bu, yine Prof. F u a d K ö p r ü l ü'nün *Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar* eserinin *Türk edebiyatına umumî bir bakış* kısmında (s. 1) izah edilmiştir..

Bu kitabiyatın lâlettayin verilmiş olduğunu, bize hemen hemen her sahifede raslayacağımız misâller göstereceği gibi, metinler de anlatabilir.

Madâm ki Y u n u s divanı'nın Fatih kütüphanesindeki, daha birçok eserlerin birçok kütüphanelerdeki yazma nüshaları görülmüş, şu halde niçin, hâlâ bir iki ders kitabındaki metinler aynen tekrarlanmak ihtiyacındadır.

Yahut halk edebiyatı'na ait matbu herhangi bir eser, meselâ *Köroğlu destanı*'ndan istifade edilmiş ise, neden bu kadar güzel şiirler mevcut iken, hâlâ her kitapta tekrarlanan muayyen metin alınıyor ?. Yahut, bu kadar tetkikten sonra neden bir iki şahsî ilâve görülemiyor ?.

Madâm ki muharrir yeni neşriyatı takibetmektedir, şu halde - yukarıda bahsettiğimiz - ders kitapları haricine niçin çıkamıyor. Meselâ Azerî edebiyatına ait verilen izahatta, XIII, XIV, XV, XVI ıncı asırlardan sonra XVII inci ve XIX uncu asrı almıyor. Çünki buna ait neşriyat az değilse de, hazırca istifade edilecek tarzda, bir arada topluca yoktur..

Garp edebiyatı hakkında verilen malûmat da bir ders kitabı için elverişli değildir.

Bu eser, ne muharririn ümit ettiği gibi, meraklı gençlere yol gösterecek mahiyette, ne de ders kitabı olmak değerindedir..

Talebeye, çok, yanlış, karışık, ezberciliğe sevkeden bilgi vermektense az, doğru, sarih ve muhakemeye, metinlere dayanan öz bilgi vermeye çalışmak şüphesiz üzerinde ciddî olarak düşünülmesi faydalı olacak ve ihmale gelmeyecek bir mevzudur.

FEVZİYE ABDULLAH

İmtiyaz sahibi : Fevziye Abdullah, Umum neşriyatı idare eden : Hasan Âli Yücel, Ankara Ulus Basımevi'inde basılmıştır.

Ü L K Ü

C i l t : XII — S a y ı : 67 — 72

1938 Eylûl — 1939 Şubat

ANTROPOLOJİ

Kız ve erkek çocukları üzerinde Antropometrik araştırmalar *(Prof. Şevket Aziz Kansu)* 398
Ojenik Problemler (*Prof. Şevket Aziz Kansu*) 480

EDEBİYAT

Namık Kemal *(Ziyaettin Fahri)* 387
Ruşen Eşref'in Boğaziçi'si *(Yaşar Nabi)* 275
Mösyö Alfredo " Hikâye „ (*Axel Munthe)* çev. *(Müberrer Öney)* 415
Seyahat notları *(Nahid Sırrı)* . . 535

ŞİİR

Garip birhal — Ayşe *(A. Ertem)* 52
Ankara Kalesi *(H. Turkan Dağlıoğlu)* 78
Neden sonra kendine gelirken *(B. Kemal Çağlar)* 100
Gidene - Nediye unutayım *(Şemsa Karatay)* 152
Aydın yaylalarında *(Basri Gocul)* 169
Onbeşinci durakta (*B. K. Çağtar*) 207
Bu vatan kimin *(Orhan Şaik Gökyay)* 208
Derebeyleri (*H. T. Dağlıoğlu*) . 258
Bayrağa sarılmış bir kız için *(Hakkı Kılıçoğlu)* 264
Bir yazın romanı *(Sıtkı Akozan)* 264
Yas (*Orhan Şâik Gökyay*) . . 298
Yarı çekilen bayrak *(O. Şâik Gökyay)* 308
Ağıt *(Şükrü Kuryan)* 312
Atam'a Ağıt *(H. Turhan Dağlıoğlu)* 316
Atatürk'e *(Mithat Cemâl)* . . . 318
Tavaf *(İbrahim Alâettin* . . . 321
Duyuşlar *(Fevziye Abdullah)* . . 422
Kelebekler — Bu Gece *(A. Ertem)* . 428
Hayata vedâ —. Tılısım *(Necati Öngay)* 476
Koşma (Yolcu) 514

FELSEFE

Ahlâk ve İçtimaiyat I - II, (*Pro,. Levy Bruhl)* fransızcadan çev. *(Ziyaettin Fahri)* 115
Ahlâk ve İçtimaiyat III, (*Levy Bruhl)* çev. *(Z. F)* 429
Ahlâk ve İçtimaiyat IV *(Levy Bruhl),* çev. *(Z. F.)* 515

FİKİR HAYATI

Bir okuyucunun notları [Bir Kırşehir tarihi ve o münasebetle —. Colette'in tiyatro tenkitleri ve o münasebetle —. Tercüme meselelerinden biri]. 91
[Dil bayramı için —. Joseph Bédier —. Ruşen Eşref'in kitabı —. Gouraud'ın Hindistan notları —. Çocuklar] 185
[Cümhuriyet devrinde Türk edebiyatı] 281
[Alexandre Kouprine —. Pearl Buck —. Francis Jammes — . Bir kral ve Bir kraliçe için — . Son asır tarihimize âit menbalardan biri] 460
[Bir Sürgün —. Tenkıt Hudutları —. Karel Çapek —. Tharaud Biraderler —. Rus tarihine Dair Bir Fıkra] *Nahid Sırrı* 553

FOLKLOR

Folklor (*Arnold Van Gennep*) Çev. *(P. Naili Boratav*) 409
Folklor *(Arnold Van Gennet)* Çev. (P. Naili *Boratav*) 499
Ankara'da Cirit oyunu *(E. Behnan Şapolyo)* 165

HABERLER

Cümhuriyet Halk Partisinin piyes, hikâye müsabakaları 79
Büyük Şef Atatürk'ün ölümü münasebetiyle 335
Atatürk hakkında dünya neşriyatı. 341
Eduard Pekarski ve eserleri *(Abdülkadir İnan)* 443
Profesör Carl Brockelmann, doğumunun 70 inci yılı münasebetiyle *(A. Caferoğlu)* 446
Halkevleri 529

HALKEVLERİ HABERLERİ

Halkevleri'nde çalışmalar *(B. K. Çağlar)* 181, 277, 455, 548
Halkevleri neşriyatı 90, 183, 272, 457

KONFERANSLAR - NUTUKLAR

Atatürk'ün Orduya mesajı . . . 193
Atatürk'ün İkinciteşrin 1938 Kamutay nutku 195
Cümhuriyetin XV inci yılı biterken B. Şükrü Kaya'nın nutku . . . 203
Sayın İnönü'nün nutku 289
Reisicümhurumuzun nutukları . . 377

KÖYCÜLÜK

Köy Eğitiminin mahiyeti, prensipleri ve teşkilâtının esasları *(İ. Hakkı Tonguç)* 11
Giresun Görele - İshaklı köyü *(A. Süreyya İşgör)* 145

KÜLTÜR HABERLERİ

Türk harflerinin onuncu yılı—. C. H. P. Genel merkez kararları—. 30 Ağustos zafer bayramı—, İzmir Fuarı 69
Dil Bayramı-Büyük ekonomik plân. 177
XV inci yıl bayramı—. XV inci yıl kitabı—. Ankara Halkevi'nin resim galerisi —. C. H. P. neşriyatı —. Ankara Radyo istasyonu 265
Cümhuriyet H.P. kongreleri ve kurultay —. Reisicümhur'un seyahatleri —. Artırma ve yerli malı haftası —. Namık Kemal ihtifalı —. Erzincan Demiryolu 450
Hükûmet Programı —. Anıt kabir —. Spor İşleri —. mekteplerde Spor —. Birinci Köy ve Ziraat kalkınma Kongresi 540

MAKALE VE MUSAHABELER

Alfabe ınkılâbı *(Prof. Dr. Fuad Köprülü)* *1*
Hatay Devleti *(Kemal Ünal)* . . 97
Turizm meselesi ve Türkiye *(Yaşar Nabi)* 53
Bilgi ve Kafa *(Prof. Dr. Ş. A. Kansu)* 99
Halkevlerimiz *(Nafi Atuf Kansu)* 213
Türk vatanı ve dinamik ilim *(Ş. A. Kansu)* 215
Cümhuriyet'in XV yılında ekonomi *(Kemal Ünal)* 217
Cümhuriyet yıllarında dil çalışmaları [*J. N. Dilmen*] 239
Atatürk ve inkılâp *(Necip Ali Küçüka)* 293
Atatürk *(Ş. A. Kansu)* 299
Atatürk *(Albert Sarraut)* . . . 301
Bir Hatıra *(Kont de Shambrun)* 303
Hatay ve Atatürk 304
O, bizim içimizde yaşıyor, yaşayacak *(E. Ekrem Talû)* 305
Atatürk'e yanışlar *(Nihat Sami Banarlı)* 309
İnsan Atatürk *(F. Celâl Güven)* 313
Som Demokrat —. Üniversal —. Usta *(Vedat Tör)* 317
Acının manası —. Sayılan ve sevilen Türkiye *(Burhan Belge)* . 319

Tabutunun huzuruna giderken *(M. Emin Erişirgil)* 323
Bayrağın gölgesinde —Asıl durağı *(Fazıl Ahmet Aykaç)* 325
Kendime söylüyorum —. Ankara ve Atatürk *(H. Âli Yücel)* . . . 329
Atatürk Ankara'da —. Atatürk'ü teş'yi edenler *(Falih Rıfkı Atay)* 329
Atatürk *(Nahid Sırrı)* 333
Atatürk ve Ülkü adı *(Naim Onat)* 337
Atatürk için *(Kemal Ünal)* . . . 339
Halil Edhem Eldem *(Arif Müfit Mansel)* 383
İlim ve münakaşa (Fuad Köprülü) 473
Anadolu Paleolitikine dair bir not *(S Aziz Kansu)* 477

NOTLAR VE İKTİBASLAR

9 Agustos harf inkılâbının yıl dönümü *(İ. N. Dilmen)* 81
Türk Dili'nin bünyesi *(K. Grönbech)*, almancadan çev. *(Cemal Köprülü)* 83
Edirne'de Ayşe Kadın Hanı *(H. Turhan Dağlıoğlu)* 88
Prof. Nallino'nun ölümü *(Fahir İz)* 171
Bosna - Hersek müslümanları'nın millî destanı *(Mithat Sertoğlu)* . . 173

POLİTİKA

İtalya'da Irkcılık (P. Gentizon), fransızcadan çev. *(Ziyaettin Fahri)* 65
Türkiye'nin XV yıllık iç ve dış politikası *(Necib Ali Küçüka)* . . . 209

SAN'AT

İslâmiyet devrinde Türk sanati *(Ekrem Akurgal)* 45
İslâmiyet devrinde Türk Sanati *(Ekrem Akurgal)* 135
Cümhuriyet devrinde Musıkî *(M. R. Kösemihal)* 235
1923 den 1938 e kadar Türkiye'de plâstik san'at *(Elif Naci)* 245
Dede Korkut hikâyelerinde musıkîleri *(M. R. Kösemihal)* 394

SOSYOLOJİ

Birleşik Amerika devletlerinde sosyoloji I, *(Niyazi Berkes)* 21
Birleşik Amerika devletlerinde sosyoloji II, *(Niyazi Berkes)* . . . 129

SPOR

Yeni Beden Terbiyesi kanunu II, *(Rahmi Apak)* 42
Yeni Beden Terbiyesi kanunu III, *(Rahmi Apak)* 123
XV yıl ve Türk sporu *(Rahmi Apak)* 229
Halkevleri'nde Beden terbiyesi *(Nizamettin Kırşan)* 126

TARİH

Ortazaman Türk - İslâm dünyasında vezirlere dair (prof A. Mez), almancadan çev. *(Cemal Köprülü)*. 3
Karakalpaklar'ın tarihine dair matariyaller (*P. P. Ivanav*), rusçadan çev. *(H. Ortekin)* 29
İran'ın Şir-ü Hurşit arması *(W. Hinz)*, almancadan çev. *(A. Caferoğlu)* 101
Ortazaman Türk - İslâm dünyasında âdetler *(Prof. A. Mez)*, çev. *(Cemâl Köprülü)* 153
Şer'î mahkeme sicilleri *(T. Mümtaz Yaman)* 109
Türk Tarih Kurumu'nun faaliyeti hakkında rapor 249
Ankara tarihi üzerinde tetkikler *(Nureddin Ardıç)* 423
Ortazaman Türk dünyasında âdetler *(Prof. A. Mez)* çev. *(Cemâl Köprülü)* 435
Ortazaman Türk - İslâm dünyasında âdetler *(Prof. A. Mez)* çev. *(Cemal Köprülü)* 489
Gazneli Mahmut Devri *(A. Y. Yakubowski)* çev. *A. Caferoğlu* . . . 505
XVII nci asırda Türkler'in dinî toleransları *(Oskar Kolling)* çev. *(Sadrettin Karatay)* 521
Mihail Paleolog devri (G. Vernadskiy) çev (H. Ortekin) 525

BİBLİYOGRAFYA

Manuel Arabe de la langue des Turcs et des Kiptchaks *(Ananiasz Z a Janezkowski) A. Caferoğlu* . . . 94

Sibirskaya Sovyetskaya Ansıklopedia-Sibirya Sovyet Ansıklopedisi — *(H. Ortekin)* 190

Arkeoloji klavuzu *(Ziya Şölen), Prof. Ş. A. Kansu* 190

Edebiyat Ansıklopedisi *(H. Ortekin* 286

Altın ordu *(A. Yakubowski* ve *B. Grekov) H. Ortekin* 297

La Regola del parlare Turcho *(Allesio Bombacı), A. Caferoğlu*. 465

Eski Hastalık *(Reşat Nuri) Feyziye Abdullah* 466

Vakıflar Dergisi — Fatih Mehmet II. vakfiyeleri (vakıflar umum müdürlüğü neşriyatından) *Kemal Ünal* 558

Edirne ve Yöresi Eski Eserleri Sevenler Kurumu neşriyatı (*Kemal Ünal*) 560

Trakya Umum müfettişliğinin Köyler için yaptığı neşriyat *Kemal Ünal* 562

Edebiyat Tarihi Dersleri — Tanzimat'a kadar *(Agâh Sırrı Levent) Feyziye Abdullah*

Muharrir adlarına göre

Abdülkadir İnan: Eduard Pekarski ve eserleri 443

A. Ertem: Garib bir hâl - Ayşe (şiir) 52

A. Ertem: Kelebekler - Bu gece (şiir) 428

A. Caferoğlu: Profesör Carl Brockelmann doğumunun 70 inci yıldönümü münasebetiyle 446

Albert Sarraut: Atatürk 301

A. Mez: Ortazaman Türk - İslâm dünyasında vezirlere dair (almancadan çev. *Cemal Köprülü*) . . . 3

A. Mez: Ortazaman Türk - İslâm dünyasında âdetler (çev. *Cemal Köprülü*) 109

A. Mez: Ortazaman Türk - İslâm dünyasında âdetler (çev. *Cemal Köprülü*) 435

A. Mez: Ortazaman Türk - İslâm dünyasında âdetler (çev. *Cemal Köprülü*) 489

Arif Müfit Mansel: Halil Edhem Eldem 383

Arnold Van Gennep: Folklor (fransızcadan çev. *Pertev Naili Boratav*) 409

Arnold Van Gennep: Folklor (*P. Naili Boratav*) 499

A. Süreyya İşgör: Giresun Göre le - İshaklı köyü 145

Atatürk: Orduya Mesaj 194

Atatürk: İkinciteşrin 1938 Kamutay Nutku 195

A. Y. Yakubavski: Gazneli Mahmut (çev. A. Caferoğlu) 505

Axel Munthe: Mösyö Alfredo (fransızçadan çev. *Müberra Öney*) . . 415

Basri Gocul: Aydın yaylalarında (şiir) 169

Behçet Kemal Çağlar: Neden Sonra Kendine dönüş (şiir) . . . 100

B. K. Çağlar: XV inci durakta(Şiir) 207

B. K. Çağlar: Halkevleri çalışmaları 181, 270, 455, 548

Burhan Belge: Acının manası - Sevilen ve sayılan Türkiye 319

Elif Naci: 1923 den 1938 e kadar Türkiye'de plâstik san'atlar . . . 245

Enver B. Şapolyo: Ankara'da cirit oyunu 165

Ekrem Akurgal: İslâmiyet Devri'nde Türk Sanatı 45

Ekrem Akurgal: İslâmiyet Devri'nde Türk Sanatı 135

Ercüment Ekrem Talu: O, bizim içimizde yaşıyor, yaşayacak 305

Fahir İz: Prof Nallino'nun ölümü 171

Falih Rıfkı Atay: Atatürk Ankara'da — Atatürk'ü teşyi ederken . 329

Fazıl Ahmet Aykaç: Bayrağın gölgesinde 325

Ferit Celal Güven: İnsan Atatürk 313

Fevziye Abdullah: Duyuşlar (şiir) 422

Fuad Köprülü: Alfabe İnkılâbı . 1

Fuat Köprülü: İlim ve münakaşa 473

G. Vernadoski: Mihail Paleolağ devri (çev. *H. Ortekin*) 525

Hakkı Kılıçoğlu: Bayrağa sarılan hız (şiir) 264

Hasan Âli Yücel: Kendime söylüyorum - Ankara ve Atatürk . . . 329

Hikmet Turhan Dağlıoğlu: Ankara kalesi (Şiir) 78

Hikmet Turhan Dağlıoğlu: Edirne'de Ayşe kadın Hanı 88

H. Turhan Dağlıoğlu: Derebeyleri (şiir) 258

H. Turhan Dağlıoğlu: Ata'ma Ağıt (şiir) 316

İbrahim Alâettin Gövsa: Tavaf (şiir) 321

İbrahim Necmi Dilmen: 9 Ağustos harf inkılâbının yıl dönümü . 81

İbrahim Necmi Dilmen: Cümhuriyet yıllarında dil çalışmaları . . . 239

İsmail Hakkı Tonguç: Köy eğitiminin mahiyeti, prensipleri ve teşkilâtının esasları 11

İsmet İnönü: Nutuk 289

İsmet İnönü: Nutuk 377

Kemal Ünal: Hatay devleti . . . 97

Kemal Ünal: Cümhuriyet'in XV inci yılında ekonomi 217

Kemal Ünal: Atatürk için . . . 339

K. Görenbech: Türk dilinin bünyesi (almancadan Çev. *Cemal Köprülü*) 83

Levy Bruhl: Ahlâk ve İçtimaiyat 1 - II. (fransızçadan çev. *Z. Fahri*) 115

Levy Bruhl: Ahlâk ve İçtimaiyat III. (*Z. Fahri*) 429

Levy Bruhl: Ahlâk ve İçtimaiyat IV (*Z. Fahri*) 515

Mehmet Emin Erişirgil: Tabutunun huzuruna giderken 323

M. R. Kösemihâl: Cümhuriyet Devri'nde musikî 235

M. Ragıb Kösemihal: Dede-Korkut hikâyelerinde musikî izleri . 394

Mithat Cemal: Atatürk'e (şiir) . 318

Mithat Sertoğlu: Bosna - Hersek müslümanlarının millî destanları . 172

Nafi Atuf Kansu: Halkevlerl'miz 213

Naim Onat: Atatürk ve Ülkü adı 337

Nahid Sırrı: Bir okuyucunun notları 19, 185, 281, 460, 553

Nahid Sırrı: Atatürk 333

Nahid Sırrı: Seyahat notları . . 535

Necati Öngay: Hayata Vedâ - Tılısım (şiir) 476

Mecib Ali Küçüka: Türkiye'nin XV yıllık iç ve dış Politikası . . . 209

Necib Ali Küçüka: Atatürk ve inkılâb 293

Nihat Sami Banarlı: Atatürk'e yanışlar 309

Niyazi Berkes: Birleşik Amerika devletlerinde sosyoloji I 21

Niyazi Berkes: Birleşik Amerika devletlerinde sosyaloji II 129

Nizamettin Kırşan: Halkevler'inde beden terbiyesi 126

Nurettin Ardıç: Ankara tarihi üzerinde tetkikler 423

Orhan Şaik Gökyay: Bu vatan kimin —. Yarı çekilen bayrak (şiir) 208, 308

Orhan Şaik Gükyay Yas (şiir) . 298

P. Gentizon: İtalya'da ırkçılık çev. (*Z. F*) 65

P. P. İvanov: Karakalpaklar'ın tarihine dair (çev. H. Ortekin) . . . 29

Rahmi Apak: Yeni beden terbiyesi kanunu II. III 42, 123

Rahmi Apak: XV yıl ve Türk sporu 229

Oskar Kolling: XVII nci asır da Türkler'in dinî toleransları (çev. *Sadettin Karatay*) . . . . . .

Sıtkı Akozan: Bir yazın romanı (şiir) 264

Kont de *Shambrun:* Bir Hâtıra. 303

Şemsa Karatay: Gidene — ne diye unutayım (şiir) 152

Şevket A. Kansu: Türk vatanı ve dinamik ilim 215

Ş. A. Kansu: Kız ve erkek çocukları üzerinde antropometrik araştırmalar 398

Ş. A. Kansu: Atatürk 299
Ş. A. Kansu: Anadolu Paleolitikine ait bir not 477
Ş. A. Kansu: Ojenik Prblemleri 480
Şükrü Kaya: Cümhuriyetin XV-inci yılı biterken 203
Şükrü Kurgan: Ağıt (şiir) 312
Talât Mümtaz Yaman: Şer'î mahkeme sicilleri. 153
Vedat Tör: Som demokrat — Üniversal — usta 317
W. Hinz: İran'ın sîr-ü Hurşit arması (Çev. *A. Caferoğlu*) . . . 101
Yaşar Nabi: Ruşen Eşref'in Boğaziçi'si 275
Yaşar Nabi: Turizm meselesi . . 53
Yolcu: Koşma (Şiir) 514
Ziyaettin Fahri: Namık Kemal .

Bibliyografya: Muharrir adlarına göre

Ahmet Caferoğlu: La Regola del Parlare Turche *(Allesio Bombacı)* 465
Ahmet Caferoğlu: Manuel Arabe de la Langue *des turcs et des Kiptchaks (Ananiaszy) Za Janezkowski)* 95
Fevziye Abdullah: Eski hastalık *(Reşat Nuri)* 466
Fevziye Abdullah: Tanzimta kadar Türk edebiyatı tarihi (*Agâh Sırrı Levent*) . . . . . .
H. Ortekin: Edebiyat Ansıklopedisi(Komünist Akademisi neşriyatı) 286
H. Ortekin: Altınordu (*A. Yakubowski* ve *B. Grekov*) 287
H. Ortekin: Sibirskaya Sovyetskaya Ensıklopedia (Siberya Sovyet Ansıklopedisi) 190
Kemal Ünal: Vakıflar Dergisi —. Fatih Mehmet II. Vakfiyeleri *Vakıflar umum müüdürlüğü neşriyatı* 555
Kemal Ünal: Trakya umum müfettişliğinin köyler için neşriyatı —. 556
Edirne ve yöresi eski eserleri sevenler kurumu neşriyatı . . . .
Şevket Aziz Kansu: Arkeoloji klavuzu (*Ziya Şölen*) 190

TÜRK TARİH KURUMU
KÜTÜPHANESİ